

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LV. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1926.

A MAGYAR NYELVÖR-KIADÓHIVATALA.

A Magyar Nyelvőr 1926. évi dolgozótársai.

Balassa József

Barcsai Károly

Beke Ödön

Bocsári Kálmán

Dénes Szilárd

Écsy Ö. István

Fenyves Pál

Fokos Dávid

Gárdonyi József

Harmos Sándor

Kardos Albert

Kelemen György

Kertész Manó

Kner Izidor

Kolozsi Lajos

Kőrösi Sándor

Lengyel Miklós

Luka Jenő

Molnár Jenő

P. B.

Prohászka János

Radványi László

Radványi Sándor

Róheim Géza

Rubinyi Mózes

Schmidt József

Schumacher Sándor

Schwartz Ármin

Spitzer Leó

Trostler József

Vyda Imre

Zolnai Gyula

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET

Növedék naplója

19 ~~99~~

Sz. ~~2064~~

F4244/75

Hungária Hirlapnyomda R.-T. Budapest

1980
Lett.

Lett. 1987.
1965

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Oldal
<i>Beke Ödön</i> : A határozóragok történetéhez	45, 78, 104
A tagadó és műveltető képző eredetéről	134
<i>Dénes Szilárd</i> : A magyar hivatalos nyelv szabályai	81
<i>Écsy Ö. István</i> : Szigetvár vidékének kettős nyelvjárása	139
<i>Fenyves Pál</i> : A magyar nyelv veszedelme	8
<i>Gárdonyi József</i> : Rómer Flóris jegyzetei a Czuczor-Fogarasi szótárban	11
<i>Kertész Manó</i> : A magázás történetéhez	102
<i>Kőrösi Sándor</i> : Sánta, santala	67
Szóegyeztetések	132
<i>Luka Jenő</i> : Adatok Nyiregyháza nyelvjárásához	50, 84, 111
<i>Prohászka János</i> : Határozóval összetett igenevek fokozása	109
A <i>van</i> használata névszói állítmány mellett	137
<i>Róheim Géza</i> : A táltos	35, 70
<i>Schmidl József</i> : Magyarok és fehér és fekete húnok és párszík	3
A Hadak útja	43
Isten és ördög	99
Burvány, burványlik és még valami	131
<i>Zolnai Gyula</i> : A műveltető igekepzők eredetének kérdéséhez	6

Irodalom.

Gábor Ignác: A magyar ritmus problémája. (<i>Kertész Manó</i>)	13
Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei. (<i>Balassa József</i>)	15
Brugmann: Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen. (<i>Schmidt József</i>)	17
Az új cseremisz irodalom. (<i>Beke Ödön</i>)	52
Schuchardt: Der Individualismus in der Sprachforschung. (<i>Schmidt József</i>)	55
Új zürjén irodalom. (<i>Fokos Dávid</i>)	86
Zolnai Gyula: Mondatátzörvödés. (<i>Balassa József</i>)	88
Horovitz Jenő: Idegen szavak magyarázata. (<i>Radványi László</i>)	89
Gombocz Zoltán: Jelentéstan. (<i>Balassa József</i>)	115
C. Stumpf. Die Sprachlaute. (<i>Kelemen György</i>)	116
A. Schirmer: Deutsche Wortkunde. (<i>B. J.</i>)	117
Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. (<i>B. J.</i>)	119
A Finn-ugor Társaság magyar tagjai	18
Országos Néptanulmányi Egyesület	90
Könyvek és folyóiratok	18, 56, 91, 143

Gyászjelentések.

Verő Leó. (<i>Lengyel Miklós</i>)	19
Bánóczi József. (<i>Harmos Sándor</i>)	144
Gragger Róbert. (<i>Trostler József</i>)	145

Nyelvművelés.

<i>Zolnai Gyula</i> : Rakodik, Rakódik	19	<i>Egynéhány kelyesírási kérdés</i>	25
<i>Kőrösi Sándor</i> : Mindnyájunknak el kell mennie	21	<i>Zolnai Gyula</i> : Alaptalan hibáztatások	57
<i>Prohászka János</i> : Hajmeresztő, háborzongató és társaik	22	<i>Molnár Jenő</i> : Egy kis razzia: mire .. és amíg odaér	60
— „Csak” előre!	23	<i>Kardos Albert</i> : Terjed az ó járvány	91
<i>Kőrösi Sándor</i> : A -ki és az -ik végű névmások és a tárgyas ragozás	23	— Felülrá	92
<i>Schwarz Armin</i> : A helyes magyarság és a korrektor	24	<i>Z. Gy.</i> : Idegenszerű névmás-használat	93
		<i>Vyda Imre</i> : Viszonthallásra	93

	oldal
<i>Kőrösi Sándor</i> : Imprezárió	93
<i>Schwartz Ármán</i> : Az egységes nyomdai helyesírás	93
<i>B. J.</i> : A Pesti Hírlap szópályázata 120, 147	
<i>Kőrösi Sándor</i> : Szuggesztíó meg beste lélek	124
<i>Kardos Albert</i> : Két ágy van eladó	125
<i>L. M.</i> : Pénzítő osztály	126
<i>R. L.</i> : Olvasás közben	126
<i>Zolnai Gyula</i> : Az o magánhangzó megnyúlásaihoz	146
<i>Kardos Albert</i> : Milyen időhatározó „Három éve“, „egy hete“?	150
— Egy kapában	151
<i>B. J.</i> : Matyókók és ormán parasztok	151

Magyarázatok.

<i>Simonyi Zsigmond levele a magyar nyelv sajátosságairól</i>	25	<i>Spitzer Leó</i> : Beráber	96
<i>Beke Ödön</i> : Vérmes	26	<i>Vyda Imre</i> : Zabhegyezés	96
<i>Spitzer Leó</i> : Gombát mit evett	28	<i>Kner Izidor</i> : Adatok a gyermeknyelvhez	96
<i>Kőrösi S.</i> : Egészséges mint a makk	30	<i>Kertész Manó</i> : Kádas kalmár	126
<i>Kolozsi Lajos</i> : Higgad	31	— Vespecenye	127
<i>Rubinyi Mózes</i> : Egy metafora vándorlásához	31	<i>Kolozsi Lajos</i> : Jókai tájszavaihoz	127
<i>Schumacher Sándor</i> : Bäsalamán	31	<i>Radványi Sándor</i> : Szabolcsmegyei tájszók	128
<i>R. M.</i> : Mikor a nép urasan beszél	31	<i>Vyda Imre</i> : A Hadúr szó eredetéről	152
<i>P. B. Radványi Sándor</i> : A gyermeknyelv szóalkotása	32	<i>Balassa József</i> : Rivalda	153
<i>Beke Ödön</i> : Ide és oda	32	<i>Beke Ödön</i> : Az elvonások egy fajtajáról	154
<i>P. J.</i> : MórícZ Zsigmond népnyelvi megjegyzései	61	<i>Vyda Imre, Zolnai Vilmos</i> : Megjegyzések MórícZ Zs. népnyelvi megjegyzéseire	155
<i>A török írás reformja</i>	62	<i>Barcsai Károly</i> : Szegedvidéki szókincs	156
<i>Prohászka János</i> : Se füle, se farka	63	Üzenetek	64
<i>Kolozsi Lajos</i> : Derhenő	64	Helyreigazítások, sajtóhiba	32, 128
<i>Beke Ödön</i> : Képzők és ragok	94		
<i>Prohászka János</i> : Kamó, kampó	95		

Szómutató.

baráber 96	hajmeresztő 22	ormánság 151	portestráng 134
barkács 149	hambár 62	öklendezés 25	prés 134
bäsalamán 31	hátborzongató 22	ördög 99	prófont 134
bederrintett 128	higgad 31	palánk 132	rakodik, rakódik 19
behajózás 58	huja 147	pamacs 132	rivalda 153
beneméri 128	ide 32	pászta, pásztság 132	sánta, santala 31
bérdallás 148	imprezárió 93	patécs 133	sáralkatú ember 31
beste lélek 124	isten 99	pej 133	se füle, se farka 63
bízzgat 62	járgány 62	pénzítő osztály 126	sustyák 128
burvány, burványlik 131	kádas kalmár 126	pepeskél 128	szerez 24
condra 62	kaláka 62	perzsa, Perzsia 133	szotty 62, 155
csámborog 62	kamó, kampó 95	petecs, petécs 133	szuggesztíó 124
derhenő 64	kanászka 128	petrezselyem 133	táltos 35, 70
egészséges, mint a makk 30	kapa, egy kapában 151	piciny 133	tupis 128
egyenest 59	kihajózás 58	piha 133	van eladó 125, 137
felútrá 92	kipiskó 128	pillér 133	vérmes 26
fitty 62	leépít 58	pincsi 133	vespecenye 127
garaboncos 149	loncol 128	pinyol 133	viszonthallásra 9
gebés, gebris 128	magázás 102	pipi 133	vizitke 128
gombát mit evett 28	„matyókók“ 151	pipite 133	zabhegyezés 96
gügyü 148	mélyítés 57	piri piri 133	zárkózott, zárkózott 147
Hadak útja 43	mire 60	pisál 134	zenebona 149
Hadúr 152	oda 32	pistol 128	zuborog 62
hajcihel 149	okoz 24	pisztoly 134	zúzaj 149
	orj 62	pocsolya 134	
		pompa 134	

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Schmidt József. — Magyarok és fehér és fekete húnok és párszók	3
Zolnai Gyula. — A műveltető igeeképzők eredetének kérdéséhez	6
Fenyves Pál. — A magyar nyelv veszedelme	8
Gárdonyi József. — Rómer Flóris jegyzetei a Czuczor-Fogarasi szótárban	11
Irodalom. A magyar ritmus problémája. (Kertész Manó.) — Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei. (Balassa József.) — Brugmann: Die Syntax des einfachen Satzes. (Schmidt József.) — A Finn-ugor Társaság magyar tagjai. — Könyvek és folyóiratok	13
Gyászjelentés. Verő Leó. (Lengyel Miklós.)	19
Nyelvművelés. Rakodik, rakódik. (Zolnai Gyula.) — Mindnyájunknak el kell menni(e)! (Kőrösi Sándor.) — Hajmeresztő, hátborzongató és társaik. — „Csak” előre! (Prohászka János.) A -ki és az -ik végű névmások és a tárgyas ragozás. (Kőrösi Sándor.) — A helyes magyarság és a korrektor. (Schwartz Ármin.) Egynehány helyesírási kérdés.	19
Magyarázatok. Simonyi Zsigmond levele a magyar nyelv sajátosságairól. — Vérmes. (Beke Ödön.) — Gombát mit evett. (Spitzer Leó.) — Egészséges, mint a makk. (Kőrösi Sándor.) — Higgad. (Kolozsi Lajos.) — Egy metafora vándorlásához. (Rubinyi Mózes.) — Basalamén. (Schumacher Sándor.) — Mikor a nép urasan beszél (R. M.) — A gyermeknyelv szövekeztetése. (P. B. Radványi Sándor.) — Ide és oda. (Beke Ödön.)	25
Helyreigazítások.	32

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1926. évre **50.000 korona**. Kérjük előfizetőinket, szíveskedjenek ezt az összeget minél előbb beküldeni.

Az 1920—1925. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 50.000 K. A régibb évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régibb évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 10.000 korona.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német aranyárka.

Nyelvőrkalauz a Magyar Nyelvőr XXVI—L. kötetéhez. Sokan fordultak már hozzánk azzal a kérdéssel, vajjon nem jelenik-e meg a Nyelvőrkalauz folytatása, vagyis Tartalomjegyzék és Szómutató a Nyr második negyedszázadának évfolyamaihoz. A könyv előállításának mai drágasága mellett nehéz ilyen vállalkozáshoz fogni, pedig tudjuk, milyen nagy szüksége van ilyen útmutatóra mindenkinek, aki a Nyr gazdag tartalmú kötetait használja. Azzal a kérdéssel fordulunk tehát a Nyr előfizetőihez, közöljék velünk címüket azok, akik a kiadandó Nyelvőrkalauzt meg akarják rendelni. Számításunk szerint a könyv előfizetési ára kb. 50.000 K lenne. Ha kellő számú megrendelő jelentkezik, kiadjuk az új Nyelvőrkalauzt.

A kiadóhivatal keresi és megvásárolja a régibb évfolyamok következő köteteit vagy füzetait: 2. k. (1873); 10. k. (1881); 17. k. (1888); 18. k. (1889); 38. k. (1909) vagy csak az 5. füzet; 39. k. (1910); 40. k. (1911) vagy csak a 7. füzet; 41. k. (1912) vagy csak a 4. füzet; 45. k.; 48. k. 1—2. füzet.

A legközelebbi szám 1926 április havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még kapható füzetek ára 10.000 korona és 1000 korona postaköltség. — A Nyelvészeti Füzetek 4. számának (Tréfás népmesék és adomák) néhány példánya ismét kapható.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 150—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIQUARIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

Állandóan vásárol tudományos folyó-
iratokat és egész gyűjteményeket.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓÍRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

MAGYAROK ÉS FEHÉR ÉS FEKETE HÚNOK ÉS PÁRSZÍK

vagy

AMIT AKARTOK.

Írta Schmidt József.

Jivanji Jamshedji Modi, bombay-i parszi professzor tavali augusztus hó második felében látogatásával tisztelte meg a túráni „testvéreket“ s egy interview és két, a M. T. Akadémia épületében tartott előadás folyamán hallatlanul új, hihetetlenül eredeti, szinte revelációszerű kijelentésekkel ragadta el a hívő túránistákat és döbbsentette meg a hitetlen „germánokat“, — oly kijelentésekkel, amelyek fenekestül felforgatják az iráni filológia alapvető megállapításait és egészen új irányba terelik a magyar őstörténeti kutatásokat. Ime egy kis spicilegium belőlük: az ősi hún vallás és az iráni perzsa vallás azonos; a Zendavesztá (a mai párszík bibliája) hún termék s a magyarok ősi történetére és kultúrájára vonatkozó írásos dokumentum; Zoroaszter (a régi Írán prófétája) fehér hún volt s a mai párszík az Ázsiában maradt húnok leszármazottjai s tehát a magyaroknak is testvérei . . . Megáll az ember esze, eláll a szeme-szája.

Azt lehetne gondolni, hogy aki ilyen epochális és revolutonárius fölfödözésekkel áll elő, annak önmaga és a köz iránt tartozó kötelessége volna megbízható, hiteles, „hivatalos“ bulletint kiadni vagy kiadatni róluk. Hogy-hogy nem, miért-miért nem, ez nem történt meg. Ez fölötte sajnálatos — legalább is annak szempontjából, aki a dolognak tudományos fenekére szeretne látni. Mert így arra vonatkozólag, hogy mit mondott Modi és hogyan mondta, csak hírlapi riportokra vagyunk utalva, amelyek tudományos szempontból mégsem eléggé megbízható és nem is eléggé bőven bugyogó források. Ez természetesen a világért sem akar szemrehányás lenni a riportereknek, mert az iránisztika tudtommal soha sehol, még a Sajtóakadémián sem volt a riporteri kvalifikáció conditio sine qua non-ja. Másrészt talán Modi is takarékoskodott a szóval. Egy riporter legalább verbis expressis mondja, hogy Modi a hún-magyar rokonságról tartott első előadásában „nem akart a tudományos és nyelvészeti anyagra kitérni: ez — ugymond — a tudomány dolga“. Szerencsére második, a húnok ősi vallásáról szóló előadásában nem

volt ilyen tartózkodó, és így egy erről az előadásról szóló tudósítás világánál betekintheünk Modi gondolatai műhelyébe és filológiai módszerébe s következtetést vonhatunk az egész hún-magyar-párszi teorema értékére.

A szóban forgó tudósítás így hangzik: „Modi tanár . . . sok adattal bizonyította, hogy az őz hún vallás és az iráni perzsa vallás ugyanaz volt. Erős érvül mondta el a *hún* királynak előbb jóindulatú figyelmeztetését, majd később tiltakozásszerű felszólalását Zoro Aster (*sic!*) hitújító tanai ellen. Ha a türáni és iráni vallás nem lett volna ugyanaz, úgy nem lett volna semmiféle jogcime a *hún* királynak, hogy Zoro Aster hitújító tanai ellen óvást emeljen. Eppen a két vallás azonossága kényszerítette őt arra, hogy Zoro Aster hitújítása ellen tiltakozzék, mert autól tarthatott, hogy az új tanok át fogják lépni a határokat és a húnok vallásában is hasonló mozgalmakat fognak előidézni. Utolsó üzenetében azt mondja a *hún* király, hogy hajlandó az esetre, ha az új tanok hirdetését és terjesztését beszüntetik, Iránnak évente gazdag aranyjárulékot fizetni, több ezer lóval adózni, ha azonban az új tanok további terjesztését nem szüntetnék be, haddal fogja megtámadni. Csak egyazon válláson levő szomszédos birodalom fejének lehetnek aggodalmai az-iránt, hogy a szomszédos birodalom vallásában beálló hitújítások nála is lábrakapnak . . .”

Az itt közölt história szemlátomást az a monda, amelyet Firdauszi, illetőleg Dakíki, a Sáhname Gustászp c. részletének elején elmesél (Shāhn. ed. Vullers, t. III. p. 1495—1538; trad. Mohl, t. IV. p. 287—339). Itt az ősz Zerdust (Zoroaszter) próféta figyelmezteti Gustászp iráni királyt, hogy nem illik hozzája adót fizetni a „vállástalan” turkoknak (*turkân*). Mikor Ardsászp, a turkok királya (*turkân chidêv*), a turkok és sinaiak fejedelme (*sālâr i turkân u čîn*), meghallja, hogy Gustászp elhagyta a régi hitet és elhite a „vén bolond” (Zerdust) „hazugságait és ostobaságait”, levelet írat neki, amelyben szemére veti, hogy letért Ormuzd útjáról, s felszólítja, hogy ne vesse el őseinek vallását; ebben az esetben ő végtelen kincseket, jóvakat, szép nőket fog neki adni, ellenkező esetben egy-két hó mulva turkokból és sinaiakból álló sereget (*sipāhî zi turkân u čîn*) vezet ellene. A történet vége az, hogy Ardsászp vereséget szenved.

Modi tehát itt a monda sziklájából akar történeti élő vizet fakasztani. Hébe-hóba, okkal-móddal ez is lehetséges, ha t. i. valószínűsíteni lehet egy ilyen konstrukciót. De most lehetetlen. Lehetetlen elhinni és valószínűsíteni egy olyan dajkamesét, hogy hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy *hún* király, — egy olyan jámbor *hún* király, aki protestált egy *hitújítás* ellen, aki *jogcímet* keresett e protestálásra és aki hajlandó volt *adót fizetni* egy hitújítás elnyomása fejében. Sic notus — Attila? De hol van itt egyáltalában *hún* király? Modi bámulatos elfogulatlansággal beszél hún királyról és húnokról, aki és akik — *nincsenek*. Ardsászp és

népe a Sáhnámében, mint láttuk, *nem hún, hanem turk!* Hogy hún és turk mind egy ördög? Szó sincs róla! Tudniillik vagy legalább illenék, hogy a fehér húnokat, Modi kedvenceit, éppen a Chuszrau Anúsirván perzsa királlyal szövetkezett turkok tették tönkre 560 körül (Lassen, IA. II.² 779. Spiegel, EA. III. 451—452. Justi, Gl. 535. Smith, EHI.² 302 etc.). Mind ennek hegyébe a szóban forgó monda régebbi variánsaiban a turkok is nyomtalanul eltűnnek. A *Yātkār-i Zarērān* c. középperzsa éposz (ford. Geiger, SBAW. II. 43—84), amely vagy félezer évvel régebbi, mint a Sáhnáme (Kr. u. 1000), csak jelentéktelen apróságokban tér el a Sáhnáme Ardsászp-mondájától, de ezeknek az apróságoknak egyike az, hogy Ardsászp és népe nem turk, hanem *khyōn*. Hasonlóképpen a mondának harmadik és legrégebbi, további ezer évvel régebbi Avesztá-beli variánsában a Vístászpa > Gustászp királytól levert „hitetlen” *Aredsataszpa* > Ardsászp és népe szintén *hyaona* > *khyōn* (Av. Yašt V. 109. IX. 30—31. XIX. 87). Ráadásul: *Ardsászp* < *Aredsataszpa* csöppentett *iráni* képzés — olyan jó iráni szó, mint *Gustászp* < *Vístászpa* (l. *Bartholomae*, AirWb. 191, 1474). Aminek korolláriuma, hogy a név hordozója is *iráni* (*árja*) vérből való ember! Quanta mutatio rerum!

Ez az egy specimen eruditionis sejteti, hogyan lehetnek megalapozva a hún-magyar-párszi tézis többi részletei. Így pl. az az állítás, hogy „a Zendavesztá hún termék”. Hogy micsoda borzalmas képtelenség ez, az már a Sáhnáme Ardsászp-mondájából is kitűnik. Mert hiszen itt Ardsászp „a vén bolond” „hazugságai és ostobaságai” között az első helyen sorolja föl a prófétának eme kijelentését: „Láttam a paradicsomban az Urat, aki ezt az egész Zendavesztát írta” (*mar īn zandavastā hamah ō nuvišt*: Vullers, l. c. p. 1501. v. 106). Hogyan sorozhatna egy hún király egy hún terméket „hazugságok és ostobaságok” közé? — És hogyan lehet Zoroaszter „fehér hún”? — az iráni nevű *Zarathuštra* (Bartholomae, AirWb. 1676), aki — ha élt valaha — jóval több, mint ezer évvel élt a fehér húnok legelső fellépése (5. sz.) előtt! — És hogyan lehetnek a húnok és magyarok és párszík testvérek? — mikor .. Eh, szabad erre reflektálni?!

Ha — nyomatékosan mondom — *ha* a hírlapi riportok csakugyan hű képet nyújtottak a dologról, akkor a hún-magyar-párszi teorema üres szófiabeszéd és szálnalmas agyrém, amely azonban a mi társaséleti viszonyaink között minden üressége és nyomorúsága ellenére rémes pusztítást vihet végbe az ügyekben. Hatalmasan elősegítheti ezt az a megdöbbentő hallgatás, amely a túloldali adeptusok köreiben uralkodik, — az ignorálásnak vagy az egyetértésnek hallgatása?

A MŰVELTETŐ IGEKÉPZŐK EREDETÉNEK KÉRDÉSÉHEZ.

Írta: Zolnai Gyula.

Beke Ödön *A -t műveltető képzőről* című értekezésében Nyr. 54:133—138 azt igyekszik bizonyítani, hogy a magyar nyelvben előforduló valamennyi *-t-s* műv. képző: az egyszerű *-t*, az *-at*, *-et* és *ít* (régbben *-oxt*, *-ëxt* > *-ojt*, *-ëjt* > *-ét*) mind egyszerű képzőelemek, „egymással azonosak, s valamennyien a fgr. **-kt* folytatásai,” amely a szamojéd nyelvekben is meglévén, már az urali alapnyelvnek birtoka lehetett. Azonban bármily elmés is e nézetének kifejtése, s bármily nehézség marad fenn továbbra is a *-kt* képző összetételének földerítésében, magam nem tudnám aláírni azt a nézetét, hogy a magyar nyelv egyszerű *-t* képzős alakjai mind erre a finnugor, illetőleg már urali *-kt*-re volnának visszavezethetők, s ne volna föltételezhető, amint eddig is föltettük, egy fu. alapnyelvi egyszerű *-t* műveltető képző is, amelyből az *-at*, *-et* végű műv. alakokat eddig is könnyen megmagyarázhattuk.

Kétkedésem okai Beke egységesítő elméletével szemben a következők.

Mindenekelőtt az, hogy a fu. **-kt~*-yt* alapnyelvi képzőnek folytatásai mellett (l. Szinnyi: Finn.-ugr. Sprachw.² 111), amellyel a szamoj. *-pt*, *-bt*-t már Paasonen azonosította (Beiträge zur finnischugrisch-samoj. Lautgesch. 68 és KSz XIV. 34), sokkal általánosabb az egész finnugorságban az egyszerű *-t* műv. képző, amely azonos alakban valamennyi fu. nyelvben kimutatható (l. Szinnyi id. h. és Nyhas⁶. 69). Másodszor az az igen fontos körülmény, hogy ez az egyszerű *-t* képző a szamojédban szintén megvan, tehát ezt is urali örökségnek tekinthetjük. Magában véve az sem elképzelhetetlen, hogy az urali alapnyelvből két *-t-s* igeképző öröklődött legyen át, amelyek egyikét, az egyszerű **-t-t* valamennyi fu. nyelv egyformán megőrizte, míg a másiknak, a **-kt~*-yt*-nek nem maradt valamennyi nyelvben folytatása.

A legnagyobb nehézség azonban szerintem az egységesítő vagyis az egy közös ősi **-kt*-ből származtató elmélettel szemben az, hogy az egyszerű *-t* képzős alakokat, különösen a magyarban, alig lehet a teljesebbekből elfogadhatólag megmagyarázni. Semmi tényleges támasztékunk nincs arra, hogy olyan műv. igék, mint a vog. *kält*-, oszty. *kiät*-, magy. *kelt* valamikor valóban *-kt~*-yt* végűek voltak volna. A magyarra nézve pl. föltűnő, hogy a *terëmt* (*terümt*) ige egyszerre ezzel az egyszerű *-t* képzős alakjával lép föl nyelvtörténetünkben (l. HB.), s hogy pl. a *veszt* szó is már a XIV. században egyszerű *-t*-vel mutatkozik (l. OkiSz.), holott az *-ít* képzős műveltetők, a *tanít*-félék hosszú, százados fejlődés útján, *-oxt* > *-ojt* > *-ëjt* > *-ét* > *-ít* végzetek során át nyerik mai rövid *i* hangzós alakjukat, ehhez azonban ma is szívósan ragaszkodnak. Ennélfogva valószínűtlennek látszik az egyszerű *-t* képzőnek az a keletkezésmódja, amelyet Beke gondol, hogy t. i. pl. a *veszt* ige a *-t* előtti *i* magán-

hangzót először a személyragos alakokban vesztette volna el: *veszitek* > *veszitek* > *vesztek*, s e legutóbbiból vonódott volna el aztán az egyszerű *veszt* alak. Ennél a példaképpen fölhozott igénél már az is baj, hogy amint már fentebb is utaltunk rá, a régiségben kezdetűl fogva rövid *vesz-t* alakkal szerepel, s a Beke szerinti eredetibb alakot, a *veszejt* igét csak négy évszázaddal később, Faludinál találjuk, úgyhogy a Radvánszky kiadta XVI. századi Szakácskönyvbeli *el ne veszétse* adatban kissé bizalmatlankodnunk is kell (l. NySz III. 1088, és vö. Pótlékforrások). Föl lehet-e bizonyossággal tennünk, hogy a *teremt*, *kelt*-féle egyszerű igékben már az írásos nyelvtörténet előtt végbement és lezáródott volna az az *-oxt*, *-ëxt* > *-ojt*, *-ëjt*, > *-ét* > *-it* > *-il* > *-t* fejlődés, amely a *tanít*-félékben csak a XIII. században indult meg (vö. Königsb. Tör.) s az egyszerű *-t*-ig mai napig sem jutott el?

A fokozatos megrövidülés elképzeltetése végett Beke a *szemetlen* ~ *szemtelen*, *gondatlan* ~ *gondtalan* alakpárookra is hivatkozik, amelyekben a *-tlan*, *-tlen* végű alakok tövégi magánhangzója szerinte egyszerű hangkieséssel tűnt volna el. Ezt a magyarázatot sem tartom elfogadhatónak. Itt mindenekeelőtt figyelemre méltó körülmény az, hogy a tövéghangzótlan *szemetlen*, *gondtalan*-féle alakokban a képző formáján is változást látunk. A véghangzós alakok képzőváltozata u. i. *-tlan*, *-tlen*, a véghangzótlanoké ellenben *-talan*, *-telen*. Ez a kettős eltérés szerintem nem keletkezhetett egy csapásra, egyszerűen hangváltozás útján, vagyis oly módon, hogy mikor pl. a *szemetlen* szóban a tagadó képzőelőtti véghangzó kiesett, ugyanakkor maga a képző is formát cserélt volna s mintegy kárpótlásul testesebb *-talan*, *-telen* alakba öltözött volna át. Ez pusztá papirosmagyarázat lenne. A *szemetlen*, *gondtalan* alakok szerintem nem pusztá hangtani folytatásai a *szemetlen*, *gondatlan*-féléknek. Én azt hiszem, hogy a változott képzőalakú tagadó melléknevek születésük alkalmával új képzések voltak, melyek a hagyományos *-atlan*, *-ellen* végű alakok helyett a már véghangzójuk-vesztett nevezőalakokból, meglevő *-talan*, *-telen* képzőalakú melléknevek mintájára, a beszéd pillanatában keletkeztek. Ha ugyanis azon névszói tövű tagadó mellékneveink történetét vizsgáljuk, amelyeknek alapszava ma mássalhangzós végű, az ilyenek között a legrégebbi eredetűeket kezdetben csaknem kivétel nélkül *-a-tlan*, *-e-tlen* alakkal találjuk, és ez természetes is, mert bizonyára még abban a korban támadtak, amikor a tövégi magánhangzó a nevezőalakjukban is megvolt. Ilyenek: *eszë-tlen* (a Ném-Gl.-ban, bizonyára tövégi zárt *ë*-vel, később *esz-telen*), vö. *eszë-s*; *feje-tlen*, vö. *feje-s*; *foga-tlan*, vö. *foga-s*; *füle-tlen*, vö. *füle-s*; *lábatlan*, vö. *lába-s* (a *lábos* ennek csak hangtani továbbfejlődése, mint *váras* > *város*); *neve-tlen* (ma *név-telen* is), vö. *neve-s*; *orrotlan* NySz, OklSz (később *orrotlan*), vö. *orrot-s*; *szive-tlen* (régén csak így, ma: *szív-telen*), vö. *szive-s*. És főképpen ilyen a Beke idézte *gonda-tlan*; ennek *gond-talan* változata egészen új alak, a régiség-

ben elő sem fordul. Ha a többi régi eredetű ilyen mellékneveinket nézzük, azt találjuk, hogy a *-talan*, *-telen* végűek jelentésüknél fogva nyilvánvalóan későbbi eredetű fogalmak s éppen ezért nem fordulnak elő tövéghangzós *-atlan*, *-ellen* végződésével, vagy ha megvan ez az utóbbi alakjuk is, akkor az átvitt értelemre a csonka töből való, *-talan*, *-telen* végű ejtés az általánosabb. Ilyenek: *faj-talan*, *hir-telen*, *nëm-telen* (noha e két utóbbinak *-s* képzős alakja: *hirë-s*; *nëme-s*), *szër-telen*; másfelől a *szëm-telen*, amely 'impudens' jelentésben *szëme-tlen* alakkal csak elvétve fordul elő. Hogy az 'impudens' értelmű *szemtelen* eredetileg *szent-telen* lett volna, amint Horger szerint (Magyar szavak története 161. l.) a nyelvtörténeti kutatás 'kiderítette', annak kifejtését nem emlékszem, hogy valahol olvastam volna, és az eredetibb *szent-telen*-nek egykori megvoltát sem tudnám igazolni; de ha valóban ilyen eredetű, ez a származása véghangzótlan *-telen* képzős formájának magyarázata elé semmi nehézséget nem gördítene, mert a föltételezett *szent-telen* is csak újabb fogalom lehet, ami véghangzótlanágát ellentétével, a *szentő-s*-sel szemben szintén érthetővé tenné.

En tehát egyelőre megmaradnék a mellett a vélemény mellett, hogy a magyar *-ít* műv. képző nem lehet teljesen azonos az egyszerű *-t*-vel, s hogy az *-ít* képző *-i*-je valami külön elem. De azt sem tartanám lehetetlennek, hogy ennek a *-t* előtti hangzónak az alapnyelvi őse nem valami külön képző, tehát nem valamely képzőboknak első, valóban képzőértékű eleme volt; lehetett az eredetileg puszta, képző-érték nélküli ősi szóvég is, amely idővel az egyszerű ősi *-t* műv. képzővel együtt egységes képzővé értékelődött át. Hiszen a képzők keletkezését ma már ilyen módon is el tudjuk képzelni.

A MAGYAR NYELV VESZEDELME.

A Csehszlovákiában élő magyarság művelődésének legfontosabb alkotóeleme a csehszlovákiai — vagy ahogyan ott rövidség kedvéért mondják, a szlovenszkói — magyar irodalom. A szláv nemzeti törekvések növekedő áradata a magyar művelődésnek mind nagyobb területére hatol be; ami a reánk szakadt szegénységben a mienk maradt, azt ma jobban megbecsüljük, mint régente. Olyasféle nimbusza van a nyomtatott magyar betűnek Csehszlovákiában, amilyen egykor a Landerer és Heckenast nyomdájából kikerült „Talpra magyar!”-nak lehetett. A magyar kisebbség tervszerűen támogatja, gondozza és fejleszti irodalmát, mert jól tudja, hogy nemzeti mivoltának ez a legbiztosabb palládiuma.

Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ennek a nemzetmentő, nemzetmegtartó munkának magyar részen is vannak hátráltatói. Akadnak tollforgató emberek, akik felé hiába hangzik Reményik Sándornak figyelmeztető intése:

E drága nyelvet porrá ne törjétek,
 Ne nyúljon hozzá avatatlanul
 Senki: ne szaggassátok szirmaiit
 A rózsafának, mely hóban virul.
 Úgy beszéljen ma ki-ki magyarul,
 Mintha imádkozna,
 Mintha aranyat, tömjént myrrhát hozna!

Egyesek a legjobb igyekezettel sem tudják teljesíteni ezt a követelést, mert olyan mélyen beágyazódtak szlovák vagy német környezetükbe, hogy nyelvérzékük épsége veszendőbe ment. Másokat a modernkedés viszketege bánt, vagy pedig az ujságírás sietős munkája szoktat gondatlanságra. De mivel politikai okokból el vannak zárva a Magyarországon megjelenő könyvektől és folyóiratoktól, mindannyian egyaránt híjával vannak annak az ellenőrzésnek és útmutatásnak, melyet a folyóiratok, tudományos társulatok és egyetemek nyelvhasználatára minden Magyarországon élő tanult ember számára biztosít. És mindannyian szabad prédái a nem-magyar nyelvű hivatalok, kereskedelmi vagy egyéb célú vállalkozások és intézmények nyelvrontó hirdetményeinek és közleményeinek.

Egy ruszinszkói ujság *hirdetési rovatát* például ilyen közlemények tarkítják:

Vigyázat! Felveszünk még néhány intelligens és megbízható ügynököt államépítési sorsjegyek részletfizeteses s különböző banki ujdonságok eladására. Megbízható ügynökök beváltás esetén azonnal hivatalos igazolványt s a nekik járó jutalékot megkapják.

Egy eléggé ismert nevű szlovenszkói költő így ír a csehszlovákiai magyarság legjobb napilapjának *irodalmi mellékletében*:

A világháború előtti évek relációjában az irodalom ma mindenütt olyan epokát csinál végig, melyet a jelentősen kisebb intenzitás karakterizál. Ezeket a periódusokat, melyek elmaradhatatlan, mert törvényszerű jelenségei minden kulturatermelésnek, az irodalomtörténészek a „hanyatlás korszakának” szokták elkeresztelni, holott nem mások ezek, mint a zenei ütemek közötti pauzák: pihenés s új lélekzetvétel.

A prágai német egyetemnek egyik Pozsony környékéről származó hallgatója — tette kész, lelkes magyar ifjú — így kezdi az öntudatos magyar ifjúság pozsonyi ünnepségéről írt beszámolóját egy felvidéki *ifjúsági lapban*:

Az olcsó megalkuvásokat nem tűrő, komoly belső harc és a végérvényes testi-lelki kialakulás forrongó szakában segítő, belülről irányító új érzést csiráztat ki a cserkésznevelés a rábizott fiúban. Ez a forradalmi új érzés a belőlünk életbe kívánczó erőértékek különös tudata: *sajátmagunknak, mint a biztos javító jövőnek átismerése.*

E cikk szerzője tudomásom szerint magyar nyelven tett érettségi vizsgálatot. Ime, mennyire erőtlen az iskola a mindennapi élet behatásaival szemben! Éppen ezért minél lelkiismeretesebb munkát és alapos hozzáértést várunk minden tanártól, tanítótól.

Csakhowy alapos tudás és tudományos lelkiismeretesség helyett ilyen szörnyű botlásokat találunk azokban a könyvekben, melyekből a csehszlovákiai magyar gyerekek olvasni tanulnak:

1. *Kurinsky-Osztényi: ABC és Olvasókönyv a magyar tannyelvű népiskolák I. oszt. számára. Rajzokkal ellátta: Ivány. Praha, Állami Kiadóhivatal. 1923.*

Megnő a fű. Ebből van az állatok elesége. (29. l.) Mikor már jól kiszaladgálták magukat, haza gondoltak. (32. l.) Egész nap egyebet sem evett, mint édes gyümölcsöket. (35. l.) Mit volt mit tenni, Marcinak menni kellett az iskolába és valósággal végigritta az utcát. (50. l.)

Mutatóba közlünk egy verset azok közül, melyeket a Felvidéken élő magyar fiúcskák meg leánykák az iskolában tanulnak. Tessék csak elképzelni: a pöttömnyi legény megjön az iskolából; „no, mit tanultál ma, Peti?” kérdi az anyja; „verset, anyuskám”; „hadd hallom”; és Peti rákezdi:

Egy fösvény halála.

a beteg zsugori egykor észrevette,
 hogy egy szép szál viasz gyertya ég mellette,
amelynek fogyasát sajnálta s nem látott
kinek parancsoljon, tehát száját tátott.
 neki fohászkodván egész erejével
kifújta a gyertyát együtt... a lelkével.

Andrád Elek. (41. l.)

2. *Bucenec—Kadanec—Kurinsky: ABC és olvasókönyv magyar tannyelvű népiskolák I. osztálya számára. Kultura, Bratislava 1923.*

Pozsonyi ábécés könyv! Magyar kiadó könyve! Lássunk néhány mondatot belőle:

Mindketten bepiszkították magukat a széntől. (47. l.)
 Gomba nem gombóc. Győzzön a jobb. Gyávának ágy alatt a helye. Gond nem játék. Gallér híján köponyeg. (49. l.) Ottó megfulladt a patakban. (48. l.) Örültek az isten áldásán. (52. l.) Minden reggel kukorékolt a kis kakas. Volt nagy öröm a házbán. Károly mondta, a kis kakas azt kiáltja: Károlyka! Huga megint állította, hogy: Krisztinka! Még a szomszéd Kálmán is az ő nevét hallotta kiáltani. Károly apja kimondta az ítéletet s szólt: Keljete fel korán! ezt kiáltja a kis kakas. (55. l.) Mond meg neki, hogy szivből adom. (65. l.)

Vajjon ebből az ábécés könyvből meg lehet tanulni *magyarul* írni-olvasni?

Ezekre a szomorú kérdésekre *egy magyar leánykának levele* adja meg a feleletet. Pap K. Margitka, I. polg. oszt. m. t., ez az aláírása az előttem fekvő levélnek. A dátum pedig, a dátum:... Farkasd, 1926. jan. 12. Pap K. Margitka Farkasdon az „s” *betűt már „š”-nek írja*. Látják-e Magyarországon ennek a fordított accent circonflexe-nek mérhetetlen jelentőségét?¹

FENYVES PÁL.

RÓMER FLÓRIS JEGYZETEI A CZUCZOR-FOGARASI SZÓTÁRBAN.

Gárdonyi Géza könyvtárának CzF-szótára valamikor Rómer Flóris tulajdona volt. Mindkét forgatója bőven teleírta jegyzetekkel, ami azt mutatja, hogy a könyv nemcsak könyvtárdíszül ékeskedett polcaikon. Gárdonyi nyelvészeti jegyzeteinek kiadásával műveinek sajtóalárendezése után foglalkozom. Súlyos feladat lesz a kéziratok nagy mennyisége és rendszertelensége miatt. Mielőtt azonban ezt a nagy munkát végezném, nekiláttam kiszedegetni CzF.-szótárából azokat a beíratásokat, melyekről határozottan megállapítottam nagynevű régészünk kezeírását s az alábbiakban közlöm:

Bikázni, Steineln, apró kavicsal játszani. Komáromban, Pipeten. Németül Bippaper, I. Anzeiger für Kunde der Deutschen Vorzeit. 1875. 247, I. *Pipeten*.

Boncsok ugyanegy a Mandzsuk-kal, melynek hasonló az értelme, I. Vámbéry, Hunok és Avarok nemzetisége, 1881. p. 14. 28. Vasárnapi Ujság. 1889. 12. sz. 197. I.

Cselleng, a ló homloka fölötti dísz, tollakkal. Ambras? (Anbrár?) Samly 1885. 291. I.

Csihár, sovány. B.-füred táján.

Csótár. Ny. sz. minden terítő lovon v. számaron.

Csőrcs. Carcan. franc. *chaîne ou collier de pierrieres* Halsgehänge aber nicht Ohrgehänge, wie es Posfay benützte, I. Múzeumi jegyzőkönyvek.

Csülleng. Talán ettől sallang, a németeknél (tschalleng) Ambraser Sammlung 1855. 291.

Együgyü: alázatos, niederträchtig? I. Szabó Kár. 1350. 550.

Gögös = feszegős.

Hempeg = tunya kényelemmel ülvé pöffeszkedik, ülvé parancsolgat.

Andabatze (Handabanda). Két lóhátan veszekedő felöltözött lovas. Karl Kärchen. Mythe und Archaeologie d. Altertum. Karlsruhe. 1825.

¹ Erdélyben nem fenyegeti ilyen veszedelem az anyaországtól elszakadt magyarság nyelvét, mert ott gazdag, erős magyar irodalom virágzik, kitűnő írók írnak az újságokba és adnak ki könyveket. Különösen fontos a magyar nyelvérzék megőrzésére a jó ifjúsági lap, hogy folyton ellensúlyozza az idegen környezet káros hatását. Ilyen kitűnő ifjúsági hetilap Románia és az utódállamok magyar gyermekei részére a Szatmárt megjelenő „Cimbora”, főszerkesztő Benedek Elek, a serdültebb ifjúság számára az „Ifjú Erdély” (Kolozsvár) s a Losoncon megjelenő „A Mi Lapunk”, szerk. Scherer Lajos.

A szerkesztő.

Andebantia: Gladiátorok egyik neme. I. Ant. Rich. szótára.

Hidlás a falusi istálló előtt, hova a trágyalé folyik, mivelhogy a küszöb magasabb (nehogy rothadjon).

Huszar = predo, lovas portyázó, déli szlávul husar, luzsar, gursar, Kursac = corsac. MNyelvőr 1877, jan. füzet.

Kaczabajka = Katzenweike.

Kajsza, tehát nem schief.

Kálmán. Colomannus osztrák vértanu. Knauz. Kt. 156.

Kamaszék = árnyékszék.

Fel kantár rizs = mérték. Colossvári vám. 1633.

Kárlátó: Várad táján a telkeken p. o. dér által tett kárt megnézni.

Kázla a szekéroltal fogai, ízei... a füstölt disznóhúsból hány káziát messek le. Őrség. Nyr. III. 283.

Kénel, foliatum, Laube, I. Molnár Albert. 466.

Kerka, horvátul Kerka. Hát vendül nem Kerka?

Komáromi tánc divatos Csehországban, Tábor városában. Dallam Kollár Márton tanártól.

Korc téglacserép, mellyel Gödöllőn a ház tetejét fedik. Bekorcolni a ház tetejét, zsuppal v. cseréppel.

Korhány: Jósza Endre ezalatt a *Kurganokat* akarja értetni és azt állítja, hogy Szabolcsban a nép is így nevezi?

Korog talán a Korogi család (olvashatatlan szó), kiknek B. Gellért kápolnájában korgott a hasuk! mint cudar, fukar, Cuhar, Fugger családtól.

Kurgan, magyarul *Korhány*, Szabolcsban a nép? Jósza Endre szerint, I. Korhány.

Lábas, öltözék cipő v. harisnya I. monografiámat Zalavornát feltár.

Lanka, bizony ez szláv *lonka*-ból jön.

Kunkapitány menyegzőben, az, aki a násznaggyal szemben ül. Úgy látszik valami régi szokásból, a kunkapitányságok idejéből fenmaradt megtisztelő hely. Nyr. III. 39.

Minár = hermaphrodita a Kunságban. Nyr. III. 281.

Mindenárus = bális.

Kivánság, testi, erős kivánság. Óhaj, képzelet... vagy? Ezek syn. Nyr. 16. 104.

Pallóverés, nád az áradás után a parton, Jászságban.

Pipeten, németül Bipapper, I. Bikázni.

Puffozni, Debrecenben.

Kövezni, Váradon.

Pipeter, Komáromban apró kavicsal játszani, I. regézni.

Regélés (első szó olvashatatlan) pipeterjáték kavicsal. Astragalizontes steinein.

Reznek szalonka. Nádasdy vadászszabályaiban (olvashatatlan szó), Thaly 1875. jun. 3. Történelmi társulat ülésében I. Rozsnok?

Salamia. Salmiák.

fél-salavári = féleszü, Szabolcsban. Nyr. III. 36. másutt félnadrág.

Sárkonc. Eperjesi gombkötő cég. V. artic.

Seregbontó, pixides maiores. Győri tört. füz. I. 80.

Seler (olvashatatlan szó, talán sajkarúd) fordul elő, talán Sechter csilke.

Sönlés = Schenk-tisch.

Skora, Rinde, I. Korrespondenzblatt No. 7. 81.

Tarres=Büchsen, Anzeige für Kunde d. Vorzeit. 1875. p. 46. más lövegekkel is.

Zákányos, zavaros bor v. víz. A folyó vize is zákányos, hőmenés vagy esőzés után.

Zsákmány Szarvas G. szerint Sackmann-ból van, ez a régi németnél rabló.
Nyr. III. 274.

GÁRDONYI JÓZSEF.

IRODALOM.

A magyar ritmus problémája. Irta Gábor Ignác. Budapest, 1925. Lampel.

Tizenhét esztendővel ezelőtt, mikor Gábor Ignácnak *A magyar ősi ritmus* című könyve megjelent, joggal hihette a szerző, hogy munkája nagy és termékeny vitákat fog felidézni, mert hiszen tanítása szöges ellentétben állott mindazzal, amit Arany János óta a verstan tudományának művelői a magyar ritmus lényegéről hirdettek. Az új szempontból felvetett kérdésnek eleven és sokoldalú megvitatása ugyan nem következett el, mégsem kell Gábornak munkája hatásával elégedetlenkednie, mert hiszen e most megjelent érdekes könyvéből az derül ki, hogy tanításának egyes elemei lassanként mégis közvagyonná válnak.

A nyelvész Gábor Ignác elméletének főképpen az az alapvető sajátága ragadja meg, hogy a ritmust változó, fejlődő valaminek tekinti s a magyar vers ritmusának kutatásában a mi tudományunk módszerét, a történeti módszert alkalmazza. A régi elmélet szerint a magyar vers ritmusa évszázadokkal ezelőtt ugyanaz volt, mint manapság s azok a törvények, amelyek az újabb irodalom és népköltészet verses alkotásaiban megállapíthatók, a multa is érvényesek. Tudjuk, hogy ezek a ritmikai törvények igen sokszor cserben hagynak bennünket, hogyha az elmúlt századok költői emlékeire akarjuk őket alkalmazni; ilyenkor a régi elmélet kénytelen segítséget keresni abban a feltevésben, hogy a hajdani századok költői nem tudtak verselni, nem volt ritmusérzékük vagy pedig, hogy a versek eredeti ritmusát a másoló barát vagy a könyvnyomtató íráshibái rontották meg.

Gábornak azonban nincsen szüksége ilyen megalkuvásra: kielégítően tudja ritmizálni legrégibb verses emlékeinket is a következő tételeken felépült elmélete alkalmazásával.

1. Minden nyelvben, ahol a ritmus a hangsúlyon épül fel tehát a magyarban is, össze kell esnie a ritmikai hangsúlynak a logikai hangsúllyal, hogyha tehát a verssor hangsúlytalan szóval kezdődik, akkor ennek a sorkezdő szónak nem lesz ritmikai hangsúlya sem, hanem ütemelőzőnek tekintendő; p. Zrinyinek ebben a sorában: *Mert hasonló hadverő haragos Márshoz, a verslüketőit a kövérbetűs szótagok adják, a mert szót pedig, mivel logikailag hangsúlytalan, ütemelőzőnek kell tekinteni.*

2. Az alliterációt a szerző az ősi magyar verssor alapvető sajátosságának bizonyítja. Az alliteráció nem pusztán versdiszítő cifraság volt, hanem arra szolgált, hogy a hangsúlyuknál fogva kiemelkedő szótagoknak, a vers lüktetőinek összecsendítése által az ősi négyütemes sor kétütemes félsorait összefűzze; az alliterációnak ez a ritmikai szerepe még a rím felléptével sem szűnik meg egészen, hanem csak lassanként, a rím fokozatos fejlődése és izmosodása arányában szorul háttérbe.

3. Az ősi magyar versformát Gábor a négyütemes sorban látja s ebből vezeti le a két- és háromütemes sorokat. Ebben az ősi négyütemes sorban a súlytalan szótagok száma nagy szabadsággal váltakozott, sőt az olyan ütem is szabályosan illeszkedett be a vers ritmusába, amelyik egyetlen szótagból, a pusztá lüktetőből áll. A súlytalan szótagok számának ebből a változatosságából természetesen következik a verssorok szótagszámának nagy szabadsága is: a Szent László királyról való énekben például a verssorok szótagszáma 9 és 13 között váltakozik, sőt a Königsbergi Töredékben 15 szótagú négyütemes sor is található. Ezt a nagy szabadságot aztán a rím fellépése kezdte megszorítani, mert hiszen teljes erővel csak az egyenlő vagy megközelítőleg egyenlő szótagszámú sorok csendülhetnek össze. Gábor könyve régi magyar költői emlékeink elemzésével érdekesen mutatja meg, hogyan korlátozódik ez a nagy szabadság 11—13 szótagra, majd következetesen 12 szótagra. De még az ilyen következetesen 12 szótagból szerkesztett versek első példáiban is fellelhetni ennek az ősi ritmusnak minden sajátosságát. Érdekes például, hogy még Zrínyinél is csak a sorok szótagszáma van meghatározva, de a 12 szótagú sor igen sokszor nem 6—6 szótagú félsorokra tagolódik.

Gábor Ignác törhetetlen hittel és irigylésre méltó lendülettel száll ki a maga igazáért ebben az új könyvében, amelyben (két részre osztva) első könyve óta már megjelent verstani dolgozatait, még ki nem adott újabb tanulmányait, költőknek és szaktudósoknak *A magyar ősi ritmusról* való megjegyzéseit, terjedelmesebb nyilatkozatait foglalja össze és ez utóbbiaknak bíráló elemzését adja. Az első dolgozat a Kisfaludy Társaság kiadta Edda-dalok előszavaként jelent meg és az ősi ritmusról vallott tanítás szabatos összefoglalása. A második tanulmány Zrínyi verselésének tüzetes elemzésével bizonyítja a Gábor hirdette verstani elmélet helyességét. Ebben a tanulmányban már megállapíthatja a szerző, hogy sikerült neki legalább Zrínyi verseinek ritmizálása tekintetében Négyesyt meggyőznie, aki a Zrínyi-kiadás előszavában elismeri, hogy e régi költőnkét „csakugyan jobb vesszők szerint olvasni, a vesszők pompásan összeesnek a vers szerkezetével, sokszor azonban bizonyos eltérés van köztük, ilyenkor rendszerint a beszéd ritmusa érvényesül”. Elméletének ugyancsak nagyon nyomós bizonyítékát szolgáltatja Gábor két magyar költőnek az alexandrinus ritmusára vonatkozó nyilatkozatával. Az egyik Ráday Gedeon

grófé, melyet Négyesy adott Gábor kezébe, Zrinyire vonatkozik, s lényegében az van benne, amit Zrinyi verselésére nézve Négyesy is elfogad; a másik Csokonaitól való, aki a tizenkét szótagú sor tagolódásáról szólva a 7+5-ös és 5+7-es összetételeket a 6+6-osal teljesen egyenértékűnek vallja.

Az *Anakrusiphobia* (Ütemelőző iszony) c. fejezetben Torkos László bírálatából kiindulva Zrinyi, Gyöngyösi, Bessenyei, Orczy, Péczeli, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Vörösmarty, Tompa, Petőfi költeményeiből sokszor igen szellemesen kiválasztott példákön mutatja meg, hogy a logikailag súlytalan sorkezdő szótagra ritmikai hangsúly sem eshetik és hogy az ilyen sorokat az ütemelőző felvétele nélkül nem lehet helyesen ritmizálni.

Az *Arany János és a magyar ősi ritmus* c. fejezet a magyar ősi ritmusnak az Edda ritmusával való rokonságából indul ki és azt fejtegeti, hogy a szerző az analógiára való utalásban is, meg a gyakorlati ritmizálásban is Arany János útját folytatja.

A könyv második részéből megtudjuk, hogy Schöpfung Aladár és Ignotus teljesen magukévá tették Gábor elméletét és hogy Király György is nagyjában az elmélet alapján ismerteti a magyar ritmus mivoltát. Ugyancsak ez elmélet igazolásának tekinthető Sik Sándornak verselésünk legújabb fejlődéséről írt tanulmánya, mert az elmélet alapvető tételeiben találja meg az új magyar versidomnak legsarkalatosabb törvényeit. Igen tanulságos a szerzőnek Babics Mihállyal és Horváth Jánossal folytatott vitája; ez utóbbiban főleg a különböző szótagszámú ütemek egyenlő időtartamáról és a logikai meg a ritmikai hangsúly azonos voltáról van szó. Az utolsó fejezet végre arról szól, hogyan értékesítette Horváth Cyrill a RMKT új kiadásában a szerző elméletét, különösen az ütemek váltakozó szótagszámáról vallott tanítását.

E rövid ismertetésből is nyilvánvaló az, amit bevezető soraimban mondtam, hogy Gábor Ignác tanításának egyes elemei már eddig is sikeres utat tettek meg. E jelekből azt is megjósolhatjuk, hogy a szerzőnek immár nem sokáig kell várnia elméletének tüzetes és sokoldalú megvitatására.

KERTÉSZ MANÓ.

Horger Antal. A nyelvtudomány alapelvei. Bevezetés a nyelvtudományba. 2-ik javított kiadás. Budapest 1926. Kókai Lajos. Alapára 8.

Horger könyvének első kiadása igen kedvező fogadtatásban részesült. (L. a bírálatokat Nyr. 44:214. és MNy. 11:100.) Valóban szükség volt a kezdőknek szánt s a nyelvtudomány céljait, feladatait s legfontosabb problémáit ismertető könyvre. Azóta megjelent ugyan Schmidt József könyve „A nyelv és a nyelvek” és Gombocz Zoltántól. „Nyelvtörténeti módszertan” (A magyar nyelvtudomány kézikönyve 1. f.), Horger könyve ezek mellett is figyelemre méltó, mert példáit legnagyobb részt a magyar nyelvből veszi s gyakran más szempontból nézi és magyarázza a nyelvi jelenségeket.

Könyve valóban javított kiadás. Figyelembe vette a bírálók kifogásait, a könyv egyes részeit rövidítette, átdolgozta, néhol bővítette.¹ A könyv legfőbb értékét abban látom, hogy tájékoztatja a kezdőt a nyelvtudomány minden fontos kérdéséről. Igyekszik könnyű, egyszerű és világos lenni, ez azonban nem mindig sikerül, s az első kiadásnak az a gyengéje, hogy gyakran homályos és nehézkes, megmaradt. Különösen ott, ahol Wundt után indul. Nem tartom szerencsésnek a vegytani képletekhez hasonló formulák alkalmazását sem a kezdőknek szánt könyvben, mint pl. a 75—76. lapon. Az ilyen képletek látása megzavarja a kezdőt, sokkal nehezebben érthetőnek képzei a megmagyarázandó jelenséget, mint amilyen valójában.

Ime egyik példája annak, hogyan lehet egyszerűen megmagyarázható dolgot nagyon nehézé tenni. Az összetett szó keletkezését így magyarázza meg H.: „az összetett szó úgy keletkezik, hogy a megnyilatkozás hangsorának bizonyos része a megnyilatkozás tárgyát tevő tudatfolyamatnak *olyan* részével társul, amely már előbb is meglevő fogalmak képzelelemeinek összeolvadásából alakult.” (80. l.)

Egy ilyen nagy tárgykörrel foglalkozó munka természetesen gen sok alkalmat ad a másféle felfogás, az eltérő vélemény felvetésére. Ezúttal azonban csak egy részletet akarok szóvá tenni. H. azt mondja, hogy „csak a szólamnak van valódi (érzékeikkel felfogható) léte, de nem egyszersmind a szónak is.” (77. l.) A szavakat szerinte a beszélő a szólamokból következteti ki; „a szavak az egymást felváltó nemzedékek során csak igen csekély mértékben szállnak egyenes szótanítás útján nemzedékről nemzedékre, hanem legnagyobbbrészt úgy, hogy minden újabb nemzedék tagjai gyermekkorukban rendre-rendre kikövetkeztetik őket a körülöttük levő felnőttek beszéléséből.” (uo.) „A szó tehát mindenkor olyan alakú és jelentésű, amilyennek a mindenkori beszélők a korukban szokásos nyelvbeli megnyilatkozásokból kikövetkeztetik.” (78. l.) Ebben a fejtegetésben a nyelvfejlődés egy részletének helyes megfigyelését túlzásba vitte, sablonná tette. Az igaz, hogy a szó *jelentését* minden egyén maga alkotja meg abból a nyelvyanyagból, amelyet hall, olvas, elgondol, de a környezet folytonos korrektúrája mellett. Ez azonban sokkal kevésbé áll a szó *alakját* illetőleg. A gyermek is tanul szavakat már a nyelvtanulás legelső idejében is, az iskolás kortól kezdve pedig a szótanulás a nyelvbeli gyarapodásnak egyik legfontosabb eszköze. A szólamnak csak

¹ Kár, hogy nem hagyta el egészen azt a naiv kitörést, hogy minden tudomány szép, de a nyelvtudománynál szebb bizonyára nincs! Az igaz, hogy enyhítette kissé, s elismeri, hogy „van akárhány, amely éppen olyan szép mint a nyelvtudomány” s azt is megmondja, hogy a „szépség” kérdése a tudomány szempontjából lényegtelen, mégis jobb lett volna ezt egészen elhagyni. — A 106. lapra egy új jegyzet került; ebben nem vette figyelembe, hogy hindi *thal*, magyar *tál* nem véletlen egyezés, hanem mint Munkácsi kimutatta (ÁKE. 586.), régi átvétel; a zürjén *zon* is árja átvétel.

annyiban van önálló léte (?), hogy két hangsúlyos szó tag közé esik, s előtte, utána rövid szünetet tartunk, de jelentés tekintetében egyáltalán nem mondhatjuk, hogy „önálló léte” van. Az igaz, hogy a nem iskolázott beszélő néha rosszul következteti ki a szó alakját a szólamból, s így keletkeznek az ilyen szóalakok, mint *ászló, ápor, patika* stb.; ez azonban nem elég ok arra, hogy megtagadjuk a szó önálló létét a beszélő tudatában.

BALASSA JÓZSEF.

K. Brugmann, Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen. Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter, 1925. VII. + 229 l.

Brugmann életének főműve, a mai indogermanisztika standardműve, a monumentális „*Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*”, amelynek első kiadásában B. Delbrück, az összehasonlító mondattan atyja, írta meg három hatalmas kötetben a mondattant (1893, 1897, 1900), az idg. összehasonlító grammatikának legkevésbé megművelt területét. Az öt vaskos kötetre tervezett második kiadásban Brugmann maga akarta megírni a mondattant is — nagyban és egészben ugyan Delbrück alapján, de a maga és mások újabb mondattani kutatásainak felhasználásával és újabb különnyelvi (főleg avesztá, örmény és ó-ír) anyag bevonásával. Ez a tervezett második kiadás, amelynek tervezetéről a közben megjelent „*Kurze vergleichende Grammatik*” miniatűr-képet nyújt, sajna, torzó maradt; csak két rész jelent meg belőle négy kötetben: az egykötetes I. rész, az *Einleitung u. Lautlehre* (1897) és a háromkötetes II. rész, a *Lehre von den Wortformen u. ihrem Gebrauch* (1906, 1911, 1916), amelyben a szóalakok mondattani használata (Delbrück két első kötetének tárgya) be van olvasztva az alaktanba. Az egykötetes III. rész, a szűkebb értelemben vett mondattant, Delbrück harmadik kötetének tárgyát, nyújtotta volna, mégpedig a KVG. megfelelő részletének címéből következően, kétségkívül *Lehre von den Satzgebilden* címen. Brugmann 1919-ben bekövetkezett haláláig dolgozott rajta, de csak egy részét tudta kidolgozni. Ez a rész, a *Grundriss* integráló része és folytatása, amelyet Brugmann halála után hat évvel W. Streitberg adott ki, az egyszerű mondat syntaxisa.

A mester tudományos egyéniségének két bélyegző vonása, a hatalmas erudíció és a páratlan rendszerező képesség ebben a legutolsó művében is gyöngületlen erejében és fényében jelentkezik. A könyvnek hat fejezete van: I. *Vorbemerkungen* (a mondat, a mondat és a szó viszonya, egytagú és kétagú mondat stb.). II. *Eingliedrige Sätze* (interjekciók, imperatívuszok, vokatívuszok, személytelen igék). III. *Subjekt u. Prädikat* (alany, segédalany stb.; állítmány, nominális és pronominalis állítmány, predikatívumos kopula stb.). IV. *Gruppen im Satze* (alárendelt és mellérendelt szócsoportok a mondatban). V. *Kongruenz* (flexiók egyezése — az ige-nél személyben és számban, a névszónál nemben, számban és esetben). VI. *Die Gestaltungen des Satzes nach der seelischen*

Grundfunktion (felkiáltás, óhajtás, felszólítás, megengedés, fenyegetés, tiltás és elutasítás, kijelentés, kérdés). Az anyag szisztematikus csoportosítása és a tárgyalás mikéntje lényegében olyan, mint a KVG. megfelelő részletében (623—649 l.). De a rendszer még részletesebben van kiépítve s minden részlete pazarul van illusztrálva. A KVG. idevágó része sovány (26 lapos) vázlat, a *Syntax des einfachen Satzes* kimerítő (229 lapos) monográfia.

A könyv elsősorban indogermanisták számára van írva, de általános értékű mondattani részletei és szisztematikája miatt minden nyelvész számára okulás és gyönyörűség.

SCHMIDT JÓZSEF.

A Finn-ugor Társaság magyar tagjai. A helsingforsi Finn-ugor társaság (*Suomalais-Ugrilainen Seura*) 1925 december 2-án tartott közgyűlésén levelező tagjai közé választotta Balassa Józsefet, Kertész Manót és Klemm Antalt. Ez alkalommal közöljük a Finn-ugor Társaság magyar tagjainak teljes névsorát.

Tiszteleti tagok: Munkácsi Bernát és Szinnye József. Elhunytak: Budenz József, Goldziher Ignác, Hampel József, Herman Ottó, Hunfalvy Pál, gr. Kuun Géza, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Vámbéry Ármin.

Levelezőtagok: Balassa József, Beke Ödön, Fuchs (Fokos) Dávid, Gombocz Zoltán, Horger Antal, Kertész Manó, Klemm Antal, Melich János, Pápay József, Sebestyén Gyula, Vikár Béla, Zolnai Gyula. Elhunytak: Ásbóth Oszkár, Barna Ferdinánd, Halász Ignác, Szarvas Gábor, Szilasi Móric.

Könyvek.

Szinnye József. A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv-tudomány. 1925. (A M. T. Akadémia alapításának századik évfordulóján tartott ünnepi előadás.)

Élet és tudomány. Hevesy Iván. A filmjáték esztétikája és dramaturgiája. — *Rapaics Raymund.* A növények társadalma. — *Bonkáló Sándor.* Az orosz irodalom története. 2 k. (Budapest, Athenaeum.)

Bebesi István. Quo vadimus? Tragikomikus társadalmi karikatúra. (Dombovár 1926.)

Sziklay János. Szent László király. Orsz. Pázmány Egyesület. 1926.

Móra Ferenc. Georgikon. Kir. magy. egyetemi nyomda. 1926. Ára 4 pengő. (Az Universitas könyvbarátok szövetségének első könyvilletménye. Az évi tagdíj 200.000 K, ezért a tagok 4 könyvet kapnak.)

Dr. Kelemen György. Magyar fül- orr- gégészeti bibliographia. Pécs. 1926. (Tartalmazza a magyar fonetikai irodalom bibliográfiáját is.)

Folyóiratok. *Turán.* 1925. I-IV. *Bernhard Linde.* Az észt irodalom történetének fővonalai. — *E. Németh József.* A turáni népek szerepe a Balkánon. — *Bán Aladár.* Az oroszországi finn-ugor népek mai helyzete.

Magyar Könyvszemle 1926. I—IV.

GYÁSZJELENTÉS.

Verő Leó.

Még élénken élt emlékezetében a béke Párizsa Vonzotta maga felé a háború után is a kultúra nagy városa, melyben *egy világnak szive vert*, és nyomtalanul eltűnt abban az emberforgatagban, amely minden világváros művelt rétege alatt örvénylik. Legszebb férfikorában volt. 1885-ben született Budapesten. Középiskolai tanulmányait a budapesti kegyesrendi főgimnáziumban végezte. Az egyetemen Riedl Frigyes leghűségesebb, legmegértőbb tanítványai közé tartozott. Előbb szegedi tanár volt, majd Budapestre került. Irodalmi terveit akarta megvalósítani, de a világháború a harctérre sodorta. A véres küzdelem és a harcokat követő fordalmak nem vették el hitét, nem ölték meg munkakedvét. Megvalósításra érett tervek éltek lelkében, régi munkásságát csak előkészületnek tekintette, bár értékes tanulmányai és cikkei jelentek meg a M. Nyelvőrben, a Phil. Közlönyben, az Irodalomtörténetben, a Gyorsírási Lapokban és a Heinrich-Albumban. Az ifjúság művelt és megértő tanárát siratja, kollégái szeretetreméltó, mindig tapintatos és előzékeny társukat gyászolják. Még visszavárjuk, de napról-napra kevesebb reménnyel. Alakja megnagyobbodva áll előttünk; a kötelességtudás, a filológiai lelkiismeretesség kidőlt munkását látjuk benne. Gyászoljuk a lelkében már élő, de eltűnésével szertefoszló és megszületni nem tudó nagyobb irodalmi alkotásokat.

LENGYEL MIKLÓS.

NYELVMŰVELÉS.

Rakodik, rakódik. A Nyr 54:150. lapján Kardos Albert a hosszú *ó* túltengésének tekinti azt, hogy újabban *lerakódik* igét is használnak. Az *ó* túltengésének okát az akadémiai helyesírási szabályokban keresi, amelyeknek 1921-i kiadása szerinte a *telefon*, *vagón* írásmódokat szentesítette. Már e kiindulásban is van egy kis hiba nézetem szerint. 1921-ben ugyanis tudtommal csak egy bizottsági *javaslat* jelent meg, amelyet hozzászólás végett a Nyelvtudományi Bizottság tagjainak és talán másoknak is megküldöttek. Ugyanigy jelent meg már előbb, 1915-ben is bizottsági javaslat, de sem az egyikben, sem a másikban nem volt a *telefon* szó írása hosszú *ó*-val javasolva (l. szójegyzékeiket), csupán a *vagon* szót kívánta mind a kettő hosszú *ó*-val *vagón*-nak iratni. Az elfogadott, végleges Szabályok 1922-ben jelentek meg. Ebben *vagón* van ugyan szentesítve, de a *telefon* szó elő sem fordul a szójegyzékében. Meglep tehát engem a Nyr szerkesztőjének megjegyzése is, hogy „a *telefon*-t hosszú *ó*-val írjuk” (151. l.), annyiaval inkább, mert én még nem emlékszem, hogy valahol így írva láttam volna. A Simonyi és Wlassics-féle 1903-i iskolai helyesírási szabályok is csak *telefon*-t kívánnak és nincsenek még be*vagón*ozva. Ennélfogva az újabb *megújhódik* és amiről bővebben akarok szólni, a *lerakódik* alaknak

keletkezése sem igen függhet össze szerintem a szabályainkban nem is szentesített *telefon*-nal, de még a nézetem szerint nem elég joggal szentesített *vagón*-nal sem. Ami ez utóbbit, valamint az 1915. és 1921-i javaslatokban s az 1922-i végleges szabályokban is kívánt *szalón*-t illeti, én már az akadémiai javaslatához beküldött hozzászólásomban (1916 február havában) hangoztattam azt, hogy a *szalón* és *vagón* ejtés is közönséges, ennél fogva ez is megengedhető, és egyáltalán nem tartom helyesnek az ilyen nem általános, hanem váltakozó ejtésű szavakra nézve egyik, többé-kevésbé önkényesen választott ejtismódnak hivatalos erőszakolását. Én, tiszteletbecsület, nem *szalón*-t, sem *vagón*-t nem tudnék írni, mert nem is ejtem így őket, s ejtésem módjában bizonyára sok ezeren osztoznak.

A *megújhódik*-ban mármost nem a *vagón*-életnek és *vagón*-lakásnak, hanem a nyelvbeli analógiának a hatását látom, úgy mint az igen elterjedt *lakós*, *lakósság* ejtésben is. Az ilyen újabb-*odik*-végű igékben, valamint a *lakós* szóban is nem hangtani o>ó megnyúlás esetét, hanem analógia útján keletkezett új szóképzési alakokat kell megállapítanunk. A *lakós* pl. egyrészt a sok -*ós*-, -*ős* képzős igei névszónak (*tudós*, *sürgős* stb.), másrészt a *lakó* és *lakos* egybekeveredésének a szüleménye lehet. A *megújhódik* és a címbeli *lerakódik* szavakban is ugyancsak az analógiás szóképzés jelensége játszódott le. (Ad vocem: a *lejátszódik* is ilyen eset. A régiség ebben is, csak *játszódik* ot ismer, s ezt megőrizte több vidéken a népnyelv is, és ezelőtt gyermeki elmével magam is csak *jácodni* szoktam.) *Újhódik*-ot azért mond, aki mond, mert a visszaható igéknek ma -*odik*-, -*ődik* a rendes képzője. Az újabb nyelv *játszódik*, *lejátszódik* szava nem egyszerű folytatása a régi és népies *játszódik* igének, hanem más képzettartalmú új alkotás a határozottan visszaható, alanyából magára az alanyra visszatérő cselekvésnek a kifejezésére. A régi *játszódik*-ban a rövid hangzós -*od*- valószínűleg egyszerű gyakorító képző; a mai *játszódik*, *lejátszódik* ellenben egy külön új, határozottan visszaható (nem egyszerűen benható) ige, amely azt teszi: 'játssza magát, lejátssza magát', pl. *lejátssza magát*, egységes szóval *lejátszódik* valamely esemény. És hasonlóképpen viszonylanak egymáshoz a régebbi *lerakodik* és az újabb, Kardostól hibáztatott *lerakódik* ige is, azzal a különbséggel, hogy a *rakodik*-kal szemben az alapszó, a *rak* átható ige, míg gyakorító -*d* képzős származéka, a *rakodik* az ikes ragozással együtt a gyakoriság, illetőleg ismétlődés képzeete mellé már a benható, tárgyra ki nem ható értelmet is magába szívta. A *rakodás* ugyanis csak *rakást* jelent átnemhatólag, tárgytól elvontan, más szóval benhatólag. Valaki *kirakodik*, *berakodik* valahol, *megrakodik* valamivel (a férfikorú Petőfi: búval és örömmel) stb. Mindezek tehát nem szorosan vett visszaható igék, amelyeknek tárgya maga az ige alanya volna. Aki *kirakodik* v. *berakodik* valahol, az nem magát rakja, csupán magát ró l kirak több mindent, magának berak egyet-mást; aki *megrakodik* valamivel, az

magára rak ezt vagy azt (bút, örömet bőven); *megrakodik* pl. az is, aki egy egész rakományt fölvesz nem magára, hanem pl. valamely székérre. Szóval a *rakodik* igében a visszaható ragozásalak csupán a határozott tárgytól elvont, benhatólag, vagyis tárgyra vonatkozás nélkül gondolt cselekvést fejezi ki, amint ezt már csaknem félszázaddal ezelőtt Simonyi *A visszaható igének egy különös használata* című értekezésében (Nyr VII. 481. s köv. ll.) szépen kifejtette.

Nem tudom, hogyan hangozhatnak az a mondat, amelyen az ó hangok „túltengéséről” panaszkodó cikk szerzője fönnakadt (nem adott róla teljes idézetet), de a véletlen csakhamar magam elé is dobott egy — éppen szintén egészségtani fejtegetésben előforduló — helyet, amely így szól: „[a betegségeknek] csirái legkönnyebben fészkelik be magukat ott, ahol szenny és piszok *rakódott* le” (Budap. Hirl. 1925 szept. 13, 21. l.). Nos, ebben a mondatban a *lerakódott* szó szerintem nagyon is helyén van, mert ha a méreg *fölszívódhatik* (azaz fölszívhatja magát) a szervezetbe, a szenny és piszok is *lerakódhatik* (azaz lerakhatja magát) valamely ruhán vagy lakásban. Nem állítom, hogy ne lehetne — régiesen — a szenny *lerakodásáról* is beszélni, de az én nyelvérzékem is az újonnan keletkezett, határozottan visszaható értelmű *lerakódik* igét diktálta volna a gondolat kifejezésére, amelyet a B. H. cikkírója is használt, s amely ma már jobban megfelel a szóbanforgó jelentés-árnyalatnak, mint a hagyományos *lerakodik*.

Száz szónak is egy a vége: a *lerakódik* szóban egy új ige alakult ki egészen szabályszerűen, és nincs okunk kifogást emelni ellene, mert nem teljesen ugyanazt a képzetet fejezi ki, amelyet ma a régebbi eredetű *lerakodik*-hoz fűzhetünk. ZOLNAI GYULA.

Mindnyájunknak el kell menni(e)! A locarnói szerződés aláírásának megtörténtét december 2.-i reggeli lapjaink harsány hangon tudatták. A Budapesti Hirlap Luther német birodalmi kancellár londoni beszédét is hozta és ebben — a jövő fejlődésről szólván — azt mondja, hogy ezen „*mindnyájunknak dolgoznia kell*”. Ez a furcsa galimatiasz gondolkodóba ejtett. Vajjon mire gondolt a londoni német beszéd magyar fordítója, mikor ezt a zagyva mondatot megszerkesztette? Úgy látszik, a gondos stíliszta ébersége ösztökölte, hogyan kerülje ki az egymásután következő *unk*-ok kakofóniáját (*Mindnyájunknak dolgoznunk kell* csakugyan nem nagyon szépen hangzik). Erre eszébe jutott, hogy van nyelvünkben egy érdekes szerkezet: azt mondjuk, hogy *szűröm ujjá, szűrünk ujjá, a magam nevelése, a magunk nevelése*, tehát többes első személyű (szűr) *ujjunk*, (a mi) *nevelésünk* helyett egyes harmadik személyt (ujja, nevelése) használunk. Nosza, kapta magát és a *dolgozunk* személyragját is harmadik személyűre változtatta. Így született meg ez az értelmetlen, zagyva mondat.

A hiba mibenlétét meg akarva magyarázni, mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy a *szűröm ujjá*-féle szerkezetben birtokviszony

van, hasonlóképpen ebben is: *a magunk neveltje*. Ellenben *mindnyáján* és *dolgozni* között ilyen viszony nincs; a szóban forgó hibás mondatban *mindnyájunknak* nem genitivus, hanem dativus.

Lehetett volna úgy is szerkeszteni a mondatot, hogy a *mindnyáján* szó birtokviszonynak része, azaz genitivus legyen; így: *Mindnyájunknak törekvése az legyen, hogy ezt a fejlődést a jövőben elősegítsük*, avagy sok egyéb módon is elérhette volna, hogy a kettős *unk*-ot kikerülje (pl. Azon legyünk mindnyáján, hogy ezt a fejlődést . . .), mint ahogy a gondosan szerkesztett *Magyarság*, a *Világ* és az *Ujság* ki is kerültek. Csak ezt a zagyaléket nem lett volna szabad leírnia. Ha a hírlapok eltűrik s a hivatásos nyelvészek meg nem róják az ilyen botlásokat, maholnap megérjük, hogy a Kossuth-nótát is így idézik: *Mindnyájunknak el kell menni(e)*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Hajmeresztő, hátborzongató és társaik. Napjainknak szenzációra éhes olvasoközönsége lélegzetviasszafojtva olvassa az izgatón érdekes újsághíreket. Riportereink ki is használják közönségüknek ezt a gyöngéjét és tudósításaikat teletűzdelik a címül irt jelzőkkel. Így lesz aztán minden, amit írnak, érdekfeszítő, sőt így lesznek egyes dolgoknak „*hátborzongatóan érdekfeszítő* momentumai“ is (Ujság, 1926. I. 6.). *Fogvacogató* félelem fog el bennünket, mikor némely rémes riport szerzője valami *hajmeresztő* és *hátborzongató* esetet ír le. Például mikor a *vérlázító* kegyetlenséggel végrehajtott gyilkosság áldozatának szobájába vezet, ahol *orrfacsaró* bűz fogad bennünket s *idegrázó*, *vérfagyasztó* látvány tárul szemünk elé. Mikor aztán leírja az áldozat özvegyének *könnyfakasztó* panaszát s gyermekeinek *szívfacsaró* síráncozását, elfog bennünket az *arcpirító* szégyen, hogy embertársunk volt, aki ilyen *égbekiáltó* gonoszságot elkövetett. — Vagy hányszor olvasunk riportokban *fülsiketítő* zajról, *velőtrázó* sikoltásról, *szemkápráztató* ügyességről, *nyaktörő* mutatványról stb.?

Szándékosan kerülöm a *világraszóló* botrányt, *falrengető* tapst, *egeltverő* éljenzést s az ezekhez hasonló szintén túlzó és összetett igenévi jelzőket, mert most csak az olyan jelzőkről szólok, amelyek valamely lelki állapotnak (félelem, ijedség, csodálkozás, meglepetés stb) megfelelő, illetőleg azt kísérendő testi elváltozást rögzítenek meg nyelvi kifejezéssel, tárgyias igenévi szerkezettel. *Hajmeresztő* az olyan látvány, amelynek hatása alatt hajunk égne mered, amely hajunkat (tárgy) mereszti (vö. Mindeneknek haja borzasztó csudálkozás, Tolnai 17. század, Simonyi, Jelzők mondattana 23), *szívszagató* sikoltás, amely szívünket szaggatja (Simonyi, Igenévi szerkezetek NyF. 47:6).

A túlzásra hajlamos Petőfi is szerette az ilyen jelzőket, pl. *Kebeltépő* sóhaj, *szívrepesztő* bánat, *léleksújtó* vész, *életölő* fájdalom stb. (vö NyF. 58:28). Rubinyi is idéz Mikszáthból ilyeneket: *idegrszekítettő* csaholás, *idegbántó* köhécselés, *idegzsongató* csönd (Miksz. nyelve 96).

Az ilyenfajta jelzők használatának hatását élénken bizonyítja, hogy miként lehet a tudományos irodalomban is alkalmazni őket, pl. Schmidt József is a *hajmeresztő* és *hátborsóztató* jelzőkkel illeti Modí párszi professzornak meglepő őstörténeti újdonságait (Nyr. 54:51).

PROHÁSZKA JÁNOS.

„Csak” előre! (Nyr. 54:151.) Kardos Albertnek tökéletesen igazat adok a *csak* szórendjének újabban mind jobban elharapódzó helytelen alkalmazásának hibáztatásában, csak arra akarok utalni, hogy ez a kérdés már foglalkoztatta folyóiratunkat. Szegedy Maszák Hugó ugyanis *Panaszok a nyelvrontás miatt* c. kis füzetében (1910) Kardoshoz hasonlóan kipellengérezte azokat az újságírókat és tudósokat, akik írásaikban előre-hátra dobálják a *csak* szócskát, ahelyett, hogy a „főszó” elé helyeznék, „amelyre a mondat súlya nehezu”. Ezt a hibáztatást viszont hibáztatja Csúri Bálint (Nyr. 40:34). Szerinte nem hibás ez a Maszáktól hibáztatott mondat: *A díjat a szérum kétlévi kipróbálása után adják csak ki*, sőt ebben a szórendben nagyobb nyomatékot lát, mintha így lenne: *A díjat csak a szérum . . . adják ki*. Mivel aztán Bittenbinder Miklós német hatásnak tulajdonítván e használatot, helyesnek tartotta a Maszák hibáztatását (Orsz. Köz. Tanáregyl. Közl. 44:419—21), Csúri állításának igazolására bizonyoságul Petőfire hivatkozott s a Bolond Istókból idézett néhány példát (Nyr. 40:84). Természetesen hiba volt a szórend helyességének bizonyítására költeményből idézni, mert szórend tekintetében a verses szövegnek nincs bizonyító ereje. Legott rá is mutatott erre Kropf Lajos (uo. 224) s Petőfi idézett mondatait prózába áttéve, ugyancsak az ismert szabályt bizonyította velük. Kardos cikke mellett az idézett helyek elolvasása igen érdekes.

Külömben a *csak* használata egyébként is nagyon érdekes. Lehr azt mondja róla, hogy „alig van partikula, melynek oly sokféle jelentése s oly sűrű alkalmazása volna mint a *csak*-nak” (Toldi 368). Ő maga — ámbár meglehetősen rendezetlenül — huszonegyféle jelentésárnyalatát állítja össze s mindegyik használatra számtalan példát idéz. E jelentésekkel nem akarok itt foglalkozni, csak azt emelem ki, hogy e sokféle jelentésre felsorolt számtalan példa mind a Maszák-Kropf-Kardos által védelmezett általános és régóta ismert nyelvtani és stilisztikai szabályt igazolja, melynek értelmében a *csak* mindig előtte áll a kiemelt mondatrésznek vagy szólamnak.

PROHÁSZKA JÁNOS.

A *-ki* és az *-ik* végű névmások és a tárgyas ragozás. A BH. jan. 21-i számának a nemzetgyűlésről szóló tudósításában olvassuk: „*mindenkit a folyosón és a házelnöki fogadóteremben folytatott tárgyalások érdekelték.*” Minden magyar ember tudja, hogy itt az igének alanyi ragozásban kellene állania: *mindenkit érdekelték*, mint ahogy alanyi ragozással mondjuk: *senkit se látok, valakit vársz*, mert a relatív *aki*, *ami* névmás, mely a *mindenki*, *enki*, *valaki* szókban van, nem határozott harmadik személyű névmás: *akit én szeretek* . . .

Ellenben az *-ik* végű névmásokra vonatkozó igének (egyiket *szeretem*, némelyiket én is *szeretném*) tárgyas ragozásban kell állni, mert az *-ik* képző individualizál: rámutatunk, mintha azt mondanám: „Azt az *egyiket* szeretem.”

Ugyancsak a BH-ban, még pedig a január 26-i számban ismét nagyot botlik az újságíró, midőn így ír a 4. lapon: *a gépek közül egyet a Térképészeti Intézetben hagyták.*” Persze, itt helyén volna a tárgyas ragozás, ha a mondatot így fogalmazta volna: „*a gépek közül az egyiket,*” mert ez esetben *-ik* végű névmás

volna a tárgy, aminthogy az utána következő ellentétes mondat („*míg a másikat... egy ócskavaskereskedőnél találta meg*”) értelme meg is kívánná, hogy *a másikkal* szemben az első mondatban *az egyik* álljon.

Ezek a hibák azonban nem fordulhatnak elő olyan írónál, aki nemcsak sejt, nemcsak gyakran ingadozó, tétovázó, megbízhatatlan „nyelvérzékre” hallgat, hanem kötelességszerűen tudja is és pontonkint el is tudja mondani, mely esetekben él nyelvünk a tárgyas ragozással. Úgy kellene azt minden magyar újságírónak tudnia, mint ahogy a régi iskolák diákjai az *ante*, *apud*-ot fűjták.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A helyes magyarság és a korrektor. Egy ízben már röviden foglalkoztam a Nyrben (53:25) a korrektor munkájával a nyelvhelyesség kérdésében és példákat soroltam fel annak igazolására, hogy a *gyakorlati nyelvművelés* szempontjából nagyon fontos a korrektor helyesbítő beavatkozása némely irodalmi munkában vagy sajtótermékben. Ez a beavatkozás természetesen csak okkal-móddal történhetik, amikor nyilvánvaló, hogy *írástechnikai* okokból támadt nyelvi helytelenségeket, laza, hiányos mondatkapcsolatot vagy rossz szóképzést egy-két betűvel vagy szórendi változtatással ki lehet javítani. Amikor azonban a nyelv hanyag kezelése miatt súlyosabb magyartalanságokat és a nyelvhasználatól merőben eltérő kifejezési formákat kellene kijavítani, anyankor legjobb, ha a korrektor az író vagy szerkesztő figyelmét felhívja a hibás részekre. Az utóbbiakra műfordításokban és szakirányú időszaki sajtótermékekben a kelletnél több alkalom kínálkozik s mondhatom, hogy a korrektori munka folyamán észlelt helytelenségek közül *egyazon természetű* hibák mint közös vonás állapítható meg mindenféle nyomdatermékben így például nagy általánosságban megfigyeltem, hogy az *okozni* és *szerezni*, a *szeiben* és *iránt*, a *hanem* és *de* szónak helytelen alkalmazása közös nyelvhasználati tünet: „akik csak örömet akartak *okozni*” e. h. *szerezni*, „ki oly sokszor kimutatta szeretetteljes megértését és emberi rokonszenvét szerzővel *szemben*” e. h. a szerző *iránt*; „nem ezért kell a zárt tárgyalás, *de* az emberek miatt” e. h. *hanem*. Ugyanilyen a *révén* és *miatt* felcserélése: „sűrűn ismétlődnek a tüzesetek, amelyek *révén* a gazdák vagyona elpusztult” e. h. *miatt*.

Egy német regény fordításában halomszámra figyeltem meg helytelen kifejezési módokat: „vigasztalan levertség *vett erőt* a lelkén” e. h. fogta el; — kétségbeesett elbátortalanodás *vett erőt* rajta” (tehát a gyávaság erős lett): — „remegő *hézze*l kapja ismét *kezébe*” e. h. *remegve*) — („sipogta Elza és teljesen *ungeniert* Eckert felé intett” (az *ungeniert*-nek nincs magyar egyenértékese?)). És ez: „mély érdeklődéssel *nézegettem* és meleg csodálattal ezt a képet” — helyes szórenddel így kellett volna: „mély érdeklődéssel és meleg csodálattal *nézegettem* . . .” (Ford. P. E.); „... vágott bele szokott *szabadnyelvűségével* Franciska” (mintha a *szókimondó* nem lenne elég magyaros), (Ford. H. G.) Egy angol könyv fordításában ezeket olvastam: „mert ezen a tárgyon *óriásilag* eltérők a vélemények”; — „... hogy valamennyiünkben *óriási* lappangó lehetőségek szunnyadnak” (úgy látszik szeret *nagyítani*). (Dr. M. C. könyve; ford. K. E.)

Azt is megfigyeltem, hogy némelyek *rokonjelentésű* szókat halmoznak egymás mellé. Nem is szólok az effélékről: *kis törpe*, *vén agglegény* stb., mert hiszen ezek közhelyek; ámde az elvont fogalmakra is találtam ilyen fölösleges szószaporítást: „a *fejlődés haladása* ezúttal az ő országújtjukra ért.” — „ezen okból alkalmasnak látszik arra, hogy ezen a keskeny országúton csatasorba fej-

lődve elállhassák a *fejlődés* és *haladás* lassan haladó szekerét. (M. Dragista 1926 I. 25.) Mi a fejlődés? Haladás. Mi a haladás? Fejlődés. A fejlődés haladása tehát pleonazmus. Egy tanárnő készülő regényében ezt olvastam: „azok *kissé túljobbra* esnek“. Vagy túlságosan jobbra esnek s akkor nem lehet kissé, vagy pedig kissé esnek jobbra, s akkor nem lehetnek „túljobbra“.

A *rokonhangzású* szók helytelen használatáról is írtam ugyanott. Most ismét találtam ilyeneket: „megérzi a csöppnyi jövőendő leányának vagy fiának finom *öklendezését* e. h.: öklelését (Dr. M. C. könyve, ford. K. E.). Egy rövid közleményben ez a mondat áll: „Miután a hír komolyságát nem állott módunkban ellenőrizni, csak feltételesen közöljük, hogy *valódiság* esetén a kincstári részese-dés a februári részletből vonandó ki.“ Én azt hiszem, hogy a hír vagy igaz vagy nem. Ha igaz, akkor *való*, ha nem, akkor téves vagy hazug. De *valódi* soha!

Ezekkel a példákkal ismételtén igazoltam, hogy néha szükséges, hogy a korrektor beleavatkozzon a nyomdatermék *szellemi* részének kijavításába és anélkül, hogy a sajtóhibák területén túllépne, saját munkakörében megakadályozza a súlyosabb nyelvbtlásokat.

SCHWARTZ ÁRMIN.

Egynéhány helyesírási kérdés. A Magyar Grafikából (1925. 9—10. sz.) idézzük (Herzog S. cikkéből) ezt a néhány tanulságos megfigyelést: „Egy sokszor megjelent hirdetéssel igyekszem bizonyítani, hogy az *i, ú, ü*, betűknek milyen nagy fontosságuk van a magyar nyelvben. A hirdetés így szól: *Drámát Sekszpir, patkányt Ditrichstein írt.*“ Ha a nyomtatásban megkülönböztetjük a hosszú és rövid *i*-t, ez az otromba szójáték nem jelenhetett volna meg. Rámutat a cikk arra is, hogy a hosszú *i, ú, ü*-t jelölő lapok az idegen szavak írásában ejtenek gyakran hibát, midőn hosszú *i*-t írnak ott is, ahol a rövid van helyén: „Például: *naiv*, de *naivítás*, *aktív*, de *aktivitás*, mégis *aktivitást* szednek, *naivítás* helyett *naivitást*, *passzívítás* helyett *passzivitást*, *konzervativizmus* helyett *konzer-valivizmust*. Éppen így változik át az *ambíció*, *tradíció* stb. *i*-je is rövid *i*-vé, ha *ambicionál* vagy *tradicionális* szót képeznek belőle. Továbbá: *Katasztrófa*, de *kalasztrófális*; *aposztróf*, de *aposztrofál*; *szociális*, *szociáldemokrata*, de *szocialista*, *szocializmus*: *speciális*, de *specialista*; *radikális*, de *radikalizmus*; *realis*, de *realizmus* és így tovább.“ A szavak egybeírására nézve tanulságos példát adott egyik lap nemrégén megjelent cikkének nagy betűkkel szedett címe: Párizsban három emeletes házat építenek a francia újságírók számára.“ A szövegben is mindig csak három emeletes házról beszéltek, pedig valószínűleg csak egy háromemeletes ház épült az újságírók számára.“

MAGYARÁZATOK.

Simonyi Zsigmond levele a magyar nyelv sajátosságai-ról. Rapaics Rajmund, jeles növénytudósunk, 1918-ban az Alföld növényföldrajzi jelleméről írt egy nagyobb dolgozatot. (Megjelent az „Erdészeti Kísérletek“ c. folyóirat 1918. évfolyamában s mint különnyomat Selmechányán 1918.) Dolgozatában Borbás Vince Ősmátra elméletével is foglalkozott, amely azt vallja, hogy a „Magyar középhegység s vele a környező síkságok növényzetének Közép-európa egyéb flóratereleteivel szemben különálló, sajátos növény-

földrajzi jelleme van.“ Munkaközben felmerült az a gondolata, hogyha a magyar flórának megvan ez a sajátos jellege, vajjon vannak-e a magyar nyelvnek is a többi rokon nyelvektől elütő sajátos vonásai. Kérdést intézett Simonyi Zsigmondhoz s kérdésére a következő érdekes választ kapta:

(Igen tisztelt Tanár Ur! Nyelvünkben akárhány olyan szót, nyelvtani alakot és mondat szerkesztést lehetne kimutatni, mely csakis a magyarban fordul elő, tehát kétségtelenül a magyar lélek alkotása.

Ilyen elsősorban sok származékszó, mely az ősi finnugor alapszónak magyar továbbképzése, pl. az *ad* igéből: *adogat*, *adomány*, így *fél*: *félelem*, *félénk*, *félteni*, vagy *él*: *élet*, *élelem*, *eledel*, *eleség*, *eleven*, *élénk* és sok más. Sok szócsaládunknak az alapszava sincs kimutatva a rokon nyelvekből, pl. *jár*, *foly*, *fut*, *szalad*, *csuk*, *ajánl*, *üt*, *ver*, stb. *hat*¹, *vet*, *hány*, *ri*, *kiált*...

A szóképzésnek sok fontos faja a magyar nyelv külön életében keletkezett, pl. *-hat* *het*, *-gat* *get*, *-aszt* *eszt*, az igékben, *-mány* *mény*, *-vány* *vény*, *-ás* és, *-at* *et* a főnevekben és sok más. Ezeknek nincs megfelelőjük a rokon nyelvekben, valamint nincs pl. az egész ikes ragozásnak. Névragjaink nagy része történeti korban fejlődött: *-ban* *ben*, *-ra* *re*, *-nak* *nek* stb., stb.

Mondatszerkesztésünk legnagyobb része szintén eredeti magyar, közte végtelen sok finomság. Egészen új korban fejlődött az a különbség, mely *-szerint* pl. *el nem megy*, *el ne menj* nyomatékos tagadás és tiltás, ellenben *nem megy el*, *ne menj el* kevésbé nyomatékos. — Legtöbb új alkotása van nyelvünknek az összetett mondat szerkezetekben. Ezeket a honfoglaláselőtti korban jobbra igenévi (*-ván* *vén*-féle) szerkezetek helyettesítették, a határozói mondatok közül talán csak a *ha* kötőszóval való volt meg akkor. A sok többi mellékmondat, de a főmondatokból álló mondat szerkezetek legnagyobb része is azóta fejlődött, tehát majdnem mindaz, ami *háromkötetes* akadémiai pályamunkámban van tárgyalva: „A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete.“

Bocsánatot kérve válaszom késedelméért, vagyok igaz tisztelettel kész szolgálja

Gödöllő, 1918 június 26.

Simonyi Zsigmond

Vérmes. Ma a szangvinikus emberre mondják, hogy *vérmes*, a népnyelvben pedig a *vérmes szem* 'vér elfutotta szem, melynek véres a fehére' Zilah, MTsz. Ez a kapcsolat Páriz-Pápai—Bod latin szótárában is idézve van: *vérmes szemek* 'oculi suffecti sanguine'. A népnyelvben a föld is lehet *vérmes* 'termő nedvben bővelkedő, amely szántáskor, ha a felső kérge száraz és cserepes is, belül még nedves és porhanyó, s apróra szétesik' Pest m. *Most kell kapányi, mikor vérmes a föld. Aggyig kő szántanyi, amíg virmes*

¹ A *hat* ige finn-ugor eredetét azóta már kimutatták. (A szerkesztő.)

a föld. (Mátyusföldre)¹ Van aztán *vérmes lúd* 'hizott' (Székelyföld). MTsz. — A régi szótárakban előfordul: *vérmős éték* 'caryca, genus edulii ex sanguine et variis condimentis constans' (Calepinus), *vérmes étők* 'caryca' (Molnár A.), *vérmes éték* 'caryca, ein Speiss von Blut und Gewürz' (Páriz-Pápai—Bod). — A népnyelvben a főnévül használt *vérmes* már maga is jelent véres hurkát és vérrel készült levesételt (Somogy m., MTsz.).

Világos, hogy a *vérmes* a *vér* szó származéka, s az -s az ismeretes melléknévképző. A *vérmes*-ben tehát egy **vérm-*, *vérem* tö rejlik, melynek -m-je bizonyára képző. Amint Gombocz (MNy. 1:167) kimutatta, ez a szó meg is van régi ételleírásokban, pl. 1548: Fel funt zalonat *uermeuel* ualonak. 1572: *vermeuel* ualonak es soba főt tykfynak egh funt zalanat (OkI Sz.). *Vermevel* nyulat... malacztot fekete lével, *vermével* (TörtT. Ujf. 1:57). Csik *vermével* (Szakács Tud. id. MNy. 1:167, vö. még 276).

Ugyanez az -m képző van valószínűleg a *koszmó* 'porrigo' MA., 'der schuppichte grind des haupts' PPB. szóban. Alapszava, *kosz* 'porrigo, ophiasis' MA., 'scabies' Otr. Orig. Hung. 'achores: erbgrind' PPB. — A *koszmó*ban levő -ó szintén képző, még pedig az *apó*, *anyó*, *bátyó*, *Kató*, *Matyó*, *Pető*, *Gerő* szókban levő kicsinyítő képző.

Lehetséges, hogy a *hasmánt* *hasmányt* szóban is ez az -m képző van, de valószínűbb, hogy elhomályosult összetétel a *has*+*mál* (+-t határozórag) szavakból. Az -l < n(y) hangváltozásra más példa: *sármány* < *sármál*, *vőfén(y)* < *vőfél(y)*, *főkény*, *főköny* 'szemölcs' < *fekély* ua. (vö. Nyr. 39:312).

A lapp *takté* 'csont' szóval egyező *tetem*², melynek a régi és a népnyelvben is van 'csont' jelentése (pl. *élefánt-tetem* 'elefánt-csont', *főtetem* 'fej', *szártetem* 'lábszárcsont' NySz., *kérszt-tetem* 'keresztcsont' Kaposvár, *tetem-tartó* 'a kriptában az a gödör, amelyben a holtak csontjait tartják' Székelyföld, MTsz.) szintén ezt az -m képzőt tünteti fel. — A régi nyelvben 'daganat' jelentésben is előfordul: *vak-tetem* 'glandula, drüse'; *kapca-tetem* 'tumor articulum; gelenkgeschwulst'; *holt-tetem* 'geschwür am hals, drüse' NySz. Az utóbbi összetétel megvan a népnyelvben is: *hót-tetem* Balaton-mell., Kiskunhalas, Bereg m., *hót-tetöm* Torontál m., *hót-tetény* Zala m., *huót-tetin* Rábaköz, *hótt-tete* Baranya m., MTsz.,

¹ Feltűnően egyezik ezzel jelentés tekintetében az *érmes* szó: *irmes* 'termékeny, zsíros, elég nedves, porhanyó, könnyű szántású (föld)' Pannonhalmi vid.; *irmes a föld*: se nedves, se száraz, éppen jó szántanyi Sopron m. MTsz. Szinnyei egy címszó alá veszi ezzel a 'könnyen érő' (Sopron m.), s az 'elért, kelténél jobban megérett' (Győrszentmárton) jelentésű *érmes* szót. Érdekes az 'eres' jelentésű *érmes* szó: *irmes* krumpli, 'amelynek a közepétől a héjáig erek húzódnak' (Győr m.). Ez úgy viszonylik az *ér*-hez, mint a *vérmes* a *vér*-hez, de lehetséges, hogy csak ennek az analógiájára keletkezett. Valószínűvé teszi az is, hogy csupán egyetlen egy adat van rá.

² A fgr. -kt magyar -t hangváltozásra nézve vö. NyK. 26:196, 27:83, Nyr. 54:135.

hót-tető Somogy-Kéthely (saját felj.) 'a testnek vmely részén támadt érzéketlen kinövés'. Az *-m > -n(y)* hangváltozásra nézve vö. *Ádám* és *Ádány*, *Ábrahám* és *Ábrány*, *Betlehem* és *Bethlen*, *Töhötöm* és *Tétény*. Feltűnő a *hót-tető* és *hót-tete* alak, mert a nyelvtörténet folyamán ilyen *-em > -ő*, *-e* hangváltozást nem tudunk kimutatni. Ha a két alak egymástól elválasztható, akkor a *hót-tete* változatot úgy is lehet magyarázni, hogy az *-m*-et személyragnak fogták fel, s elvonták a *hót-tetem*-ből a *hót-tete* alakot.

Ez az *-m* bizonyára nagyon régi névszóképző, s valóban több rokonnyelvből kimutatható; pl. zürj. V. S. L. P. *kīnem*, I. *kīnem* 'has' (vö. osztj. *χon* ua.); zürj. *derem*, votj. Wichm. *derem*, Munk. *derām* 'ing' (vö. cser. *туяр*, *тѣяр* 'ing', osztj. *таяр* 'páncéling'); votj. Wichm. *kenem*, Munk. *kenām* 'gabonaszem, gabonamag' (K.), 'kendermag' (S.), *kenām-tiš* 'kendermag' (vö. zürj. *ken-tuš* 'kendermag'); votj. *tuim* 'a fának gyöngye felső hajtásai', finn *tutkame* 'hegy, vég', lapp *duđgom* 'gemma betulae' (vö. osztj. *toi*, vog. *taləχ* 'csúcs, hegy', magy. *tőgy*, a régi nyelvben *tölgy*); zürj. *tšilim*: *vurun-tš*. 'woolflocke, wollbüschel' (vö. zürj. *tšil* ua.); Wichm. zürj. *gožem*, votj. *gužem*, Munk. *gužām* 'nyár', osztj. *χodžəm* 'warm, heiss' (vö. zürj. *gož* 'sonnenhitze'; KP. Genetz *gožji* 'den sommer zubringen', V. *gožjed*- caus. Wichm. Syrj. Volksd. 265).—Vö. Wiedemann, Gramm. d. syrj. Spr. 55, Wichm. FUF. 16; 194.

Wiedemann és Wichmann szerint ugyanez a képző van a KP. Genetz *nyrem* 'antlitz', P. Wied. *nyröm*, *nyrym* 'antlitz; rüssel, schnautze' szóban, de vö. V. *nir-vom* (*nir* 'orr', *vom*, KP. *ym* 'száj'), votj. *im-nir*, vog. *höl-tus* 'arc' (tkp. 'orr-száj').

BEKE ÖDÖN.

Gombát mit evett. Erről a szerkezetről három nyelvész írt a Nyrben, Kertész (42:7), Beke (42:135) és Fokos (54:155), s ősi finnugor örökségnek tekintik ezekben a nyelvekben való nagy elterjedtsége s a kötőszó hiánya miatt. Szeretném vizsgálat tárgyává tenni, hogy vajon nem egy, ámbar nagyon primitív és népies, de éppen ezért mindenütt lehetséges szerkezettel állunk-e szemben, épúgy mint a magyar *látni lállak, sehen sehe ich dich*, olasz *vedere non ti vedo* stb. esetében. A *mi*-vel való kapcsolatnak lélektani oka nyilvánvalóan nem egyéb, mint hogy a beszélő a beszéd pillanatában képtelen egy fogalom sor minden egyes tagját összeszedni s kérdéssel segít magán: '[*nát még*] *mi*?' a. m. '*mit tudom én*'; s ez arra mutat, hogy némiképp zavarban van, de egyúttal arra is, hogy más, pontosabban meg nem határozható dolgokról is szó van.

Vegyük figyelembe, mily gyakran fordul elő a példák közt a *mi* két-három, már felsorolt tag után: *Vólak akik lementek, üdögettek, beszélgettek, mi. Lehányja magáról nehezebb gunyáit, páncélt, sisakot, mit* stb. A beszélő benyomásainak bőségéből merít. Hogy az *és* kötőszót nem használja, annak az az oka, hogy a sort nem tekinti lezártnak, hanem úgyszólván a végtelenségig folytathatónak. Az *és* pontot tesz az *és*-sel kapcsolt tag után, a *mi* ellenben azokat a pontokat képviseli (points de suspension:), melyek a végtelenséget jelentik: *Lehányja magáról nehezebb gunyáit, páncélt, sisakot, mit. . . .* A *mi*-ben rejlő kérdés szintén a végtelen tér messzeségébe vész, s arra szolgál, hogy a tulságosan szabatos emberi beszéd határait lebontsa, vagy, ami ugyanazt jelenti, nyelvileg kifejezze

a szabatoság lehetetlenségét. Az olyan eset, mikor csak egy tag előzi meg a *mi*-t (pl. *gombát mit evett*), az indogermán nyelvekhez szokottak előtt kissé feltűnő, mert ezekben a nyelvekben a szópárokat rendszeren és köti össze (pl. *kézze-lábbal*, ellenben németül *mit Händen und Füßen*), vagy azért, mert az indogermánységben egy tagpár rendszeren zárt egységül tekintendő. E tekintetben valóban szó lehet finnugor nyelvi sajátásáról (hacsak ki nem mutatható, hogy: egy tag $a + mi$ újabb, mint az $a + b + c + \dots + mi$).

Annak bizonyítékául, hogy a *mi* lélektanilag minden nyelvben megjelenhetik egy sor utolsó tagjaként, idézem a francia népies *quoi* ?-t néhány olyan mondatban, mint: *Elle dit qu'il y a une loi qui fait de grands avantages aux soldats mariés... qu'on leur donne la permission de la nuit tous les soirs et des congés chaque année, de vraies vacances, quoi: des vacances où c'est qu'on peut travailler* (P. Mille, idézve Haas, Französische Syntax 43). Szigorúan véve a dolgot, itt nem tárgy- vagy cselekvéssorok egyes tagjaival állunk szemben, hanem a beszélő tudatába többféle lehetséges kifejezésforma tolul, melyek aztán mégis egy sort alkotnak (*la permission... des congés...*), mignem a beszélő fölébe kerekedve a nehézségeknek, eljut ehhez a kifejezéshez: *de vraies vacances, quoi*. Haas joggal beszél „összefoglaló *quoi*-ról, amely után a kérdés tárgya következik“. Ma így érezzük a *quoi*-t, hanem eredetileg — épúgy, mint a magyarban — önálló tag volt; 'Engedély,... szabadságolás,... szünidő, mi még?' a beszélő úgy érzi, hogy erejének, szavainak végső határához ért, s a *quoi*-nak befejező szerepe lesz, úgyhogy most már jöhet a végleges, határozott kifejezés. (Eredetileg befejeződött a mondat a *quoi*-val, s az előfordul a franciában más hasonló típusú példákban is). Hasonlóképp használja felsorolások végén az olasz a *che so io?*, a német a *was weiss ich?* kifejezést; átkozódásokkal is szoktak végződni: (*oder*) *weiss der Teufel was!* Az olaszban pl. Fogazzaro, Fedele, 59. l. *credeva la signorina di esser nata per sposare un principe, un Creso, un chi sa cosa diavolo mai!* ('mintha arra született volna, hogy egy fejedelem, egy Krözus, vagy tudja az ördög kinek a felesége legyen'). Farina, Mio figlio!, 393 l.: *quanto ai furfanti, la loro cattiveria è nel cranio, è nella materia grigia, è nella membrana, o nel che so io, non in essi* ('a gonoszok rosszassága a koponyájukban van, az agy szürke állományában, az agyhártyában, vagy mit tudom én hol').

Azon a kérdésen kívül: '(*hát még*) *mi*?' azzal a kérdéssel is találkozunk: '(*hát még*) *mi* nem?' pl. az angolban: Jespersen, *Negation in English and other languages* (1917) c. könyvében azt írja: „*what not*, különösen hosszú felsorolás után azt jelenti: minden (kettős tagadás), pl. Scott: *Robin, who was builer, footman, gardener and what not...* Galsworthy; *if I want five shillings for a charity or what not...* *What not* használtatik mint ige és melléknév: *Had been neg, lected, ill-used, and what not*. Morris...: *the government, or the consul, or the commission, or what not other body of fools*.“ Van még más ilyen sorzáró kifejezés is, mely a föl nem sorolt fogalmak egész csoportjára enged következtetést. Ilyen pl. „...és minden“; pl. a franciában: Mirbeau, *Journal d'une femme de chambre*, 58: *Tous les soirs, je faisais à Madame une belle toilette d'amour... des chemises transparentes... des parfums à se pâmer... et de tout*; Courteline, *Les gaités de l'escadron*, 10. l.: *Je voulais justement préparer ma revue de détails pour ed'main (= demain), astiquer mon fourbi et tout*; Pégyu,

Notre jeunesse, 99. l.: *On sentait très bien ... que lui Bernard-Lazare était une tout autre autorité judiciaire, et politique, et tout.* Hasonló szerkezet van az olasz és a spanyol nyelvben is; vö. dolgozataimat (Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik 261, és Neuphilol. Mitteilungen 1921, 50). A spanyolban (s másutt is) az *és minden* már inkább csak megerősítőjévé vált az utolsó (tk. utolsóelőtti, tehát az *és minden* előtt álló) tagnak, amely már inkább azt jelenti: sőt: *Le dió para el viaje cartas, dinero y todo* (néha *y todo eso* és mind az) tk. azt jelenti: 'adott vele az útra leveleket, pénzt és mindent (lehetségest, szükségest)' ma már azonban a spanyol csak annyit érez: 'leveleket, sőt még pénzt is'. Hasonlóképp a románban is: *Această etimologie a fost imprumutată cu greşală de tipar cu tot tk.* 'az etimológiát átvette sajtóhibástul, mindenestül' (*és nélkül*) '...átvette még a sajtóhibát is, sajtóhibástul'. Itt tehát egy indulatos, eleven túlzás nyelvtani formába öntésével állunk szemben, és ép ilyen az *és minden*-nek a felsorolás utolsó tagjául való beillesztése, melyet a magyar nyelvészek is különösen kiemelnek a magyar *mi*-nél.

Ha tehát az '*és minden*' a kifejezés erejét és hatását alkalmilag fokozza a *mi*-nél is lehet arra gondolni, hogy a beszélő nem akarja állításáért a teljes felelősséget vállalni, tehát mintegy kérdést intéz önmagához vagy a hallgatóhoz, hogy tulajdonképp hogy is áll a dolog. S ekkor a *mi* ? a kijelentés erejét szerényen tompító járulékká lesz, mely arra való, hogy a beszélő minden irányban fedezhesse magát. Ilyennek fogom én fel a dán *odde*-t (szószerint: és az, vö. fentebb a spanyol ... *y todo eso*-t); pl. G. Wied, Et opgör, 12 l.: *Min Svigersøn, Kontorchefen, er be'en udnaevnt til Ela'sraad odde*: 'a vömet államtanácsossá nevezték ki és az' ('vagy valami effélévé') 37. l.: *Ungdommen taenker ikke paa uden pa sig sael odde* 'az ifjúság csak magára gondol és az' (valami efféle). Vö. a görög *τις* és *ποτε* felsorolás utolsó tagjában (Dornseiff, Pindars Stil 23). Idetartozik hasonlóképpen az ilyen francia nyelvjárási kifejezés: *il pleut, comme „esik, valahogy“*; továbbá az olaszban: *pareva un bué, come olyan* 'mintha ökör volna vagy mi', az angolban *M. Buckel clings to George like* 'B. úr csüng vagy mi, hogy úgy mondjuk, Györgyön', melyekben a nyelvészek "elsődi képzőről" beszélnek, amelynek ha egyáltalán van valami jelentése (vö. Aufsätze 361), akkor az olyan "gyengítő, általánosító" értelmű.

Hogy a vogulban *mókust mit fogok* kifejezés mellett *vadászok mi(ze)k* is előfordul, ez a jelenség az olyan rögtönzött képzésekre emlékeztet, mint a magyar *izélni* (izé-ből: a katonaságnál hallottam ilyen mondatokat: *ne meségesse, ne izéljen*, vagy egy olasz nyelvjárásban *soiár* 'valamit tenni', 'izélni' (*so io* ? 'tudom én' ? kifejezésből). Hasonlóképp keletkezhetett a *vadászok mi-ből vadászok mi(ze)k*.

Marburg a/L.

SPITZER LEÓ.

Egészséges, mint a makk. A NySz.-ban nincs meg; CzF közli a *makk* címszó alatt; Szily NyUSz.-a nem emlékezik meg róla. Pedig — úgy látszik — csak újabban férközött be nyelvünkbe. Erre vall az a körülmény, hogy a TSz. nem ismeri s hogy éppen a makkot állítja oda az egészség mintaképeül; pedig a tölgy gyümölcsének beteges eltorzításáról, a gubacsról azt írja Borbás: „A tölgyről több mint 200 faj különböző gubacs ismeretes, köztük a kereskedelem *török v. levantei gubacsa*, meg a magyar zsiros gubacs v. suska.“ (Palf. Lex.). Azt hiszem, a makk csak abban az esetben egészséges, ha fejlődése korában az eltorzulást okozó penész vagy rovar hozzá nem férközött. Ellenben a *mag*, az alma vagy

körte magva, a szilva- vagy barackmag, az már csakugyan majdnem mindig épségben marad. Ezért mondja a német: *kerngesund*, a. m. *Egészséges, mint a mag.* Rossz magyar fordításban: *makkegészséges.*

KÖRÖSI SÁNDOR.

Higgad. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve c. akadémiai kiadványnak legelső füzetében, a Gombocz Zoltán tollából származó Nyelvtörténeti Módszer-tanban olvasom, hogy a *higgad* ige idők folyamán elvesztette eredeti, 'lágyul, enged, tisztul' jelentését s ma már csak átvitt értelemben használjuk. Vagyis manapság nem beszélünk többé *higgadó borról*, *higgadt vízről*, hanem csak *higgadt gondolkodásról*, *higgadt megfontolásról*, *higgadó haragról* stb. Ez a nép nyelvére vonatkozólag tévedés. Nem tudom, mert nem figyelgettem, hogy az irodalmi nyelv és a művelt köznyelv hogyan és miként használja a *higgad* igét. De azt tudom, hogy a nép nyelvében többféle, sőt a magam szókészletének is abban a részében, amelyet az én alföldi szülőfalumból hoztam, ez az ige még eredeti jelentésében használatos, illetőleg népies használatában eredeti jelentésének egy részét még megőrizte. Ezt a használatát a következő példák szemléltethetik: *Mijen zavaros ez a húsleves! — Majd ha egy kicsit lehül, lehiggad. — Édesapám, nem tiszta ez a bor! — Nem ám, mert még nem higgadt. — Ez a víz se akar tisztulni, pedig már régen higgad. — Az idei újbor nehezen higgad, még most se elég tiszta.* Hozzátehetem: ép a nyáron olvastam egyik jómagyarságú napilapban, hogy a Tisza vize tiszta, *higgadt*.

KOLOZSI LAJOS.

Egy metafora vándorlásához. Riedl Frigyes egyetemi előadásai óta Vörösmartynak, a legnagyobb magyar nyelv-művésznek egy hatalmas metaforáját szokás idézni, mint amely eleddig a pesszimizmus legrikítóbb szóképe. Ő nevezte el az embert így: *örült sár*, s (ezt már mi hozzátehetjük) ő nevezte 1833-ban Napoleont *sáralkaltú ember*-nek. Valószínű azonban, hogy ezt a metaforát mások is használták Vörösmarty előtt, nálunk is, más irodalmakban is. *Vajda János* c. munkámnak (1922.) a pesszimizmusról szóló fejezetében (39—46. l., l. a 40—41. lapokat) meg is említettem, hogy ez a metafora már Csokonainál is előfordul. Érdekes, hogy munkám egy gondos olvasója magánúton figyelmeztetett is arra, hogy az a „sár-metafora Vörösmartytól s nem Csokonaitól származik. Sajtóhiba!” Hát buzgó olvasómnak is igaza van, nekem is. Az igaz, hogy *örült sár*: így valóban Vörösmartytól származik. De, amint most rájöttem, mégis Csokonai írta le ezt a sár-metaforát, bár más jelzővel már Vörösmarty előtt, 1804-ben. A *lélek halhatatlansága* I. részében, a Rémitó s vidító képek elején: Érzem nemes voltom, érzem gyengeségem | S reményem béborul és derül kétségem; | S mikor a *mozgó-sárt* az égig emelem | Az isteni lángot egy porba nem lelem. RUBINYI MÓZES.

Básalamán (vö. Nyr. 54 : 127). Nagy érdeklődéssel olvastam a Nyr.-ben a nálunk, a dán nyelvben is használt „Basselemaner” magyarozatát; nálunk jelente „gezierte Umständlichkeiten”, eredete azonban ismeretlen volt vagy elfelejtették. (Kopenhága)

SCHUMACHER SÁNDOR.

Mikor a nép urasan beszél. „Tudja komám” — magyarázza az atyafi — „fontos a jó kezelés a betegség alatt is. De vigyázni kell az *utópia* idején is.” Nagy politikai változás idején szónokol D. bácsi: „De most már ütött az óránk! *Ki a lándzsával a perronra.*” K. pedig, aki egy szomszéd sváb faluból került a fővárosba, így biztatja a szolgálóját: „Panni tegye ki a pálmát az *ereklyéire.*”

R. M.

A gyermeknyelv szóalkotása. 1. Egy három és fél éves kis leányt figyelmeltetett az anyja, hogy ne nyúljon kesztyűs kézzel a nedves edényhez, mire azt felelte: Hát majd *meziükézzel* fogom meg. P. B.

2. *Jókalkodni.* Egy kislánytól hallottam, aki most töltötte be a 3 évet. Azt akarta vele kifejezni, hogy ezután már *jó* lesz. Édesanyja ugyanis azt mondta neki: Ejnye, kislányom, már megint rosszkalkodsz! A kis leány erre szelíden felelte: „Mama, ezután már jókalkodni fogok“. A kislány a *rosszkalkodni* mintájára képezte az új szót.

RADVÁNYI SÁNDOR.

Ide és oda. A magyar mutatónévmások eredeti alakja — mint a rokon nyelvek adataiból is meg lehet állapítani, — egyszerű magánhangzóból állt, s a magas-hangú alak a közelre mutató, a mélyhangú alak a távolra mutató névmás volt. Ezek a tiszta magánhangzós tövek ma már magukban nincsenek meg, csakis ragos vagy képzős alakokban; pl. *itt* <*ē-t, *ott* <*o-l; *innen* <*ēnen <*ē-lel, *onnan* <*olal <*o-lél; *ennyi* >*ē-né, *annyi* <*o-né; *i-ly*, *o-ly* (vö. Nyr. 49: 73). Az az és ez je Budenz UA. 290 szerint képző, s nézetem szerint a lativusi *ide*, *oda* alakokban az -a e rag előtt levő d-t szintén képzőnek kell tekintenünk. A finn nyelvben a különböző névmási tövekből ilyen lativusi alakok keletkeztek: *tänne* 'ide', *tuonne* 'oda', *amoda*, *sinne* 'oda' (és *sinnes* 'addig'), *minne* (és *minnes*) 'hova', *kunne* 'hova' (és *kunnes* 'meddig, míg'), *jonne* 'ahova', *jonne-kunne* 'valahova'. Ezek a határozók eredetileg mássalhangzós végűek voltak, s az ingriai nyelvújrásban eredeti lativusragjuk, a -h, meg is maradt: *sinnek*, *tännek*, *kunnek* stb. (vö. Setälä, ÄH. 216), ami arra mutat, hogy a zárt szótagbeli -nn- eredetibb -nt-ből való, mint erre már Wichmann, FUF. 16: 155 is rámutatott (vö. *antaa* ad: *annan* adok). Ez az -nt- képző pontos megfelelője a magyar *ide*, *oda* lativusok -d-jének. (Wichmann i. h. ragnak tekinti a finn határozókban levő -nn- elemet).

Az már most az érdekes, hogy van a magyar mutatónévmás lativusának -d- nélküli változata is. Király Pál közölte a MTsz.-ban Nagyvárad vidékéről a következő becses adatot: *íve* 'oda', odább, *amoda*. *Ott van a kés az asztalon; ereggy íve, s hozd el! Mennyen íve amabba a házba, ott lakik a bíró.* Bár az *íve* jelentésére nézve távolabbra mutató névmási határozó, még sem lehet kétség afelől, hogy csakis a közelre mutató *ez*, *ill*, *innen*, *ily* névmási alakokkal függhet össze, s a jelentésváltozást a velük való kapcsolat elhomályosodásának kell tulajdonítanunk. Az *íve* alakra nézve tökéletes mása a *lova*, *hova* lativusoknak. Nagy kár, hogy az *íve* csak egy vidékről, s csupán egyetlen forrásban van főljegyezve. A nyelvudományra rendkívül fontos volna, ha sikerülne ezt az adatot több oldalról és más vidékről is megerősíteni. Nem lehetetlen, hogy a népnyelvből előkerül még a mélyhangú névmás megfelelő alakja, amely *ova-nak hangzhatott.

BEKE ÖDÖN.

Helyreigazítások.

Nyr. 54: 109 utolsóelőtti sor: *őszi búza* helyett: *őszbúza*.

Nyr. 54: 134, 12. és 21. sorban: deverbális helyett: denominális.

Nyr. 54: 135, alulról a 21. sorban: -t a lappban, helyett: -t, -ht, -pt, -pl a lappban.

Nyr. 54: 135, alulról a 15. sorban: *jētŋ* helyett: osztják *jētŋ*. B. Ö.

Az és kötőszó multjáról szóló cikkemben (Nyr. 54: 107) a *szélszó* összetételt tárgyalva, említetlen hagytam *Tolnai* Vilmosnak e szóról való fejtegetéseit (MNY. 8: 71).

K. M.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Róheim Géza. — A táltos. I.	35
Schmidt József. — A hadak útja	43
Beke Ödön. — A határozóragok történetéhez. I.	45
Luka Jenő. — Adatok Nyiregyháza nyelvjárásához. I.	50
Irodalom. Új cseremisz irodalom. (Beke Ödön.) — Schuchardt: Der Individualismus in der Sprachforschung. (Schmidt József.) — Könyvek és folyóiratok	52
Nyelvművelés. Alaptalan hibáztatások. (Zolnai Gyula.) — Egy kis razzia: „mire“ és „amig odaér“. (Molnár Jenő.)	57
Magyarázatok. Móricz Zsigmond népnyelvi megjegyzései. (P. J.) — A török írás reformja. — Se füle, se farka. (Prohászka János) — Derhenő. (Kolozsi Lajos.)	61
Üzenetek	64

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1926. évre 50.000 korona. Kérjük előfizetőinket, szíveskedjenek ezt az összeget minél előbb beküldeni.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az 1920—1925. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 50.000 K. A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 10.000 korona.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német aranymárka.

Nyelvőrkalauz a Magyar Nyelvőr XXVI—L. kötetéhez. Sokan fordultak már hozzánk azzal a kérdéssel, vajjon nem jelenik-e meg a Nyelvőrkalauz folytatása, vagyis Tartalomjegyzék és Szómutató a Nyr második negyedszázadának évfolyamaihoz. A könyv előállításának mai drágasága mellett nehéz ilyen vállalkozáshoz fogni, pedig tudjuk, milyen nagy szüksége van ilyen útmutatóra mindenkinek, aki a Nyr gazdag tartalmú kötetait használja. Azzal a kérdéssel fordulunk tehát a Nyr előfizetőihez, közöljék velünk címüket azok, akik a kiadandó Nyelvőrkalauzt meg akarják rendelni. Számításunk szerint a könyv előfizetési ára kb. 50.000 K lenne. Ha kellő számú megrendelő jelentkezik, kiadjuk az új Nyelvőrkalauzt.

A legközelebbi szám 1926 június havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még kapható füzetek ára 10.000 korona és 1000 korona postaköltség. — A Nyelvészeti Füzetek 4. számának (Tréfás népmesék és adomák) néhány példánya ismét kapható.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 150—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIKVÁRIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

Bármely tudományos angolnyelvű művet gyorsan és méltányos árral szállít.

Régi angol és másnyelvű művekben nagy raktárkészlet.

Tudományos folyóiratokat és műveket vásárol.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

A TÁLTOS.

Irta Róheim Géza.

(Részlet a szerzőnek „Magyar néphit és népszokások” című munkájából, mely az Athenaeum kiadásában fog megjelenni.)

— Első közlemény. —

Turkeve város körözési jegyzőkönyvéből közli Györffy István a békési születésű Csuba Ferenc leírását¹. Ez a Csuba Ferenc már 12 éve azzal hitegeti a népet, hogy ő *táltos és meglátja a földbe rejtett kincset*. „Azon rossz szemeit csodálatosan forgatja, nagyon tudja szóval, sőt énekléssel is tódítja a dolgot, azonban a magyar versek mondására csodálatosan nagy hajlandósága van.” Ma már a Csuba Ferenc fajtájának csak degenerált példányairól számol be a törvényszéki krónika².

Régen bizonyára nagyobb volt a népszerűségük és a becsületük. Híres, nevezetes tátos lehetett a maga idejében (1721) Suppuny alias Harangöntő András is; ugyancsak Békés megyében. Az a vád ellene, hogy „ördögös énekei vannak” és hogy a „pogány tüzet gyújtva, a sötétség fejedelmének segítségét kérte”³. Mindez pedig igen élénken emlékeztet azokra az ördögi énekekre (nefanda carmina), amelyeket a Vatha vezetett pogánylázadás idejében a „hit ellen” énekeltek⁴. Különös véletlen, hogy ez a híres Vatha ugyancsak békésmegyei volt⁵, és aligha tévedünk, ha feltesszük, hogy a körülötte gyülekező „magusok”, „pithonissak” és „haruspexek” is olyan táltosok lehettek, mint Suppuny András meg Csuba Ferenc.

Mintha más szín vegyülne a magyar folklóre szokott hangulatába, mikor a táltos sajátságos személyéhez nyúlunk. A boszorkányperek adataiból élesen kiütözik a különbség a *középeurópai boszorkány és a magyar táltos között*. Boszorkánynak senki sem vallja magát, de Bartha Andrásné Debrecenben 1725-ben magát nyíltan táltosnak, a táltosságot pedig istentől valónak vallja. Ebből a perből tanulhatunk valamit, jegyezzük tehát ide a kérdéseket és és feleleteket:

Kitől tanulta az orvoslást, mikor és hol, könnyen-e?

Az orvoslást tanulta bátyjától, Balási Páltól s maga is tátos, Ersők leánya is, úgy született is két foggal az anyja között.

Tanított-e másokat reá, kiket és mi módon?

A tátosságra nem tanított senkit, mert azt az Isten anyja méhében úgy formálja.

Ha Tátos, micsoda erejek s tiszték van a tátosoknak?

Viaskodnak az égben a birodalomért.

Gyalog ment e oda vagy másképp?

Az Isten vitte a maga szárnyai alatt és szárnyakat ad mint a madárnak⁸.

A tátosoknak a madárvilággal való kapcsolatáról még csak egy adatunk tud, a dévai csángók ugyanis azt hiszik, hogy a halálbagoly tátos-madár⁷. A teleutok a samán sapkát a fülesbagoly bőréből készítik⁸. A bagoly különösen a török-tatár népeknél a bűbájossal intim kapcsolatban van⁹, sőt a samán bagoly jelmezt öltve bagollyá is változik¹⁰. Általánosabban: madárrá változva elrepül vagy lelkét madár alakban bocsátja ki testéből. A mi tátosaink közlekedési eszköze rendszerint a népmeséinkből olyannyira ismeretes tátos ló.* Sőt a mai magyar köznyelvben a tátos eo ipso paripa. Ennek megvan a maga különös fejlődéstörténete; merésznek látszik, de mi mégis azt hisszük, hogy a tátos ló eredetileg nem is volt ló. 1725-ben a ceglédi illetőségű Borsi Ilona, aki szintén Istentől anyja méhében kapta a tátos tudományát, azt vallja, hogy a tátos ló megismeri a tátos embert és meg is szólítja. Amint az emberek között, épúgy a lovak között is van egész, meg fél tátos. A tátos ember a tátos lovon nyargal a tátosok gyűlekezetébe¹¹. Szatmár megyében már a boszorkányi mondanakörbe csuszott át a tátos ló; akinek a boszorkány a fejéhez vágja a kantárt, az tátossá változik¹². Figyelemre méltó, hogy a tátos-ló-nak és így valószínűleg a tátos embernek is vagy többje van valamivel mint más halandónak, vagy hiányzik valamije. Így Baranyában¹³ a tátos-lónak nincs alsó állkapcsa, a tátos ember felül reá és a ló oda viszi, ahol pénz van. Göcseji hit szerint a tátos ember maga változik át lóvá, az ilyen lónak nincs állkapcsa¹⁴. Ságújfalun, aki foggal jön a világra, tátos. Ha ember, tátos ember, ha ló, tátos ló. Magyarszentmihályon a tátosnak olyan csikaja van, hogy az anyja foggal ellette, ha 7 hónapos koráig fel bírja nevelni, nem fél az egy lótól se a világon. Még bensőbb a kapcsolat a Csorha János esetében „csikófoggal született, ugyanezért tátos volt.”¹⁵

Egy másik mondából azt is megtudjuk, hogy a tátos ló nem is mindig ló, hanem lehet például vödör. Lóvá a fantázia teszi és a fantázia tátosparipáján repül a tátos oda, ahova akar. Azután visszaváltozik a paripa vödörré¹⁶.

Nos, ha a ló nem mindig ló, talán eredetileg is valami más volt. Az ázsiai uráaltaji népekről tudjuk, hogy samánjaik lelke extázisban repül messze tájak felé és az extázis eszköze a dob. Egy szatmármegyei találós kérdés így szól: „Nekem olyan kis

* A népmese anyagát, mivel annak esetleges és részleges felhasználhatóságát csak gondos, összehasonlító vizsgálat állapíthatná meg, mellőzöm.

lovam van, a mék minden házba benyerít.¹⁷ A talány megfejtése: dob, és ez a mi talányunknak is a nyitja. Mert a tanghurankháj samánok felfogása szerint a dob a lovat ábrázolja, melyen a samán a szellemek világába vágat, minél jobban adja a hangot, annál sebesebben vágat a ló a másvilágba. A dobverő a korbács¹⁸. Khangalov szerint a burját dob szitaforma, lóbőrrel van bevonva és ez jelképezi a lovat, amely a samánt odaviszi, ahova az akarja. A dob itt is a samán lova, amelyen a szellemek világába vágat¹⁹. Priklonski szerint a dob nemcsak a lónak, hanem általában a jakut samán segítő állatának a szimboluma, de bármilyen ez a segítő állat, a samán mindenesetre ezen nyargal a másvilágba. A dobverő a korbács és ha veri a dobot, akkor úton van a másvilágba²⁰. Mind-ebből az világlik ki, hogy az ősmagyar táltos olyan samán lehetett, aki különösen közeli kapcsolatban állott a lóval, habár azt, hogy a segítő szellem nem volt kizárólag ló, már eddig is láttuk (bagoly) és még látni fogjuk. Akármilyen állatban testesült is meg ez a segítő szellem, a samánt jellemző átváltozások világban a dob képviselte a fantázia száguldását és ahogy az altaji samán szalmatákolmánya lehet *lúd*, a burját vagy jakut bűbájós dobja *ló*, épúgy a mi alföldi táltosunk *lova* is vizes vederből támad.

Az elnevezések ingadozók; más név mögött lehet ugyanaz a mag. A táltos közeli rokona a nézőnek, tudós embernek és a javas-asszonynak. Valóban sikerült is Sebestyén Gyulának egy ilyen javas-asszony kezén megtalálni az ázsiai samánok bűvös dobját. Andrászhidán, Zala megyében az öreg Besenyeiné egy dobon babot ugráltatott. Besenyeiné az írha balfelére három fekete kört, jobb-felére pedig három fehér kört rajzolt és a körök közepére megfelelő színű babszemeket rakott. Azután elkezdte a dob alsó felét veregetni, hogy a babszemek ugráljanak. Jót jelentett, ha a fehér bab a feketét el tudta kerülni vagy ha eljutott a fekete körbe. Sebestyén a samán dob hasonló használatát kimutatta a lappoknál²¹. Azóta még egy megfelelő csángó adatról is tudunk²². A dobbal való jóslásnál is jellegzetesebb vonása az uráaltaji (és északamerikai) samanizmusnak a dob szerepe a gyógyításnál. Ha eltekintünk a boszorkányperekben szereplő dobtól, amely különben is rontásra való volna, meg azután a nyugati analógiák miatt sem sorolható ide, úgy látszik, hogy a dobbal való gyógyítás nyomait csak egy gyermekversben találjuk.

Az országszerte ismert gyermekvers nagyváradi változata így hangzik:

Gólya, gólya gilice
 Ki lányát veszed el?
 A szolgabíróét (v. Szalontán „a tengeri bokrosét”)
 Mivel vitted haza?
 Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel
 Mér véres a te lábod?
 Mér véres az én lábom?
 Száraz gallyat általléptem.

Diófára felrepültem,
Párnahajat varrtam,
Száz pénzen eladtam,
Százszor is megbántam²³.

A versből még nem tűnik ki az igazi kapcsolat a síp, dob, nádi hegedű, meg a véres láb között. Más változatokból azonban megtudjuk, hogy a gólya (vagy kánya) lába azért véres, mert a török (görög, zsidó, muszka) gyerek megvágta. Itt jön azután a magyar gyerek szerepe, aki viszont „gyógyította”, „sípval, dobbal, nádi hegedűvel”. Amikor ezt a verset mondják „kezüket széjjelkapkodva egymást ütögetik nagy lármával”. Tudvalevő dolog, hogy a betegségszellem kiverése a dobbal, lármával való gyógyítás világsszerte jellegzetes vonásai a samánizmusnak²⁴. Csakhogy ezzel még nem magyaráztuk meg versünket. Miért éppen a véres láb az, amit ősi samánisztikus módon gyógyítanak? Miért éppen a gólya vagy valamely ragadozómadár véres lába? És végül mi a kapcsolat a véres láb és a versekben jelzett lakodalom vagy leánykérés között?

A német folklorból terjedt el, főleg a városokban az a hit, illetve ma már csak gyermekhit, hogy a gólya hozza a gyermekeket. Rég köztudomású, hogy amit gondos anyák eltitkoló szándékkal mesélnek apróságaiknak, voltaképpen jelképes, tudattalan bevallása az igazságnak, lévén a gólya phallikus szimbólum. Nem kell idegen anyaghoz folyamodnunk, hogy ennek a felfogásnak helytálló voltát itt is igazoljuk, hiszen a gólya diófára repül, ágy alá bújik²⁵ és utána, nyilván a kis baba számára, párnahajat varr. A diófa, amint Vikár Béla meggyőzően kimutatta, költészetünkben mindig szexual-szimbolikus jelentőségű²⁶ és így, ha a „gólya felrepül” a „diófára” vagy, ami ugyanazt jelenti, az ágy alá bújik, akkor persze párnahajról is kell gondoskodni. Egy halmozó versünk a gólya házépítéséről szól és így végződik.

„Minek az a deszka?
Kis házat csinálni.
Minek az a kisház?
Legényeket, leányokat
Behívogatni,
Abban táncolgatni.”²⁷

Ha tehát, amint verseink mondják, a gólya éppen lakodalma alkalmából vérezi meg a lábát, akkor azt is bátran hozzátehetjük, hogy aligha a láb az, amelynek megsebzéséről szól a nóta. A modern pszicho-analitikus kutatás régen kimutatta, hogy a nemi aktus jellegzetes kísérője a kasztrációtól való félelem. Ez az infantilis gyökerű félelem volna tehát a gólya véres lábának magyarázata és a mi szempontunkból a dolognak az volna a tanulsága, hogy útmutatást ad a samánizmus (dobbal való gyógyítás) és a kasztrációs komplexum közötti kapcsolat megértésére²⁸.

Azon felül pedig még valami. Említettük, hogy verseink egy részében a kánya, héja foglalja el a gólya helyét. A jakutoknál

Észak-Szibériában, a nemzés szimbolumától, a sastól származó samán az egyetlen, aki tüzet tud csiholni és ami ugyanazt jelenti, a tűzcsiholással a nemi eredetű bőrbajt tudja gyógyítani. A jakut samán szimbolikája egészen ugyanaz, mint amit a táltoskodó gyermek-versekben találunk.

„Én a szőrös dob birtokában levő, akinek többretegű ezüst sulyka és vakarója van, amely a sas vállának legfelső mozgató tollából készült, a halálos kór gyökerét szétszórtam lábammal.”²⁹

A mi táltosainknak egy másik igen jellegzetes tulajdonsága, szintén a több és a kevesebb a valamivel való ellátottság és a valamitől való megfosztás kérdései körül mozog. A táltos u. i. foggal születik és egy bizonyos korban ezt a fogat el akarják tőle venni.

Csallóközi néphit szerint a táltos ember fogakkal jön a világra, nem vált fogakat. De ha a bába kibeszéli a titkot, akkor a gyermek meghal. Állatok is szülnék ilyképpen táltost, különösen a lovak és az ilyen lovat csak táltos ember használhatja. Minden hetedik évben kénytelen elmenni a táltos és megvívni más országbeli táltosokkal. Amelyik győz ebben a küzdelemben, annak az országa nagyon termékeny lesz³⁰. Teljesebb a palóc néphit. A táltos foggal született gyermeknek 7 éves korában próbát kell kiállnia, az erősebb táltosok „füstös biká”-vá változnak át és úgy kelnek birokra az avatandóval. Tardon egy táltosnak a szájpadrálásán volt 3 foga és ez olyan erős volt, hogy mint gyermek a legényeket is földhöz vagdosta. Hétéves korában eltűnt „próbára”. Fog nélkül jött vissza, elvették tőle az erősebb táltosok. De ha nem engedte volna elvinni, garabonciás diák lett volna belőle, aki sárkányon nyargal és vihart támaszi³¹. A nagyszalontai táltos összeköttetésben van a garabonciás diákkal, meg az ördöggel és lidérccel is. Nemcsak férfi lehet táltos, hanem nő is, de csak ha hajadon. A szót tréfásan is használják, bölcselkedő okoskodó kis gyerekekre. A táltos két vagy több foggal, esetleg teljes fogsorral születik és rendszerint a hetedik gyerek hetedik gyereke. Ha a bába észreveszi és kitördeli fogait, elvesz a táltossága. Hétéves korában a táltost egy pár éjjel elrabolják az öreg táltosok és megtanítják a maguk ördöngös mesterségére; a későbbiek szempontjából igen fontos, hogy a *férfitáltost nők, a nőt férfiak tanítják ki*. A táltos mestersége a szél, vihar, jég, tűz és árvíz csinálás, a láthatatlanná levés, állattá válás, az emberek megrontása. A táltos a füvek titkait is tudja és ezeket, mint a samán, gyakran megálmodja vagy pedig a füvek emberi nyelven szólalnak meg neki. Kis korukban szótlanok, búskomorak, zárkóztak, félrevonulók, de korukhoz képest igen erősek és amit jósolnak, beteljesedik.

Földi működésük csak hétéves koruktól huszonkétéves korukig tart, azután nyomuk vész. A rossz szellemekkel való összeköttetésük miatt, a nép inkább fél tőlük, semmint tiszteli őket, de ezt a félelmet a táltossal szemben nem igen mutatja. Azalatt a 15 év alatt, míg táltoskodnak, második sor foguk is kinő és rohamosan

megöregednek. A községbe, faluba nem mennek be, legfeljebb az ucca legvégén levő házakba, inkább a pusztabeli magányos embereket keresik fel, hogy tejet, tejfelt, túrót, gomolyát, zsendicét, tojást kérjenek tőlük, de a tejet szedetlenül isszák. A tejhez többféle vonatkozásuk van. Látásra ismerik meg, hogy a csuporban levő tej melyik tehéntől való és a tehénből kiszopják a tejet. A házba sem nappal, sem éjjel nem mennek be, a lócán vagy a pitvarban tartózkodnak, a mezőn pedig rendszeren a szárárrózsa mellé húzódnak.

Látatlanul jönnek, ugyanúgy tűnnek el, de utánuk mindig nagy szél támad. Amint láthatatlanná tudnak lenni, épúgy át tudnak változni, veres, tüzes fehér, szőke, fekete bikává, sárkánnyá. Roppant erősek és özönvízzel tudnák elönteni a földet, ha egyet-értenének, de egymást hétéves koruktól gyűlölik, mindig marakodnak és ilyenkor borzasztó vihar támad. Néha hosszabb ideig meglaknak az emberek között, beállnak szolgának, napszámosnak, de pénzt elfogadniok nem szabad. Már a pirosbetűs könyvet, amelylyel a nép itt felruházza őket, nyilván a garabonciástól vették. Viszont a táltostól vette át a nagyszalontai garabonciás nemcsak a kettős alsó fogsort, hanem az avatásnak egy olyan módját is, mely a samánt mindenekfelett jellemzi, hogy hétéves korukban valamely sírra feküdve megálmodják a füvek titkait. Ezek is gyűlölik egymást, ha találkoznak, rögtön egymásnak mennek, ilyenkor mindenütt esik az eső, csak ott nem, ahol ők szélvihar alakjában egymással verekednek³².

A garabonciással való összezavarás elég gyakori és a két mondakör elemeit nem is lehet egymástól mindig pontosan elkülöníteni, de annyi bizonyos, hogy fenti adatunkban a garabonciás az idegen elem. Ipolytól azt tudjuk meg, hogy a táltos, meg a táltos ló foggal születik. A táltos rendszerint komoly, elgondolkozó, szomorú ember, meg kell vívnia egy bikával és a víváshoz ő is bikává lesz. Mikor összezsapnak, tüzes láng jön ki a szájukból. Ha a táltos legyőzi a bikát, elmegy vándorolni és táltos lovat keres magának³³. Az egész- és féltáltos között az a különbség, hogy az egészáltosok nem tesznek egyebet, csak verekednek, a féltáltosok meg gyógyítanak. Borsi Ilona elmondja, hogy hétéves korában jött érte egy férfi, meg egy nőáltos. A táltosok a városon kívül felrepültek lovaikon és elrepültek Székesfehérvárra, egy nagy őrhelyre. Itt szoktak évenként háromszor pünkösdi, Szent Mihály meg Szent Jakab havában összegyülekezni a táltosok. A lovakat egy fához kötözték és letették a földre, azután pedig a két táltos levetkőzött „anyaszült meztelenre” és lementek a völgybe, ahol bikává változva egy óra hosszat viaskodtak. A nőből lett bika látta, hogy nézi őket, felszaladt hozzá és biztatta, hogy ne féljen, majd meg ismét lement a völgybe és ott tovább viaskodtak a levegőben. Eközben a megkötött lovak közül megszólalt az egyik és azt mondta neki: „Ne félj attól, te fattyú, amit az égen látsz, csak aludjál, nem bánt

senki.“ Majd leszálltak az égről és emberi alakot vőnek föl és kérdés tőle; láttál-e valamit az égen? mire Ilona azt felelé, hogy látott villámlást, de nem félt, mert a ló is biztatta. Azt is látta volna akkor, hogy a férfitáltos a nőt bal mellén megsebesíté, mire azt mondá, hogy ez már több ízben megtörtént vele és kigyógyította magát³⁴. Úgylátszik tehát, hogy a táltos leglényegesebb működése a verekedés egy másik táltossal vagy bikával. Figyelemreméltó, hogy az avatási szertartás egyezik a táltos későbbi működésével. Szőregeen a táltosok esőért viaskodnak egymással. Lovuk is van, a sárkányokon járnak, mikor zeng az ég, meg villámlik, olyankor a törökországi meg magyarországi táltosok viaskodnak egymással³⁵. 1711-ben Debrecenben a magyar táltosok a körtvélyesi mezőn megvagdalkoznak a német táltosokkal³⁶. Göcseji néphit szerint a táltos olyan fiúgyermekből lesz, aki fogakkal születik; némelyek szerint hét foggal és a hátán sörte van. 7 éves korában eltűnik a szülei háztól. Igen erős ember válik belőle, aki a levegőbe tud emelkedni és ott verekedni. Háborúban az a csapat győz, amelyikhez a táltos szegődik, mert a táltost nem fogja a fegyver. De idetartozik a göcseji garabonciás is, amint ez már foggal született mivoltából is következik³⁷. Az ilyen gyermek 3—4 rend foggal születik, hét esztendőn át szopik, azután eltűnik a háztól oda, ahol kincsek vannak. Már gyermekkorában olyan erős, hogy félkezével embereket dob fel a magasba³⁸. A rendkívüli testi erő a tordai táltost is jellemzi; egy táltos kilenc férfi erejével bír³⁹.

Ha az eddig felsorolt vonásokat egybevetjük a samánizmus ismert jelenségeivel, a teljes egyezésnek képét kapjuk. A táltos ló sebes repülésére emlékeztet, ha az osztják samán idéző szavaira az istenség bármily messzeeső lakóhelyéről hirtelen érkezik⁴⁰, különösen ha még hozzávesszük, hogy az istenség megérkezését valami viharszerű suhogás, a Világügyelő férfitét lódobogás jelzi⁴¹. A táltos avatása és táltosi működése egyaránt abból áll, hogy más táltosokkal küzd. Az áltáji samánra: a táltosság olyképpen jön rá, hogy valamelyik ős ráugrik és fojtogatja⁴². A tlinkit samán-jelölt kívágja a bűvösséget jelképező hód nyelvét⁴³. A nyelvkivágást eredetileg talán a hódval való küzdelem előzte meg és másrészt talán a mi táltosainknál is eredetileg nem az lehetett a táltosság próbája, hogy az illető megtartotta a maga fogát, hanem hogy kiverte az idősebb bikaét, vagyis táltosét. A csukcs samánokról azt mondja Bogoras, hogy az inspirációgyűjtésnek feladata, vagyis maga az avatás volta-képpen minden samánprodukciónak alkalmával megismétlődik, amint a mi táltosaink is mindig ismétlik az avatási jelenetet, a bikával vagy a többi táltossal való verekedést. A magyar táltos rendkívüli erejének magyarázata is a hisztériás vagy egyéb pathológiai jellegű samánroham fékezhetetlensége. Whitney leírja egy eszkimó rohamát; mintha természetfeletti erő szállná meg, úgyhogy négy ember sem bírta volna lefogni⁴⁴.

Talán csak véletlen és az adatok elveszésének és fenmara-

dásának ellenőrizhetetlen esetlegességein múlik, de valószínűleg több annál és egykori török hatásra vall, hogy a legközelebbi analógia a táltosok viselt dolgaihoz éppen a jakutoknál található. Igaz, hogy a lappoknál viszont a dobznak a babbal való kapcsolatán kívül megtaláljuk azt, hogy a „noaide” foggal születik⁴⁵.

A jakutoknál ugyanis, mikor a hó elolvad, a samánok ie-kuái, azaz állatalakú védőszellemei vagy külső lelkei, amelyeknek alakját a samán magára tudja öltetni (szó szerint anyaállat) felkerekednek rejtekhelyeikről és vándorútra indulnak. Ilyenkor az ie-kuák rettentő zajjal összeverekednek egymással, míg a samánok, akiknek lelkei az állatalakba bújtak, betegen fekszenek odahaza. Troschanski szerint az állatalakú lelkeknek ez az összezsapása a samánkodás vagy az extázis alatt történik.

Még szembevetőbbé válik az egyezés egy másik ponton. Táltosaink különösen két állattal tartanak szorosabb rokonságot, ezek a ló meg a bika, ámbar a göcseji táltos más „párás állat” alakját is magára öltheti; lehet disznó vagy kecske⁴⁶. Forrásaink a jakutok ie-kua-inak felsorolásánál első helyen óriási bikákat és csödöröket emlegetnek, azután következik a többi állatfaj⁴⁷. Ennek a két állatfajnak kiemelkedő fontosságát mutatja az extázisban levő jakut samán éneke:

„Hatalmas bikája a földnek síkság lova”
 „Én a hatalmas bika . . . ott lenn”
 „Én a sivatag lova nyeríték stb.”
 „Sivatag lova, jelenj meg! oktass!”
 „Bűvös bikája a földnek, jelenj meg, szólj hozzám!”⁴⁸

(Folytatjuk.)

¹ Ethnographia, XXXII. 136. — ² Ethnographia, XV. 446. XVI. 122. — ³ Oláh Gyula: A boszorkányperek Békés megyében. Békésmegyei régészeti társulat évkönyve. 1886/87. 149. — ⁴ V. ö. Róheim: Adalékok a magyar néphíthez. 1920. 285. — ⁵ Karácsonyi: Békés vármegye története I. 37, 177, 178. III. 83. — ⁶ Komáromy Andor: Magyarországi Boszorkányperek Oklevéltára. 1910. 354—363. — ⁷ Kolumbán S.: Babonás hiedelmek a dévai csángóknál. Ethn. 1904. 42. — ⁸ Jankó János: Adatok a samán vallás megismeréséhez. Ethn. XI. 447. — ⁹ Róheim: Adalékok a magyar néphíthez. 1913. 16, 17. — ¹⁰ Sebestyén Gy.: Regős énekek. 1902. 35, 469. Krohn-Bán: A finnugor népek pogány istentisztelete. 1908. 130. Georgi: Beschreibung aller Nationen des russischen Reiches. 1776. 377. — ¹¹ Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiája. 1881. II. 250. — ¹² Jakab József: Szatmármegyei babonák. Ethn. VI. 311. — ¹³ Dr. Mészáros Gyula szóbeli közlése. — ¹⁴ Gönczi Ferenc: Göcsej és népe. 1914. 176. A cseh vizi-ember lóvá változik, de az ilyen lónak alsó ajka hiányzik J. Košťál, Vodník v. podani lidu ceskeho. Cesky Lid. I. 55. — ¹⁵ Kálmány Lajos: Összeférhetetlen Táltosaink. Ethn. XXVIII. 261. — ¹⁶ Kálmány L.: i. h. 264. — ¹⁷ Bartók Jenő: Nyr. XII. 284. — ¹⁸ Jankó János: i. h. Ethn. XI. 219. — ¹⁹ Mikhailovszki: Shamanism in Siberia and European Russia. Journ. of the Royal Anthr. Inst. 1895. XXIV. 80. — ²⁰ W. L. Priklonski: Über das Schamanentum bei den Jakuten. Bastian: Allerlei aus Volks- und Menschenkunde II. 262. ezeket az adatokat már összeállítottam. Róheim: Adalékok a magyar néphíthez. 1913. 6. — ²¹ Sebestyén Gyula: A magyar varázsdob. Ethn. XI. 442—446. — ²² Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. 1907. 290. — ²³ Kiss Áron: Magyar gyermekjátékok gyűjteménye. 6, 7. Nyr. IX. 186. — ²⁴ Róheim: Samánkodó gyógyítás nyoma egy

A HADAK ÚTJA.

Irta Schmidt József.

A hún birodalom felbomlása után Csaba, Attila legkisebb fia, vitézeinek egy részét Székelyföldön hátrahagyva, a többiekkel vissza-indul Szittyaországba a magyar testvérekért, — megfogadva, hogy ha ellenség támadna az otthon maradtakra, a világ végéről is visszatér övéinek segíteni. Századok multával ellenség árasztja el Székelyföldet. A csata előestéjén a székelyek csillaga értesíti Csabát a magas mennyországban, hogy bajban van a székely. A halott vitézek fölkerelkednek, végigszáguldanak a csillagos ég boltozatán és megjelennek a székely határon. Az ellenség eszeveszetten menekül. A halott vitézek visszaszáguldanak a csillagos ég boltozatán. Ragyogó fehér út verődik a paripák lába nyomán, amely el nem enyészik soha s megmarad örökkön örökké: *a hadak útja*. (V. ö. Ipolyi: Magyar Mythologia, 581. l.)

Ezek a hún vitézek, akik holtuk után a más világról is visszatérnek megszorult véreik támogatására és a csillagos égboltról csapnak le az ellenségre, feltűnően emlékeztetnek az iráni mitológiának azokra az emberfeletti lényekre, akiknek neve az Avesztá (a zoroaszteri biblia) nyelvén *fravaši*, a középperzsában *fravart* és *fravahr* (*fróhar*), az új-perzsában *farvar*.

Ezek a lények igen nagy szerepet játszanak a zoroasztrizmusban, ami már abból is kiténik, hogy az Avesztában a XIII. *yašt*, a leghosszabb dicsőítő ének, van nekik szentelve. Hogy a gáthákban (a zoroaszteri „szóltárookban,” az Avesztá legrégibb részeiben) nem kerülnek elő, az csak onnan van, hogy nem papi spekuláció szüleményei, hanem igazi népies hit alkotásai. Túlnyomó több-

gyermekversben. Ethn. 1912. 360. Dr. Pfeifer Zsigmond barátom egy felolvasáshoz hozzászólva figyelmeztetett a „véres láb” itt adott értelmére. — ²⁵ Kiss Áron: i. h. 8. — ²⁶ Vikár Béla: A szentiváni ének. Nyr. 30. — ²⁷ Kiss Áron: i. h. 6. — ²⁸ V. ö. M. A. Czaplíczka: Aboriginal Siberia. 1914. 243. — ²⁹ V. M. Jonov: Orel po vazrjenijam jakutov. Publications du Musée d'Anthropologie et d'Ethnographie de l'Académie Impériale de St. Petersburg. XVI. 1913. 8—10. *Róheim*: A kazár nagyfejedeleme és a turulmonda. 1917. 34, 35. — ³⁰ Karcsay: Új Magyar Múzeum. II. 500. — ³¹ Istvánffy: A borsodi matyó nép élete. Ethn. VII. 364. — ³² Szendrey Zsigmond: Ember és természetfeletti lények a szalontai néphitben. Ethn. XXV. 315—317. — ³³ Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. 1854. 449. — ³⁴ Lehoczky Tivadar: i. h. II. 250. — ³⁵ Kálmány Lajos: Összeférhetetlen Tátosainkról. Ethn. XXVIII. 264. — ³⁶ Komáromy: Boszorkányperek 249. — ³⁷ V. ö. más foggal született garabonciásokkal, akik szintén a táltosoktól kölcsönözhatték ezt a vonást. *Istvánffy Gyula*: A borsodmegyei palócok. Ethn. 1911. 298. *Tóth István*: Kiskunfélegyháza vidéki néphiedelmek. Ethn. 1906. 230. — ³⁸ Gönczi Ferenc: Göcsej. 1914. 174, 175. — ³⁹ Jankó János: Torda, Aranyos-szék, Toroczko magyar népe. 1893. 249. — ⁴⁰ Munkácsi Bernát: A samán istenidézés és bűbájosság a vogul-osztyáki néphitben. Ethn. 1910. 157. — ⁴¹ Munkácsi Bernát: i. h. 158. — ⁴² Czaplíczka: Aboriginal Siberia. 178. — ⁴³ A. Krause: Die Tlinkit Indianer. 1885. 248. — ⁴⁴ Czaplíczka: i. h. 314. — ⁴⁵ F. Weinitz: Die lappische Zaubertrommel in Meiningen. Zeitschrift f. Ethnologie. 1910. 5. — ⁴⁶ Gönczi Ferenc: Göcsej. 1914. 175. — ⁴⁷ Czaplíczka: Aboriginal Siberia. 182, 183. — ⁴⁸ Czaplíczka: i. h. 235, 236.

ségükben, eredetileg kizárólagosan, megholtak lelkei (*iristanqm urvaṇō*: Yasna XVI. 7. XXVI. 7. LXXI. 23), az elhunyt ősök lelkei, mint a római *mānēs* és az ó-ind *pitáras* „apák”, s ezekhez hasonlóan speciális halotti kultusz tárgya. Segítő, első sorban harcias védőszellemek. Jelzőik az Avesztában: *hamvaraitivant-* „vitéz”, *taxma-* „derék, hősies”, *xrvišyant-* „irtózatoss” (t. i. az ellenségre nézve), *arəzayant-* „küzdő, csatázó”, *vanat-pəšana-* „csata-nyerő”, *a-pairi-vavastəma-* „a legkevésbé lebirható”, *vəəsthraghni-* „diadalmas”, *aiwi-thūra-* „nagyon diadalmas” stb. Úgy vannak leírva is, mint *harcosok*: az Avesztá szerint fémből vagy vasból (*ayah-*) való sisakban (*xaodha-*), támadó fegyverekkel (*zaya-*) és pajzsos (v. *ərəllura-*) harcolnak és tört (*arəzaši-*) forgatnak a csatákban (Yt. XIII. 45.), a közép-perzsa Bundeheš szerint harci paripákon ülve (*gurt-āsp*) és dárdával kezükben (*nəzak-dast*) sorakoznak az ég peremén (*pərəmūn ī āsmān*: Bund., ed. Justi, p. 15, l. 5–6). A csatában *felülről lefelé* (*upairi hamarənāt*) semmisítik meg az ellenséget, *felülről lefelé* tevékenyek (*upairi-kairya-*: Yt. XIII. 31) és *saját tűzhelyükért és otthonukért* (*have asahi šōithraē-ča*) harcolnak a csatákban (Yt. XIII. 67). Ők adják a *győzelmet* (Yt. XIII. 24), *ők adják a legkiadósabb segítséget az erős csatákban* (Yt. XIII. 17). Őket kell segítségül hívni a véres küzdelmekben, a csatákban, a harcokban (Yt. XIII. 23); őket hívja segítségül az, aki rettentő *harcokban és szorultságban* van (Yt. XIII. 20–21); őket hívja segítségül a fejedelem, akit ellenség szorongat, s ők segítségére fognak jönni (Yt. XIII. 69).

Ezek a harcias védőszellemek szoros kapcsolatban vannak a csillagokkal, amelyek szintén kultusz tárgyai. Már az Avesztában olvassuk, hogy a fravašik „fényes” (*raoxšni-aiwiđhāta-*) csatákban, tehát kétségtől csillagfényes csatákban, harcolnak (Yt. XIII. 45), hogy ők jelölték ki a csillagok útját (Yt. XIII. 57; v. ö. XIII. 16), és hogy 99.999 fravaši „örzi” (azaz: támogatja) a *Haptō-iringa-*, a „Nagy-medve”, csillagzatot (Yt. XIII. 60), amely adat a közép-perzsa Mínókhired-ben is megvan (XLIX. 15). Még bensőbb a kapcsolat a közép-perzsa irodalomban, — oly annyira, hogy a Mínókhired-ben a csillagok azonosítva vannak az elhunytak lelkeivel. A csillagok serege pedig valóságos hadsereg. Az iráni dualisztikus világnézet szerint ugyanis a „jó” (t. i. szabályosan mozgó) csillagok mellett „rossz” (t. i. szabálytalanul mozgó) csillagok (azaz: meteorok, üstökösök, planéták) is vannak és emezeknek fékentartására amazok „csatára (ő *kāvēzār*) felállított hadsereg (*spāh*) módjára vannak elrendezve” (Bund. p. 6. l. 18–19). Ennek a csillagseregnek négy *hadvezére* (*spāh-pat*) van: keleten *Tištṛ* (av. *Tištṛya*), a Szíriusz, aligha az Orion; nyugaton *Satvēs* (av. *Sata-vaēsa*), az Aldebaran vagy a Plejádok; délen *Vanand* (av. *Vanant*), talán a Véga; északon *Haftōrang* (av. *Haptō-iringa*), a Nagy-medve [Bund. p. 7. l. 1–8]. Azonkívül fővezér (*spāhpatān spāh-pat*) is van: *Mas ī gās (gāh)*, „Der Grosse des Ortes (der Welt)”, „Le Grand de l' Espace”, vagy *Mas ī miyān ī āsmān*, „Der

Grosse in der Mitte des Himmels“, „Le Grand du Milieu du Ciel“, a Sarkcsillag vagy a Tejút. A felsorolt öt vezér feladata egy-egy, összesen öt bolygót féken tartani. Így kerülnek össze a következő „jó“ és „rossz“ csillagok: *Tištr* és *Tir*, a Merkúr; *Salvēs* és *Anāhit*, a Vénusz; *Vanand* és *Ōhrmazd*, a Jupiter; *Haftōrang* és *Vahrām*, a Mars; *Mās ī gās* és *Kēvān*, a Szaturnusz.

Ha *Mās ī gās* a Tejút, akkor a *Kēvān*-Szaturnusz bolygónak vele való kapcsolata egy további érdekes párhuzam, mert a Szaturnusz csillag, a székeleyek csillaga, szintén kapcsolatban áll a Hadak útjával, a Tejúttal. Hogy a Szaturnusz csillag a székeleyek oldalán áll, tehát „jó“ csillag, nem volna feltűnő, mert a bolygók nevei a közép-perzsbában túlnyomóan isten nevek: a Vénusz, a Jupiter és a Mars bolygók kp. nevei szemléltetést azonosak az *Anāhit*, *Ōhrmazd* és *Vahrām* (< av. *Anāhita*, *Ahura-mazdah*, *Vərəthragha*) istennevekkel.

Hogyan magyarázandók a felsorolt párhuzamok? Vajjon véletlen egyezések-e vagy összefüggnek egymással, még pedig — tekintve, hogy a fravaši-kultusz erősen le van horgonyozva az iráni néphitben — oly módon, hogy a székeley monda elemei iráni eredetűek? A kérdés eldöntése előtt arra a kérdésre kell megfelelni, vajjon régiek-e ezek az elemek, amire e sorok írója magyar mondatörténeti ismeretek hiányában teljesen képtelen megfelelni. De ha föltehető, hogy régiek, akkor — tekintve, hogy a *manō* kétségtelenül iráni jövevény (< av. *manō*), hogy az *isten* úgyszólván bizonyosan iráni átvétel (ha nem is < phl. *yaztān*, *yazdān* amint hiszik) és hogy az *isten* és az *ördög* ellentéte is az iráni dualizmusra emlékeztet — semmi sem áll ama föltevés útjában, hogy iráni provenienciájúak is.

A HATÁROZÓRAGOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

— Első közlemény. —

Az uráaltaji nyelvek határozórendszere rendkívül világos és áttekinthető. A határozók a cselekvés három irányát jelölik: 1. ahol a cselekvés lefolyik: locativus; 2. ahonnan kiindul: ablativus; 3. ahova irányul: lativus.

A finnugor nyelvekben vannak azonban olyan határozók is, melyek nem a három irány valamelyikét jelölik, hanem azt, hogy a cselekvés 'mely úton, minek a mentében, mi mellett, mi körül, min át v. keresztül?' megy végbe. Az ilyen határozókat prolativusnak vagy prosecutivusnak nevezik. A magyarban, s több rokonnyelvben nincs erre külön rag, hanem valamelyik irányrag tölti be a prolativusrag szerepét. Pl. ha azt mondjuk: *merre ment?* *erre* v. *arra ment*, ezekben lativust használunk prolativus helyett (l. Simonyi, MHat. 1:118). Helyettük azonban egyes nyelvjárások azt

mondják: *azon jár, ezen ment*, sőt ezek analógiájára: *mezën¹ mēnt*, pl. *Mezën kell mēnni Várkonyinak? Csak mēnnynēn vissza ezēn, amezēn jōtt* (Csallóköz). Ebből azután elvonva *mez: mez iránt*, 'mely irányban, merre' Bihar m. MTsz. (vö. Simonyi, MHat. 1:113 és MKöt. 3:22; másképp Budenz, UA. 290 és Wichmann, FUF. 16:107), s itt a locativusnak van prolativusi jelentése. A régi nyelvben vannak azonban adatok az ablativusnak prolativusi jelentésű használatára is; pl. *Mikoron a kecske nézné, honnēt mehetne fel*: merre mehetne föl a kutból (Pesti, Fab. 62 b). *Mynd kyk onnan mwlnek wala*: praetereuntes = arra mennek vala (JordK. 447). *Kereskedő emberenk hogy onnaton mennenk, az zamart elragadak*: arra (ÉrsK. 314). *Bal füliük felől gyakran bocsátják* t. i. a parancsot (Tinódi 315). *Mert mellőle keel vala elmenny*: mellette (ÉrdyK. 140). *El ne menny mellőlec*: non despicies ea (Kár. Bibl. I. 78). *Ezeket olvasta Baldvinus, de füle mellől bocsátotta*: füle mellett (Pázm. LuthV. 29). Vö. Nyr. 41:410, NyK. 41:250. — Ez mindenesetre nagyon régi használata az ablativusnak, mert a legtöbb fgr. nyelvben megvan, sőt a török-tatár nyelvekben is.

Némelyik fgr. nyelvben van külön prolativusrag is, mint pl. a finnben, a mordvinban, s a permi nyelvekben. A votják prolativusrag *-ti*, a zürjénben határozószókon és névutókon szintén *-ti*, más esetben *-d*, P. *-t*, *-t*, de névmási eredetű határozószókban más nyelvjárásban is *-t* (pl. *set* és *seti* 'arra', *tat* és *tati* 'erre'). Ezekkel a ragokkal „A votják és a zürjén prolativusról” című nagyobb dolgozatomban foglalkoztam (NyK. 41:241—274), s arra az eredményre jutottam, hogy a szóban forgó rag is eredetileg ablativusrag volt, tehát a fgr. **-t~*-d-* rag megfelelője, melyből a magyarban *-l* fejlődött (pl. *alól, felől, mellől, utól, közel, közel, által* stb.).

Cikkem végén, ahol a hangtani bizonyítékokat tárgyaltam, egy jegyzetben azt a megjegyzést tettem, hogy „a zürjén rag kétféle alakját nem tudom megmagyarázni” (l. uo. 273). Mikor ezzel a kérdéssel foglalkoztam, még nem álltak rendelkezésemre Wichmann és Fokos pontos hangjelölésű szövegei, s zürjén hangtani jelenségek vizsgálata a régi szövegek és szótárak alapján csak kellő óvatosság mellett volt lehetséges. Ámbár az újabb gyűjtések nyelvtani és szótári anyaga még mindig nincs kiadva, egyes problémák megoldásához már hozzá lehet fogni. Ezt a munkát maga Wichmann kezdte meg, ki a FUF. 16. kötetében több permi alaktani kérdést vesz vizsgálat alá.

Wichmann a kétféle zürjén alak magyarázatát abban keresi, hogy a két alak eredetileg is két külön rag volt. Szerinte a *-d*, P. *-t*, *-t* a tkpeni prosecutivusrag, a *-ti* pedig transitivusrag, melynek jelentése: 'hol, mely úton, merre, min át?' s ennek a ragnak a *t*-je azonos a magyar *-t*, *tt* helyraggal (pl. *itt, ott, alatt, fölött, oldalt, helyt, Kolozsvárt, Szombathelyt, Pécselt*), amely az obi-ugor

¹ A *meddig, mekkora, mennyi, mily(en)* is az *eddig, ekkora, ennyi és ily(en)* hatása alatt keletkezett.

nyelvekben is megvan, de már csak a vogulban élő locativusrag, mert az osztjákban még szűkebb körre szorult a használata, mint a magyarban.

Wichmann föltevése látszólag megoldja azt a problémát, melynek megfejtése nekem annak idején nem sikerült. Ha azonban az újabb nyelvanyag alapján tüzetesebb vizsgálat alá vesszük a dolgot, hamarosan erős kétségeink merülnek föl.

Már az is feltűnő, hogy a votjákban semmi nyoma sincs annak, hogy itt két különböző ragról van szó. Wichmann ezt úgy magyarázza, hogy a votjákban a két rag egybeesett. Módszertani szempontból ez ellen a föltevés ellen nem lehet kifogást tenni, mert ilyen syncretisticus alakokra — különösen az indogermán nyelvekben — elég példa van, s a fgr. nyelvekben sem állana ez az eset egyedül. Így egybeesett a magyar *-ba be* és a *-ban ben* rag (ma hová? és hol? kérdésre egyformán *-ba be* ragot használunk, azt mondjuk tehát: *a városba megyek* és *a városba voltam*, vö. *oda megy* és *oda volt*), a lapp elativus és inessivus, a permi nyelvekben a személyragos lativus és locativus, s az osztják *-na* rag is ugyanennek a két iránynak az összekeveredése. Le kell azonban szegeznünk, hogy a votják *-ti* rag mindazokban az esetekben használatos, melyeket Wichmann prosecutivusnak és transitivusnak nevez. De a mordvin nyelv sem tesz különbséget a két eset között — mint pl. a finn — s így a mondattani használat nem lehet bizonyíték arra nézve, hogy a kétféle rag eredetileg is feltétlenül két esetet jelölt. Mert, ha két rag egybe is eshetik, arra is van példa, hogy ugyanaz a rag vagy képző jelentésselkülönödés vagy elszigetelődés következtében alakilag is ketté válik. A magyar *-i* melléknév-képző pl. azonos az *-é* birtokképzővel, a *-vá vé* (lővá, kővé) translativusrag az *-á é* (alá, fölé) lativusraggal, a módhatározó *-an en* rag az *-on ön ön* helyraggal, a votják inessivusi *-in* az instrumentalis-comitativus *-en* ragjával, a finn *-na nä* essivusrag az *-n in* instrumentalis- és *-in(ensa)* comitativusraggal.

A permi nyelvekben, főleg a zürjénben, több eset is van az ilyen alakbeli kettéválásra. Az illativusrag *e* nyelvekben a következő: votj. *-ä* (Munkácsi), *-e* (Wichmann), határozószókon és névutókon *-i, -î*, K. *-e* is, zürj. (Wichm.) *-e*, I. *-e*; ezek a fgr. **k~*γ* lativusragnak a képviselői, vagy szabatosabban: az elveszett eredeti lativusrag előtt levő tövégi magánhangzók. Az *-a* végű votj. *korka* 'ház' (mely a *kor* 'gerenda' és a Wichm. *kua*, Munk. *kwa* 'votják nyári sátor' szók összetétele) illativusa szintén *korka* 'házba'. A *kua* szó illativusa *knua*, mely a kazáni és glazovi nyelvjárásokban egyben nominativus is. A *pal* 'fél, oldal' szintén *-a* lativusragot vesz fel. Van azonkívül több *-l* képzős határozószó, melyek lativusa *-a* végű, de *-o* végű alakok is vannak. (Az *-a ~ -o* megfelelésre nézve vö. *kor-ka* 'ház' és *vu-ko* 'malom', tk. 'viz-ház'). Ilyenek:¹

¹ Határozó-jelentésük részben elhomályosodott, s a legtöbb idetartozó szó melléknévül is használatos.

ađzla, K. G. *ađzla*, *ađla* 'előbb, régebben; előre; előbbi' és *ađzlo*, K. U. G. *ađzlo*, *ađlo* 'egykor, előbb, korábban'; U. *ađlo* 'első'; B. *pedla* Wichm. Sprachpr. 2:166, 167, G. J. MU. U. *pedlo* Chrest. 'ki'; G. *berlo-vallo* 'előre-hátra' (tk. 'hátra-előre'); S. *vadla*, G. *wallo* 'ősi, hajdani, régi, előbbi'; *berlo* 'utolsó, következő; utoljára' Munk. VNH. 142.; *berla-pal* 'hátsó rész', zürj. Ud. Wichm. JSFOu. 30, 6:14 *berla* 'megint'; -a végű lativus még: zürj. *bera* ua.; zürj.-votj. *kuža* 'mentében, hosszában'.

A személyragos lativusokban általában -a-t találunk mindkét permi nyelvben; pl. votj. *murt* 'ember': *murtam*, *murtad*, *murtaz* stb., zürj. *kar* 'város': *karam*, *karad*, *karas* stb.

A fent idézett határozószók nemcsak helyi jelentésűek, hanem mikor? kérdésre felelő időhatározók is lehetnek, s ilyen határozók más fgr. nyelvekben is vannak (l. NyK. 40:463, 476). A zürjénben főnevek is felvehetik az -a lativusragot ilyen esetekben: pl. AV. *lu n a skamja*, *a vojın kalatš* 'tags eine bank, aber nachts eine semmel' W. 149; V. *luna letjalę*, *vojın rož koršę* 'am tage baumelt es, in der nacht sucht es ein loch' 159; *vo ja voja „šifš ratš“*, *luna luna „džurk džirk“* 'nachts ist es ganz still, tags knarrt es' 168. (De -ę raggal is: V. *lunę* 'nappal' W. 15, 107, 165; *rję* 'este' 240; *voję* 58, 60, Ud. *oję* 'éjjel' Fokos, Szöv. 151). — Meddig? kérdésre: AV. *sį dįra* 'oly sokáig' Szöv. 95; *esį d.* 'ily sokáig' F. NyK. 45:455.

A melléknevekből alakult módhatározók a votjában ragtalanok,¹ s ez valószínűleg török hatás következménye (vö. pl. az oszmánliban Kunos, Török nyelvkönyv 1:138). A zürjénben -a ragjuk van az ilyen határozóknak; pl. V. Peč. *jona* 'erősen' W. 14, 118; I. *burā* W. 5, V. *bura* Szöv. 5 'jól'; S. *mitšua* 'szépen' 110, V. *ozira* 'gazdagon' 11. — Hogy ezek lativusok, azt nemcsak a többi fgr. nyelv bizonyítja (vö. NyK. 42:223), hanem az udorai zürjén nyelvjárás is, ahol 3. sz.-raggal ellátott determinált alakokat használnak; pl. *jonas* 'erősen' Szöv. 153, 164, 179; *buras* 'jól' 165; *koņęras* 'szegényen' 162 (vö. Wiedemann, Gramm. 47). — A névmási eredetű módhatározók is felvehetik fölösen ezt az -a ragot, amely -ę-vel, -j-vel és -i-vel váltakozik; pl. Ud. *kudđza* Szöv. 160, 180, 191 és AV. *kudđzi* W. 192, L. *kidđzi* 137 'hogyan'; V. *sidđi-že* W. 62, Le. *siddžę-žę* F. NyK. 45:429, 446 'ugyanúgy' és *sidđi* 'igy, úgy' Szöv. 12, 115, 122; Le. *eddžę-žę* 'ugyanúgy' NyK. 45:429, 446 és *edđi* 'igy' 408, 456; S. *tadđi* 'igy' Szöv. 102.

Ezek után kétségtelen, hogy a zürjén -la consecutivusrag is azonos az allativusi -lę, -lį raggal.² A -la rag cél- és okhatározók

¹ A cseremiszből szintén vannak ragtalan módhatározók, s valószínűleg ezek is török hatás alatt keletkeztek, még pedig úgy, hogy a török nyelvekből átvett mellékneveket, melyek e nyelvekben minden rag nélkül módhatározóként is használatosak, a cseremisza határozó jelentéssel együtt vette át, s ezek analógiájára néhány eredeti melléknév is lehet ragtalanul módhatározó. Valószínűleg így történt a votjában is, de ott a módhatározóként álló melléknevek sokkal gyakrabban ragtalanok.

² Másképp Wichm. JSFOu. 30, 6:18.

kifejezésére szolgál, s ez esetekben a votják és cseremisiz nyelvben is allativust használnak; pl. *a)* zürj. V. *sije munis turunla* 'szénáért ment' W. 68; *bila munis* 'tüzért ment' 90; Peč. *medis sije istisni tagla* 'máskor komlóért küldték őt' 116; FV. *vala medis* 'vízért ment' Szöv. 57; AV. *me tela vola das-kik karaben* 'én 12 hajóval jövök érte' 63; — votj. *purudä vuli jstäm* 'a tóra küldte vízért' Munk. 57; K. *ta-berä rugale tüü pera* 'azután bemegy a tóba a papi bérért' 91; *saldatlän işiezle beräčkesa* 'visszafordulván a katona sapkájáért' 116; J. *nänli ležillam* 'kenyerért küldték' Wichm. 2:79; — cser. K. *pulan kemä* 'menj fáért'; *karak pätlän keä* 'a varju vízért megy'; *keä pes položalan* 'másik szántalpért megy'; *oksalan keät* 'pénzért mennek'; P. *šudžlan mien toleš* 'szénáért jön' (CserNy. 212). — Véleményem szerint ez a szerkezet is török hatás alatt keletkezett; vö. tatár: *alar izelgä şıyça töştölär* 'ők lementek a folyóra vízért'; *ul urmanıya utınyıa baryan* 'ő az erdőbe ment fáért'; *sin bolonıya pečängä bordıñ* 'te a rétre szénát csinálni mentél' Bálint. Nyelvt. 108; oszmánli: *oylani jemiše gönder* 'a fiút a gyümölcsért küldjed' Kunos 137. — A mordvin az ilyen határozók kifejezésére illativusragot használ; pl. *kals tuš* 'halért ment'; *inizis tuš* 'málnáért ment'; *vandi vets molemsten azısa* 'holnap, mikor vízért megyek, megmondom'; *numıls molems* 'nyulászni menni' (Steuer, NyK. 22:460). Ezek valószínűleg az ilyen finn szerkezetek megfelelői: *menivät marjaan* 'eprészni mentek'; *tulivat marjasta* 'eprézséből jöttek'; *olla kalassa* 'halászni' (tk. 'halban lenni'). Azt, hogy 'vízért megy', a finn egész másként fejezi ki: *lähtee vettä* (t. i. *tuomaan*); *käy vettä* 'menj vízért, hozz vizet'.

b) zürj. *mijla*, votj. *malı, marlı*, K. *malę*, cser. *molan* 'miért'; zürj. V. *kedžidsla me ved og ningem vermi kerni se!* 'vor kälte kann ich ja nichts tun' W. 282; S. *kinemis važen nin vişe polže-mısla* 'a hasa már régóta fáj a félelemtől' Szöv. 129; *radısla* 'örömlükben' 132; — votj. K. *mi diidiškome tenad šedtäm piedle* 'mi bajban vagyunk a te talált fiad miatt' Munk. 90; M. *pop-kışno vištämli seräkjaz-ginä, ez oski* 'a papné csak nevetett a bolondon, nem hitte' 109; *talı ukata tuž abdırasa* 'ezen még inkább elcsodálkozván' 70; *inmar majsılän eräčkamezli lek lusa sojä kargam* 'Inmar a vad méhnek hazugsága miatt megharagudván, megátkozta őt' 58; MU. *so murt öjše addžimtezımiı palmem* 'er wunderte sich, dass sie nichts sahen' Wichm. 2:74; — cser. P. *šümem larkaleš jomän kajše šotšemlan* 'szivem dobog elveszett kedvesemért'; *ašsaže šoräkteš oš kuřdžaške kajše iřdžlan* 'az atya zokog a fehér cárhoz menő gyermekéért' CserNy. 211. — Hasonló okhatározók is vannak a török nyelvekben; vö. pl. Bálint 111.¹

A zürjén V. Peč. *berša* 'után' W. 27, 65, 117, 118 -*ša* ragja az elativusi -*ış* és a lativusi -*a* rag összetétele; vö. votj. Munk.

¹ A magyarban nagyon ritka a -*nak nek* ragos ok- és célhatározó; ilyen: *örül neki, nevet neki*. A *minek* célhatározó az ilyenekben: *minek mész oda?* Vö. a finnben *miksi* 'miért?' (L. Simonyi, MHat. 1:284).

berjšä (személyragokkal: *berjšam*, -ad, -az, S. *beršam*, -ad, -az), Wichm. G. *beršŕ* (szraggal *beršam*) ua. Ilyen prolativusi jelentése van az egyszerű elativusi zürj. V. *berjš* W. 218 és egressivusi V. P. Ud. *beršan* W. 26, 144, Szöv. 224 alakoknak is. Ugyanílyen a *dinjš* 'mellől' is a következő mondatban: Peč. *kodŕ vodime, seki drug jllaas kerka dinjš munis kodi ke* 'als wir uns zur ruhe niederliessen, da ging plötzlich jemand draussen neben der hütte vorüber' W. 128.

Ugyanez a -ša rag van még a következő esetekben is: Le. *kjšsa* (vö. *kjš*) 'honnan' F. NyK. 45:405; V. S. *seša* W. 81, 126, I. V. Peč. L. *sešša* 1, 27, 118, 135, V. *šša* 51 'azután, akkor'; S. *ěšša* 'ekkor' Szöv. 100; Ud. *te džršajd* 'a te jelenlétedben' Szöv. 171, 172 és *vašilej džrši* 'V. (újév) napján' 208; — a hasonlító határozók kifejezésére szolgáló praeclusivusban: P. *vev idžiddžik ponša*, L. *ponša* v. *ponmš*, S. *ponša* v. *ponjš* 'a ló nagyobb a kutyánál' Wichm. JSFOu. 23, 6:24. (Folytatjuk.)

ADATOK NYÍREGYHÁZA NYELVJÁRÁSÁHOZ.

Irtta Luka Jenő.

A nyíregyházi nyelvjárás a tiszántúli nyelvjárás északi részének egyik önálló és különleges kialakulása. Vannak ugyan a környező tájnyelvvvel egyező sajátságai, mint a környék nyelvének e nyelvre gyakorolt hatása, de keletkezésének körülményei külön kis nyelvjárási szigetté teszik. E sziget Nyíregyházát külterületével együtt foglalja magába.

E tájnyelv sajátságos nyelvi alakulás eredménye, amely a város alapításának történetével magyarázható meg.

Nyíregyháza helyén egykor község állott, de a török hódoltság és más, természeti csapások miatt elpusztult. A lakosság részben e csapásoknak lett áldozatává, részben elköltözött s a nagy-kiterjedésű határ munkáskéz nélkül maradt. Károlyi Ferenc gróf, hogy itteni nagy-kiterjedésű birtokainak művelését lehetővé tegye, 1753-ban országos felhívásban letelepedésre szólította fel az ország lakosait. Ennek eredményeként már a következő évben, 1754-ben a hadseregszállító pékmesterből gróffá lett Harruckerntől 1723 körül az északnyugati tótságból Békés megyébe letelepített tót anyanyelvű lakosság közül körülbelül 300 család telepedett át. Ezeknek leszármazottjai Nyíregyháza törzslakói, a tirpákok.

E másodlagosan letelepedett jobbágy nép volt a magva Nyíregyházának s lett részesévé annak az asszimilációnak, melyet a körülötte lakó szintiszta magyarság e nyelvjárási szigetre gyakorolt. Ez a hatás jelentékeny eredménnyel járt, mert az 1920. évi népszámláláskor Nyíregyháza 43.000 lakosa közül csak 48 vallotta magát tót anyanyelvűnek. Azonban evvel szemben megőrzött e nép olyan nyelvi sajátságokat, melyek rávilágítanak eredetére. De

érezte hatását a letelepedett nép is, bár nem a szomszédságban levő lakosság nyelvére vonatkozóan. E hatás az új települőkől megszállt terület szókincsének átalakulásában nyilvánult meg. A művelés alá vett határok, határrészek, dűlők nevei átalakultak vagy új nevet kaptak a nyelv sajátosságai szerint, vagy némelyek teljesen feledésbe mentek.

A város alapítása történetének ismerete mellett nem csodálkozunk azon, hogy idegen, különösen szláv nyelvi elemekkel, sajátosságokkal találkozzunk.

A felsőtiszai nyelvjárás azonban rányomta bélyegét s ez jellemzi Nyiregyháza nyelvjárását. És a folytonos ráhatás bizonyára le fogja simítani a még itt-ott csupán már nyelvi tekintetben tapasztalható idegenszerűségeket.

* * *

I. Hangtani sajátosságok.

A hangok képzése.

Magánhangzók. Az *a* hang *o*-vá lesz: *kocsó* (kacsó). Igen ritka eset. Az *á* helyett *i* van ebben: *dudvís* (dudvás). Szintén ritka eset.

Az *e* hang helyett *i* van pl.: *kigyelmed*, *sihíder*, *sikirel*; *é* ebben: *vedér*.

Az *é* hang *i*-vé lett ebben: *köri* (köré); *i* hanggá, mint a felsőtiszai nyelvjárásban: *pocsík*, *píz*, *níp*, *nízem*; *e*-vé lett ebben: *kefel* (kefél) és *ő* van helyette ebben: *szőrő* (szérű).

Az *i* hang helyett *o* van ebben: *simongat*.¹ Az *i* hang *ü*-vé változik: *hümlő* (himlő). A rövid *o* hang helyén *a* van ebben: *randa*, *kankoj* (konkoly); *e* ebben: *berena*; *i* pl.: *vicsirit*. A rövid *o* hosszú *ó*-vá lesz: *bór* (bor), *ór* (orr); vagy pótlónyújtással mássalhangzó kiestével: *fódozni*, *hédvülag*, *vótam*.

A hosszú *ó* gyengén diftongusnak hangzik, mint a felsőtiszai nyelvjárásban, pl.: *jaó*, *saó*, vagy *ü*-vá lesz, ebben: *lú*, *fúru*.

Az *ő* hang pótlónyújtással mássalhangzó kiestével hosszú *ő*-vé: *föd*, *zöd*, *költözködik* (pénzt költöget). De mássalhangzó kieste nélkül is hosszú az *ő* ebben: *csöröge* (csöröge).

A hosszú *ő* hang helyén *é* van ebben: *csész* (csősz); rövid *ü* pl.: *feihü*, vagy hosszú *ü* mint ezekben: *bür*, *kü*, (*bör*, *kő*), *lü* (*lő*).

A *kulcs* *o* hangja helyett pótlónyújtással mássalhangzó kiestével hosszú *ó* van ebben: *kócs*.

A rövid *ü* hang *e* hanggá lesz: *sikirel* (sikerül). Ebben a szóban az első szótagban levő *i* hang hat a rákövetkező szótagra. A rövid *ü* hang helyett *i* van: *bíkfa* (bükkfa). A hosszú *ü* hang helyén *ő* hang van pl.: *szőrő* (szérű).

Mássalhangzók változásai.

1. Minőségi változások.

Zöngés és zöngétlen mássalhangzók hasonulása: *d ~ t*: *tértkalács*; *d ~ n*: *tunni*; *s ~ zs*: *hazsgat*, *babuzsgat*; *ny ~ n*: *arangeluska*. Egyéb hangmegfelelések: *d ~ gy*: (*i*, *e* előtt) *gyinye*, *térgepel*; *sz ~ c*: *cikrázik*; *zs ~ sz*: *nyüszög*; *s ~ cs*:

¹ A szövegben előforduló tájszavak jelentését lásd a legközelebbi füzetben.

pocsta; $z \sim c$: ficfa; $t \sim s$: sasnyul; $p \sim t$: temetefű; $j \sim ny$: varnyú, bornyú; $l \sim d$: vidla; $k \sim t$: tüszködik; $l \sim n$: tanál; $k \sim t$: tüszködik; $zs \sim sz$: nyüszög; $sz \sim c$: cikrázik.

2. Mennyiségi változások.

Hosszú mássalhangzók. *ll*: restell, töllem; *kk*: vakkondok; *ss*: csapossan, kissebb; *ssz*: bajusz.

Mássalhangzó rövidülés (az egykori tót anyanyelv máig megmaradt hatása): *aban, edegél, regel, melet, ini, ropan, var* (varr), *aszony, il, hatyu, ezel* (ezzel), stb. Általában hosszú mássalhangzót alig használ a maga helyén.

Pótlónyújtás mássalhangzók kiesése után: *kócs, böcső, föld, ződ, dőgozni, vót*.

Mássalhangzók kiesése. *l*: *szój* (szólj); *n*: *van'éküink*; *d*: *rohat*; *g*: *me'gazdul*; *v*: *pilar*.

Hiányos alakok: *egyértés, szegénybizonyítvány, aszongya, petrol, harapfogó*.

Hangátvetés: *ikre*: iker; *keleb*: kebel; *kecséj*: csekély; *korela*: kolera; *revonálni*: renoválni.

Mássalhangzó torlódás. Mint sajátos idegenszerűség említhető meg, hogy míg a többi nyelvjárás a mássalhangzó torlódást nem tűri, hanem egy magánhangzó beszúráásával a meglevő torlódást is eltüntetni törekszik (pl.: karajcár, poróba), addig a nyiregyházi nyelvjárás megőríz vagy magánhangzó kiejtéssel létre is hoz ilyeneket. Pl.: *vrázzsol* (varázzsol), *dronka* (dorong), *brelva* (borotva).

II. Alaktani sajátosságok.

1. Szóösszetétel.

Jelzős összetételek: anyalevél, babakakas, bornyuszájú, cigánykenyér, címer-vas, darázsfészek, fülrózsa, harapfogó, haszonfa, horogfa, irombatyúk, jégbánya, jófogású, jokföld, kisnyelv, kalácsjuk, kantárfa, nádfiók, nyúlárnyék, parasztgyufa, pattogósgyufa, pampokszem, porszedő, simítóház, szemnevés, tábláskendő, tenger-nád, testfa, toktartó, tövetőkapa, vertfal, zsupfejű, istenharagja.

Tárgyas összetétel: egyértés. *Ikerszó*: környös-körül, serte-pertél. (Folytatjuk.)

IRODALOM.

Az új cseremiszi irodalom.

Azok az orosz területek, amelyeken egy-egy népfaj nagyobb tömegekben élt, az utóbbi években autonómiát kaptak, s ez megadta annak a lehetőségét, hogy az uráaltajai népek megkezdhesék saját nyelvük és kulturájuk fejlesztését.

A finnugor népek közül a cseremiszek, votjákok és zürjének nyertek így bizonyos önállóságot, a mordvinok, bár számuk egy milliót felül van, annyira szétszórva élnek, hogy erről náluk nem lehet szó. Sajnos, legközelebbi rokonaink, a vogulok és osztjákok, kik már az Urálon túl, Szibériában élnek, oly kis számban vannak, hogy az orosz népbe való beolvadásukkal számolnunk kell.

A *marij-kundem* (cseremiszi terület) 18.804 km²-nyi földet foglal el 455.000 lakossal, ezek közül 295.000 cseremiszi.¹ Ez a terület a volt carevokoksajszki (ma krasznokoksajszki), kozmodemjanszki, jaranszki és urzsumi kerületekből alakult,

¹ Vö. Sirelius, L'origine des finnois. Les peuples finno-ougriens. Helsinki, 1925. 31. l.

de ezeken kívül élnek még cseremiszek a jelabugai, csebokszarszki kerületekben, továbbá az ufai kormányzóság északi részében (a birszki és menzelinszki kerületekben), s kisebb számban a permi, kosztromai és nizznyij-novgorodi kormányzóságban is, úgyhogy a cseremiszek összes száma 400.000-en felül van. Fővárosuk *Krasznokoksajszk* lett, s úgy látszik, idővel ennek a vidéknek a nyelvjárása lesz az irodalmi nyelv, mert az eddig megjelent könyvek nagy része „erdei” nyelvjárásban van írva. Mindenesetre azonban helyes intézkedés volt, hogy a Volga folyótól nyugatra lakó „hegyi” cseremiszek számára külön iskoláskönyveket adtak ki, mert a „hegyi” és az „erdei” cseremisz nyelvjárásuk kiejtésben és szókinccsen annyira eltérnek egymástól, hogy valósággal külön nyelveknek lehet őket tekinteni, s ha egy hegyi és egy erdei cseremisz néhány heti együttlét után meg is érti egymást, az írás-olvasás tanítása bizonyára nagy nehézségbe ütköznék, ha egy hegyi cseremisz gyereknek erdei cseremisz ábécéskönyvből kellene tanulnia.¹

A régiebb cseremisz irodalom javarészt vallásos könyvekből állott (néhány evangéliumfordítás, katekizmus, a szentek élete), a világi irodalmat mindössze egy ábécéskönyv és egy, a himnlőről szóló könyvecske képviselte. Ma íróik és költőik, ujságjaik és folyóirataik vannak, s a megjelent könyvek száma 100 körül jár.

A cseremisz népköltészet eddig sem volt ismeretlen előttünk, mert finn nyelvészek több kötetre való mesét, népdalt, találós mesét, közmondást, ráolvasást és imádságot jegyeztek fel, s adtak ki, így Porkka, Genetz, Ramstedt és Wichmann. Az utóbbi gyűjtésének csak egy kis része jelent meg eddig, s kéziratban maradt Paasonen gyűjtése is. A háború alatt nekem is volt alkalmam több kötetre való népköltési gyűjteményt feljegyezni a hozzánk került cseremisz hadifoglyoktól, természetesen ez is még kéziratban van. Örvendetes, hogy most már maguk a cseremiszek is megkezdtek a népköltészet termékeinek a gyűjtését, így Mikaj (M. Sz. Geraszimov) és B. M. Vasziljev (írói néven *Űpö-marij* = ufai cseremisz), ki 1923-ban egy egész füzetre való, számszerint 167 népdalt adott ki hangjegyekkel együtt, kilenc nyelvjárás területéről. Palantaj Iván (I. Sz. Kljucsnikov) szintén adott ki egy füzetre való iskolai dalgyűjteményt, de ennek csak kis része népdal.² Epin és Trigorjev hegyi cseremisz olvasókönyvében számos hegyi cseremisz népdalt és népmesét találunk, azonkívül néhány elbeszélést a cseremisz népletekből. Csavain 1925-ben *Coðra peleðäš* (erdei virág) címen adott ki egy antológiát, melyben néhány népdalon kívül a cseremisz költők műveiből közöl mutatványokat. Az antológiát rövid irodalmi tájékoztató vezet be, s néhány költő életrajza. A gyűjtemény szerkesztője maga írja előszavában, hogy mint minden irodalom, a cseremisz is, más népek irodalmának utánzásával kezdődik. A cseremisz költők szeme előtt természetesen az orosz irodalom lebegett, aminthogy a költők egész műveltsége orosz. Az antológiában nemcsak eredeti költemények szerepelnek, hanem műfordítások is, pl. Puskindól, Merezkovszkijtől, s más nálunk kevésbé ismert, de Oroszországban rendkívül népszerű költőktől, mint Koljcov (1809—42), Njikitin (1841—80), Nyekrászov (1821—77), Szurikov (1841—80), Tjutcsjev (1803—73) stb.³

¹ A cseremiszeknek Sirelius adatai szerint 280 elemi iskolájuk, két tanítóképzőjük van, s a különböző egyetemeken kb. 300 cseremisz tanul.

² A cseremisz rendkívül zenekedvelő nép. Dalaikat duda (*šünvâr*), dob (*tümbâr*) és koboz (*küšte*) kíséret mellett éneklik. A fővárosban van ének- és zenekaruk, melynek 120 tagja van, s mind parasztok. Most tervbe van véve egy zeneiskola föllállítása.

³ Vö. Bonkáló Sándor most megjelent kitűnő orosz irodalomtörténetét.

A nevezetesebb cseremiszt költők: Csavain (sz. 1888), H. Sz. Muchin (sz. 1890), Szavi (V. A. Muchin, sz. 1888), I. Sabdar (sz. 1898) és Mikaj (M. Sz. Geraszimov, sz. 1885). Mind az öten néptanítók s egyszerű paraszt családból származtak, kivéve H. Sz. Muchint, kinek atyja maga is tanító volt.

Szavi nemcsak mint költő, hanem mint szerkesztő és tankönyvíró is nagy működést fejt ki. *U korno* (új út) című olvasókönyve kitűnően szerkesztett pedagógiai mű. H. Sz. Muchin kb. 200 verset írt, Mikaj költeményei pedig 1920—21-ben *tul* (tűz) címen jelentek meg. Sabdar 50 verset és 3 színművet, Csavain költeményeken kívül több színdarabot és elbeszélést is írt.

Az antológiában és az olvasókönyvekben levő költemények legnagyobb részét lírai költemények, s a költőknek a természet iránt való rajongó szeretetéről tanuskodnak. Az egyes évszakok, a reggel, az este, a mező, az erdő, a magányos nyírfák, mind költői érzéseket keltenek bennük. A munka magasztalása, a szegény ember sorsa, a háború pusztításai, a forradalom a tárgya még ezeknek a költeményeknek. Elbeszélő költeményt keveset találunk, s feltűnő, hogy a népköltési gyűjtemények sem dicsekedhetnek ilyenekkel. Valószínűleg néphagyományon alapul Csavain *Csotkar hőse* című költeménye, mely némiképp emlékeztet a mi Csaba mondánkra. Csotkar a csuvasok és az oroszok ellen vívott hősi harcokat, s halála előtt arra inti népét, hogy egyetértésben éljenek, egymásnak segítségére legyenek s hallgassanak a nép bölcséire. Kijelenti, hogyha megint veszedelem fenyegetné őket az ellenség részéről, akkor jöjjenek csak a sírjához, hívják és ő segítségükre fog jönni. — A cseremiszek nyugodtan élnek hosszú ideig, az ellenség nem meri őket háborgatni. Egy ostoba ember azonban kételkedni kezdett Csotkar szavaiban és azt kiáltja sírjánál, hogy bajban van a nép, szorongatja a csuvas meg az orosz. Csotkar hallja a hívó szót, felkel sírjából, körülnéz s keresi az ellenséget. Mikor látja, hogy megcsalták, kijelenti, hogy ezentúl hiába várják, többé nem látják őt. Megint hosszú idő telik el, keservessé válik a cseremiszt nép élete, mert valóban megtámadták ősi ellenségei. De most hiába hívják Csotkart, hiába könyörögnek sírjánál, a sír néma és mozdulatlan marad. A költemény befejezése lírába megy át: a költő maga kéri a hőst, hogy hallgassa meg szavát, higgyen neki, mert ő a valót mondja. Keljen fel végre sírjából, jöjjön népe segítségére, mert a cseremiszt nép öntudatra ébredt, érzi összetartozását s az ő szellemében akar élni.

Valóban leghatásosabbak azok a költemények, melyekben a költők a népet egyesülésre, összetartásra szólítják fel. Érzik ennek nehézségét, mert az óriási területen szétszórtan élő cseremiszt nép nemzeti öntudata azért sem fejlődhetett ki, mivel a nyelvjáráskor nagy eltérése következtében az összes cseremiszek alig értik meg egymást, mindenesetre az egy néphez való tartozás érzését nem könnyű bennük felkelteni. Csavain egy másik költeményében, melyben szintén egyesülésre hívja fel a cseremiszeket, a megszólítást ezzel kezdi: cseremiszek! Igen ám, de a cseremisztben háromféle többesnév van, s akármelyiket használja, a más nyelvjárásbeliekre nézve már éppen az első szó idegenül hangzik. A költő úgy oldja meg a nehézséget, hogy ügyes nyelvtani ötlettel a *marij* (cseremiszt) szót mind a három többes alakban megismétli: *marij-þlä, marij-þlak, marij-þamč!*

A költők közül többen írtak drámákat is, sajnos azonban, nem állt módomban műveiket elolvasni. Az a két kis darab, amely a kezembe került, inkább drámai formába öntött oktató, nem pedig költői mű. Az egyik szintén Csavain műve:

arakan kočžžo (a pálinka keserősége, ártalmas volta) azt a kárt akarja a néppel megértetni, amit a pálinkaivás okoz. Bemutatja a költő az iszákos ember elzüllését, aki elhanyagolja házát, földjét, veri feleségét, gyermekét, nem érdekli más, mint az ivás, s ezért tudatlan marad hozzátartozóival együtt. A másik darab Pekterektől való, címe: *šöran uškal* (a jól tejelő tehén) s arra tanítja a népet, hogy mindent tanulni kell; a földművelés, állattenyésztés is tudomány, amit hozzáértő emberektől kell elsajátítani, s nem elég egyszerűen folytatni azt, amit az ember atyjától, nagyatyjától látott. Irodalmi szempontból nem nagy igényűek ezek a művek, de elevenen, fordulatosan, pompás nyelven vannak megírva. Bizonyára hatást gyakorolnak a hallgatóságra, s éppen ez a céljuk.

Ma már szintársulatuk is van a cseremiszeknek. Az előadott darabok tárgya legnagyobb részt a népeletből való, de vannak történelmi tárgyú drámák is, melyek közül a legnagyobb sikert Csavainnak *Jolanta* című színműve érte el, mely a cseremiszeknek függetlenségükért vívott küzdelmét adja elő.

Az írók és költők előtt elsősorban az a cél lebeg, hogy elmaradt népüket tanítsák, neveljék műveljék. Ez a szempont vezérli őket, mikor írnak és fordítanak ismeretterjesztő műveket, melyek részben gyakorlati célt szolgálnak, részben pedig egyes tudományágak népszerűsítésére valók. Vannak pl. kis füzetek a földművelésről, a háziállatokkal (a méhekkel, tehénnel, sertéssel) való bánásmódról, a trachomáról. Ezek nagyrészt fordítások, mint az iskolakönyvek egy része is, pl. a számtan- és mértankönyvek, a természetrajzi és természettani művek, a csillagászat könyve, az állatvilág fejlődéstörténete, de látszik, hogy képzett író-emberek munkái, mert oly kitűnő fordítások, hogy teljesen eredeti művek benyomását teszik. Etnográfiai szempontból becses Eskinin könyve a vallások kelekezéséről és elterjedéséről, melynek utolsó 16 lapja a pogány cseremiszek vallásával foglalkozik, s elsorolja a főbb cseremiszt isteneket (E. szerint 200-ra rug a számuk), közül egy csomó imádságot, bemutatja fő áldozati ünnepüket a szertartásokkal, ismerteti a temetési szokásokat, a különböző helyeken élő szellemeket stb.

A finnugor összehasonlító nyelvtudomány szempontjából megbecsülhetetlenek ezek a művek.¹ Eddig csak nagy fáradsalmak és szenvedések közt volt lehetséges a rokonnépekre vonatkozó nyelvi és néprajzi anyag összegyűjtése és feljegyzése, s íme most minden nehézség nélkül jutunk egy sereg könyvhöz, mely törül metszett nyelven van megírva. Gondoljunk csak a mi Kőrösi Csoma Sándorunkra és Regulynkra, a finn Porkkára, Aminoffra, akik, ha nem ott pusztultak el a tudomány harcmezéjén, akkor magukkal hozták a gyilkos kórt, mely korán véget vetett nagy reményekre jogosító életüknek. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy egy évtizeden belül az urálatlaji népeknek európai színvonalon álló tudósai legyenek, akik ezt a kutatómunkát ott a helyszínén sokkal kedvezőbb körülmények közt végezhetik el, mint a nyugati országok nyelvészei, etnográfusai és archeológusai, akik az úttörő munkát eddig végezték.

BEKE ÜDÖN.

H. Schuchardt, Der Individualismus in der Sprachforschung. (SWienAW. 204, 2.) Wien u. Leipzig, Holder-Pichler-Tempsky A.-G., 1925. 21 l.

A kicsiny, de gazdag tartalmú és elme gerjesztő értekezés témája egy igen érdekes és fontos lélektani jelenség: a *nyelv kutató egyéni-*

¹ Csak példaképpen említem, hogy az egyik természetrajzi könyvben 109 növény, 17 fa, 11 cserje, 19 emlős, 80 madár nevét, köztük 11 récefajt kapjuk.

ségének érvényesülése a nyelvkutatásban. Nem tévedésekről van szó, hanem elvi és dogmatikus természetű differenciákról, amelyek az emberi lélek mélységeiben, az egyének különbségeiben gyökereznek. Ilyenek többek közt: a nyelvtudománynak ilyen vagy olyan módon való elhatárolása és felosztása, a nyelvtudománynak a lélektan fölé vagy alárendelése (nyelvlélektan és lélektani nyelvészet), nyelvtudományi fogalmaknak, mint pl. a „törvény“ (hangtörvény) és „fejlődés“ fogalmainak, különböző formulázása és értelmezése, a „filológia“ szónak ingadozó, szűkebb és tágabb értelemben való használata, aztán oly kategóriák felállítása, mint „pozitivizmus“ és „realizmus“, „francia“ és „lipcsei“ iskola stb., s elsősorban az etimologizálás, amelynek terén a szubjektivitás a legkorlátlanabb. Mindezen és más ilyen felfogásbeli különbségek végső oka az egyéni lelkek különbsége. Nincs a világon két fej, amelynek tudományos tartalma — nem csupán mennyiségileg, hanem minőségileg is — teljesen egyforma volna, s minden nyelvtudományi ismeret szoros összefüggésben van többi (filozófiai, matematikai) ismereteink tömegével. De kétségtől idetartozik az is, aminek végső gyökere „a lélek esztelen része“ (τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς), tehát pl. a vonzódás a speciális kutatásokhoz vagy az átfogó szintézisekhez, a rokonszenv vagy ellenszenv a glottogonia, a rekonstrukció és az etimologizálás iránt, a Schuchardt-féle „Vorliebe für einsame Wege, für das Versteckte und Vernachlässigte“ és sok más efféle. Szóval: bármennyire „objektív“ akarok és tudok is lenni, sohasem szabadulhatok meg egyéniségetől.

Arra a kérdésre tehát, hogy „miféle közös talajra építsünk“, Schuchardt kereken ezt feleli: ilyen közös talaj nincs, mert „a mélységben mindenütt dogmák vannak“. Aki tehát önállóan gondolkodik, mindent magához fog mérni. Ebből a tapasztalati igazságból egy új tudomány nőhetne ki, egy lélektani segédtudomány: a kutatónak kikutatása (*die Erforschung des Forschers*). Az új diszciplína megteremtésének mikéntjére maga Schuchardt nyújtja az első példát, amennyiben nyomban igen eleven és szemléletes képet rajzol saját tudományos egyéniségéről, helyesebben: tudományos egyéniségének kialakulásáról. Ez a kép, amely tudománytörténeti részletekben is bővelkedik, át meg át van hatva attól, amit Schuchardt így nevez: *ein warmer Hauch von Subjektivität*, csupa meleg és vonzó közvetlenség, szellem és humor, s „az általános nyelvtudomány adeptusának“ hatalmas alakját emberileg is közelebb hozza hozzánk.

SCHMIDT JÓZSEF.

Könyvek.

* *Zolnai Gyula.* Mondatátzövdég. Székfoglaló értekezés. (Érték. a nyelv- és széptudományok köréből. XXIV. 8.) M. T. Akadémia, Budapest. 1926.

* *Erdélyi Lajos dr.* Magyar nyelvi tanulmányok. I. Budapest. A szerző kiadása. 1926.

* *U. T. Sirelius.* L'origine des finnois. Les peuples finno-ougriens. Helsinki. 1925.

* Legközelebb ismertetjük.

V. A. Koskenniemi. La Finlande pittoresque. Helsinki. 1925.

E. Lerch. Historische französische Syntax. I. Leipzig. Reisland.

Marty, Anton. Satz und Wort. Eine kritische Auseinandersetzung mit der üblichen grammat. Lehre u. ihren Begriffsbestimmungen. (Aus Marty's Nachlass.) Reichenberg. Gebr. Stiepel.

Faust. Eine Monatsschrift für Kunst, Literatur und Musik. Jahrg. IV. H. 6. Sprache. [Az érdekes folyóiratnak ez a száma W. v. Humboldt arcképét közli s főcikkei a nyelvtudomány néhány alapvető kérdését tárgyalják: Ernst Leny. Das Wesen der Sprache. K. Vossler. Sprache als Ausdruck der Volkspsyche. R. Meisinger. Wörter und Sachen. Leo Spitzer. Sprachwissenschaft und Wortkunst.]

Meillet. La méthode comparative et linguistique historique. Paris. Champion.

Folyóiratok. Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. III. No. 1—2 (1925). Zoltan Gombocz. Ossètes et Jazyges. — Vilmos Tolnai. Les origines du coche. — Manó Kertész. Les traces de la sorcellerie dans la langue hongroise. — Irène Sebestyén-Németh. Linguistique finno-ougrienne II.

Magyar Paedagogia. XXXV. évf. Kemény Ferenc: Az élő idegen nyelvek tanítása ügyében.

NYELVMŰVELÉS.

Alaptalan hibáztatások. A művelt magyar ember nemcsak a politikához ért már születésénél fogva, hanem — úgy véli — a nyelvművelés elméletéhez is. Bizonyítják ezt a hitét azok az elég gyakran fölmerülő észrevételek és kisebb-nagyobb cikkek, amelyek egy-egy közhasználatú szónak vagy kifejezésnek helyessége ellen emelnek kifogást. Ezek a kifogások sokszor helytállóak is, ámde nem mindig. A szók és kifejezések helyességének megítéléséhez ugyanis nem elegendő pusztán a tősgyökeres nyelvérzék, ismernünk kell hozzá nyelvünk egész életét, a régi nyelvet épúgy, mint az élő népnyelvet, s tisztában kell lennünk nyelvünk alakrendszerével, a jelentésváltozások általános törvényeivel és a magyar mondat természetével. Ezek nélkül az ismeretek nélkül hibáztatásaink nem tekinthetők egyébnek, mint nyelvérzékünk pillanatnyi megütközéseinek, amelyeket a kellő nyelvtudományi tájékozottság megokolatlannak bizonyíthat.

Ezúttal két ilyen alaptalan hibáztatást teszek szóvá. A világháború folyamán sokszor esett szó a németekkel való szövetség mélyítéséről, míg egyszer aztán a Budap. Hírlap 1918 jún. 18-iki számának Levelek c. rovatában Szövetségmélyítés címmel egy hosszabb cikket olvashattunk, amely a mélyítés szónak szövetségről való használatát kifogásolta. Azt mondta többek között: „Szövetséget ... mélyíteni senki sem tud, a kinek józan magyar esze és jó magyar nyelvérzéke van, és csak az fanyalodhatik rá erre a kényszerszülte keserves mesterségre, ... a ki jól-rosszul, azaz inkább rosszul, mint jól németből fordít magyarra. Szövetséget, vagyis érdek- és érzésszálakból fűzött, szőtt, kötött holmit csak jobban összefűzni, sűrűbbre szőni, erősebbre megkötni, vagy szorosabbá,

erősebbé, szilárdabbá tenni, azaz erősbiteni, szilárdítani lehet, de nem lehet *mélyíteni*.“ A cikk aztán így végződött: „Ne *mélyítsük* a némettel való szövetséget, hanem... *erősbitsük, szilárdítsuk*, vagy ha szabad egy kissé, igen ártatlan módon, nyelvujításkodni [olv. bizonyára: nyelvújításkodni], *szorosbitsuk* ezt a szövetséget, csak ne *mélyítsük*!”

Hát a német-magyar szövetség *mélyítéséről* annakidején magam is sokszor olvastam lapjainkban, de soha meg nem ütköztem ezen a kifejezésen, és nem hiszem, hogy ez a meg nem ütközésem a józan magyar eszem és jó magyar nyelvérzékem rovására volna róható. Még kevésbé gondoltam arra, hogy ez a *mélyítés* németből való rossz fordítás lehetne. Mert általában azt tartom, hogy ha valamely idegen nyelvbeli kép nyelvünkre lefordítva azonnal megérthető, akkor átvétele nem hiba, hanem gazdagodás, és használatát nem lehet magyartalanságnak bélyegezni. Hiba és magyartalanság az idegennyelvi kép használata akkor, ha csak olyan magyar ember érti meg, aki az illető idegen nyelvet jól beszéli s ennél fogva az átlántálni készült idegenes kifejezésnek igazi értelmére azonnal ráésszélni képes. Így hiba volt hirlapjainkban a háború alatt a csapatok *behajózásáról* és *kihajózásáról* olyan értelemben szólni, hogy az illető csapatokat *hajóra tették*, illetőleg *partra szállították*. (Német *einschiffen*, ill. *ausschiffen*.) Magyartalan, németes fővárosi szólás a lakásokért az új bérlővel *lelépési díjat* fizettetni. Mert a németül nem beszélő magyar ember a *lelépésben* lappangó németes képet nem érti, bár a helyzetből kénytelen-kelletlen mégis csak kitalálja. A német *abtreten* ugyanis a lelépésen kívül tudvalevőleg átengedést is jelent, világosan és magyarán tehát csak *átengedési díjról* beszélhetnénk. Németes az újabban divatba jött és Kállay Tibor volt pénzügyminiszterünket terhelő *leépítmi*-féle kifejezés is (pl. a természetbeni ellátás *leépítése*, valamely intézmény *leépítése* stb.), mert csak az érti meg, aki jól tudja, hogy a német *abbauen* azt is teszi: 'ein Gebäude wegnehmen, ein Gebäude abtragen' (Weber: Handwb. d. deutsch. Spr.), vagy: 'leszerelni (gépet)' KB. Magyarán tehát csak valamely intézmény *megszüntetéséről* beszélhetünk.¹

Ám a német szövetségnek akkori *mélyítését* jómagammal együtt bizonyára minden művelt magyar ember megértette, hiszen a *mély* melléknevet eredeti értelmén kívül megszoktuk már többféle átvitelrel is használni. Beszélünk *mély* tiszteletéről, *mély* borzalomról, sőt talán *mély* ragaszkodásról is, és ez utóbbi esetben époly kevésbé gondolunk már a magunknak valakihez való *ragasztásáról*, mint ahogy az illető cikkírókn kívül talán senkinek sem jutott volna eszébe a német-magyar *szövetség* említésekor a *szövés* mesterségére gondolni, amelynek alapszava a *szövetség* képzetének is kiindulása

¹ A *leépít*-et már több ízben megróttá a Nyelvőr (vö. 51:87, 114; 54:60); egy ideig csökkent is használata, most azonban ismét buján tenyészik.

volt. Ilyesmit is olvashattunk már, anélkül, hogy bántaná nyelv-érzékünket: A bizottság minden tagja *mélyen* elítélte ezt a cselekményt (Budap. Hirl. 1926 febr. 17, 1. l.). Az ostoba merényletet igen *mélyen* elítélték (uo. 2. l.), stb.

A cikkíró, mint láttuk, azt indítványozta, hogy inkább *erősítsük, szorosítsuk* azt a tragikussá vált szövetséget. Én úgy érzem, hogy igazában sem az egyik, sem a másik kifejezés nem kelti azt a képzetet, amelyet a szövetség *mélyítéséhez* fűzhetünk. A szövetség *erősítése* jelenthet esetleg kívülről, más országtól jövő erősítést is, a *szorosítás* pedig vonatkozhatik a fölbonthatóság fokára, míg a *mélyítéssel*, úgy gondolom, azt akarták kifejezni, hogy a szövetség a hadi alapon kívül a nemzeti életnek egyéb területére is kiterjedjen, s ezáltal a viszony mintegy mélyebbé váljék.

(Egy másik ilyen alaptalan hibáztatást a Pesti Hirlapban olvastam (1925 szept. 1., 9. l.), ahol ezt írta valaki: „Annak vonaljegyet kellett váltani, pestiesen szólva *egyenest*. (Amely kifejezésnél megjegyzendő, nincs értelmetlenebb, ostobább szava a pesti nyelvjárásnak, amikor *egyenesnek* keresztel el egy esetleg girbe-gurba vonalat.)” Ebben a hibáztatásban az a baj, hogy egyoldalúan az *egyenes* szónak mértani jelentéséből indul ki, mert tény, hogy mértanilag az *egyenes* nem lehet girbe-gurba. Ámde a budapesti *egyenes* (vonaljegy) kifejezésnek más a magyarázata. Ez a szóhasználat az „*egyenesen* oda megyek“, „*egyenesen* onnan jövök“-féle kifejezésekből származik, amelyekben az *egyenesen* szónak az értelme: „közvetlenül“, németül: „direkt“ (vö. KB. 2. jel.). Nagyon jellemző, hogy erre a jó, magyaros *egyenesen* kifejezésre és párjára, az *egyenest*-re (vö. „Jézusa kezében kész a kegyelem: *Egyenest* oda fog folyamodni“ Arany Szondi két apródjában) a budapesti újságíró már nem is gondol, mert a budapesti közönség már *direkt* németül gondolkodik (*momentán* nem akarom ezt egyebekkel is bizonyítani). Mármost ebből a „közvetlenül“ jelentésű *egyenesen*, ill. *egyenest*-ből vált ki nyilván magának az *egyenes* melléknévnek is a „közvetlen“, németül „direkt“ (KB. 2. jel.) jelentése, úgyhogy mikor a magyarul gondolkodó budapesti ember *egyenes* jegyet kér, akkor természetesen kizárólag közvetlen vonalra szóló, átszállás nélküli jegyet ért rajta, és eszébe sem jut, hisz nem is kell törődnie azzal, hogy a villamos kocsinak pályája mértanilag egyenes-e vagy görbe, ami a németül gondolkodó újságíró agyában oktanul látszik főfontosságúnak. Az „*egyenes* (jegy)“ kifejezésben tehát nincs semmi értelmetlenség és ostobaság, ellenkezőleg magyaros szólás az, és csak az a kár, hogy a „közvetlen“ és „közvetlenül“, sőt továbbfejlődve „valósággal“ értelmű (pl. „*egyenesen* hideg van“) *egyenes*, illetőleg *egyenesen*, *egyenest* magyar szavainkat éppen, akarom mondani *direkt* a budapesti magyartalan beszéd mód hovatovább jobban kiszorítja a használatból. Pécselt például már egy magyar cselédleány is így felelt az időjárást illető kérdésemre: „*Direkt* hideg van“. — Brr!

ZOLNAI GYULA.

Egy kis razzia: ... „mire“ ... és „amig odaér.“ Nem kell mingyárt a napilapokat ócsárolni, amikor bizonyos szólásmódokat és divatos kiszólásokat a tiszta magyar nyelv mérlegének serpenyőjébe teszünk, hogy a helyesség, magyarság és nem utolsó sorban: a nyelvi ízlés szempontjából mérjük le őket. Tömerdek olyan „façon de parler“ kering szájról-szájra, amely már csak a tömeghasználat nyomása alatt, mondhatnám: a „szentesített közkinccs“ nagygigényűségével tolakodik a nyomtatott sorok közé. Különösen a nagyvárosi élet termeli ki a maga mindennapi szó- és kifejezés-hajszoló izgékonyosságával az új meg új kifejezéseket, sajátos fogalmi meghatározásokat, amelyek az egy tömegben élő emberek folytonos érintkezése, szakadatlan gondolatkiáradása révén a legrövidebb idő alatt széditő pályát futnak be. Hiba lenne, ha minden esetben a bogarászó nyelvészkedés hajszálmérlegére tennők ezeket a furcsa — legtöbbször kérészeletű — szóalkotásokat és szófűzéseket. A nyesegető ollóra csak akkor van szükség, ha az a veszedelem fenyeget, hogy egészen hibás, torz, a nyelv szellemébe ütköző kifejezések, szófordulatok begyökeresedhetnek és mételyezve tovább rombolhatnak.

Pár esztendő óta figyelem már a sajtóban, színpadon, irodalomban, de a társaságok nyelvhasználatában is a szerény „mire“ tűneményes karrierjét. Mióta Jókai a „Mire megvénülünk“-kel halhatatlanná tette ezt a szócskát, határozottan nagyzási hóbortba esett és azt képzeli magáról, hogy — mint valami nagyképű előkelőségnek — mindenütt jelen kell lennie. „Az elnök az ülést bezárta, *mire* a képviselők sietve tódultak ki a folyósóra.“ „Én figyelmeztettem a következőkére, *mire* ő azt mondta, hogy ...“ „A tűzoltók kivonultak, *mire* a tűz megszűnt.“ Anélkül, hogy nyelvtani meghatározásokba és professzoros boncolgatásba bocsátkoznék, egyszerűen csak a logika lámpásánál veszem szemügyre ezeket a kis értelmi merényleteket.

Tehát: az első példában a „mire“ teljesen fölösleges, mert ha az *okot* kellene megjelölnöm, *amiért* a képviselők a folyósóra tódultak ki, így fejezném ki magam — persze magyartalanul —: „minek folytán a képviselők...“ vagy: „minek következtében...“ De sem erre, sem arra nincs szükség, egyszerűen azért, mert a mondat szelleméből folyik, hogy a „mire“ mellőzésével azt mondjam: „Az elnök az ülést bezárta és a képviselők...“ vagy: „a képviselők *pedig* a folyósóra...“ De ketté is vághatom a gondolatot, így: „Az elnök az ülést bezárta. A képviselők (vagy: „Ezután a képviselők...“) kitédultak a folyósóra.“

A második példában („Én figyelmeztettem a következőkére, *mire* ő azt mondta, hogy ...“) a „mire“ egyszerűen odapöfeszkedett a *de* szócska helyére. Tehát: „én figyelmeztettem, de ő...“ Vagy: „én figyelmeztettem és ő azt mondta...“ Így is lehet: „és erre ő azt mondta...“ csakhogy ebben az esetben nem előzheti meg ezt a mondatot a „következőkére“ szó, mert kakofonikus lenne. Ellenben: „én figyelmeztettem, hogy ezt ne tegye és erre ő azt mondta“ jól hangzik, logikus, érzésem szerint a nyelv szellemében gyökeredzik. Vagyis: a cselekedet-kifejező, határozottan állító mondat után, amelyben nem fordul elő a *-ra*, *-re* rag, magyaros is, értelmes is az „erre“, de semmi esetre sem a „mire“ használata.

A harmadik példánál engedjünk meg magunknak egy kis tréfás mondatficamot s fordítsuk meg a sorrendet. Akkor így alakul a mondat: „*Mire* a tűzoltók kivonultak, a tűz megszűnt.“ Nemde, így tökéletesen helytálló a mondat, nyelvtani és logikai oldalról nézve egyaránt. Igen ám, de az ujság azt akarja értesemre

adni, hogy a tűz azért szűnt meg, *mert* kivonultak (tehát oltottak) a tűzoltók. Ezért írja eztán: „a tűzoltók kivonultak, *mire* a tűz megszűnt.” Kérdés: *arra* szűnt-e meg a tűz, hogy a tűzoltók kivonultak, vagy pedig *azért* szűnt-e meg? Megint csak az érzéseimre hivatkozva mondom, hogy „azért”. Tehát: „a tűzoltók kivonultak és eloltották a tüzet.” De ha netán mégis azt a gondolatot akarta kifejezni a tudósító, hogy mire a tűzoltók kivonultak, helyesebben: a tűz színhegyére értek, már nem akadt dolguk, mert a tűz éppen abban a pillanatban aludt ki, így kellett volna szövegeznünk: „a tűzoltók kivonultak, de *akkor* már megszűnt a tűz.” Mint látható, mindenféle fogalmi árnyalatot ki lehet fejezni, még a szerkesztőségi munka lázában is, s ezt főként azok a kedves és nagyrabecsült újságíró társaim méltányolnak legjobban, akik — kezükben a szerkesztő korrigáló ceruzával — maguk is bökdösik a lompos kéziratokból a nyelvtani és értelmi „csizmákat.”

„*Amíg odaér.*” Napi beszélgetés közben, „szenzációs” filmek fölratain sűrűn találkoztam legutóbb az efféle szófordulatokkal: „addig ment, *amíg odaért*” „addig beszélt, *míg* meggyőzte ellenfelét”, „addig él, *amíg* csak egyszer meghal.” Hiszen van benne valami: megyek, megyek, egészen addig megyek, *amíg* végül odaérek...; beszélek, beszélek, addig beszélek, *amíg* meggyőzőm ellenfelemet... És mégis suta, esetlen, hiányos, tehát: hibás az ilyen beszédmód. *Magyarán* igenis addig megy az ember, *amíg* oda nem ér...; addig beszél, *míg* ellenfelét meg nem győzi; addig él, *amíg* csak egyszer meg nem hal. És — egy kis gondolkodás után — logikusabb is ez a forma, mármint a tagadó forma. Megyek, megyek, egészen addig megyek, *amíg* oda *nem* érek, *mert* *ha* *nem* érek oda, *tovább kell mennem*, de mivel odaértem, megállok. Én legalább így oldottam meg nyelvünknek ezt a nem érdektelen sajátosságát. Aki jobb magyarázatot tud, jelentkezék.)

... És, hogy stílusosan fejezzem be ezt a firkámat: addig prédikálhatunk a magyartalanságok ellen, *míg* a nyelvünk *kilóg*, *mire* jönnek a mentők.

MOLNÁR JENŐ.

MAGYARÁZATOK.

Móricz Zsigmond népnyelvi megjegyzései. Vagy tíz esztendeje Simonyi rendelkezésemre bocsátotta felhasználás végett Elek Ilona doktori értekezésének egy példányát (Móricz Zsigmond stílusa és nyelve, 1911). Ebben a példányban Móricznak több sajátkezü s a népnyelvi szavak használata szempontjából érdekes bejegyzése található. Most az író jubileumával kapcsolatban közzéteszem e megjegyzéseket.

A népiességéről szóló rész bevezetésében van az író első bejegyzése. Elek Ilona ezt írja: „Leginkább népies, illetőleg a népnyelv nyelvjárási sajátosságaival nyilatkozik meg a „Sári bíró”-ban, melynek szereplői egy nyírségi falubeliek és ezek beszélnek az író helyett (a nyelvjárás tehát a jellemzésnek eszköze).” Móricz megjegyzése: „A *Sári bíró legközelebbi kiadásában tisztán és teljesen ki akarom dolgozni a szabolcsi nyírség fonétikus pontosságú kiejtését.*”

A többi bejegyzést mind a tájszavak jegyzékében találjuk, s

ezek magyarázatul, helyreigazításul vagy kiegészítésül szolgálnak az egyes szók értelmezéséhez. Szögletes zárójelben dőlt betűvel közöljük Móricz bejegyzéseit.

Condra (Tragédia 29) = [*piszkos rongy ruha*], daróc, daróc felöltő, ringyó, szajha, pajkos kis leány (Balaton mellék, Csallóköz, Gömör m.)

járgány (Csitt-csatt 28) = [*a lovas cséplőgépnak az a fele-része, amelybe a lovak be vannak fogva, erről szíjj viszi át az erőt a cséplőre*] csavaró készülék (Tisza mell. Török-Becse.)

kaláka (Csitt-csatt 4) = szomszédoknak, ismerősöknek együttes munkavégzése s az utána következő vendégség és táncmultság [*amivel kifizeti a gazda a munkát*] (Bihar m., Szatmár vid., Abauj m.) 2. falusi nyári multság [*de csak ha közös költségen tartják*] (Szatmár m.)

orj (Tragédia 61) = [*a*] disznó [*gerince végig vágva a tarkótól a farkáig*] (Gömör m., Szlavonia, Zala m., Nógrád m.)

szotty: lelkem szottyá (Tr. 15) vö. Tsz. vén szotty = vén trotty, totyakos vén ember (Szatmár m.) [*szotty bizony nem annyi mint trotty Kedvesebb szó, inkább becéző, mintha azt mondaná, hogy „be könnyen szottyantál ki a lelkemből. Ha jobban kínlódtam volna veled, te is külömb volnál”. Hasonlít a „lelkemtől lelkedzett” képhez, de durvább kép. Különben a trotty is ugyanez a kép, csakhogy a szotty a szülés, a trotty az emésztés hangutánzásából kelt. „Ó te trotty” = te málé = olyan vagy, mint egy . . . ezt a szót így szokták leírni a nyelvészek.]*

kuncog (Sárarany 158) = [*magában nevet úgy hogy hangot ad, vagy u. i. sír*] kuruttyol (Békés m.)

zuborog (Sa. 60) = hallhatólag kavarog (a víz a fogak közt szájbóltatáskor) [*vagy ahol vékony résen folyik ki*] (Szatmár m., Abauj, Borsod.)

csámborog (Sa. 67) = [*lomposan, düllöngve megy, céltalanul*] kószál, bolyong, kóborol (Bihar m., Debrecen, Szatmár.)

bizgat (Sa. 8) = [*mozgat,*] izgat, ingerel, bosszant, bánt (Komárom m., Palócság, Székelyföld.)

fitty; elmegyünk nagy fittyel (Sáribíró 82) vö. Érs. 1: nagy fittyel (elvonás: fittyen-ből) [*Vajjon!? Talán csak fitty!*]

hambár (Hét krajcár 42) = granarium [*ez is talán, de csak átvittén!*] = gabona eltartásra készített nagy deszkaláda, szuszék.]

P J

A török írás reformja. A török államélet átalakulásával együtt a társadalmi élet és a kultúra terén is jelentékeny átalakulások történtek. Ez újítások közül egyike a legfontosabbaknak az a törekvés, hogy az arab betűk elhagyásával s a latin írás átvételével még jobban közeledjenek a nyugateurópai műveltség felé. Ez a régóta lappangó törekvés most új erőre kelt s a február hóban Bakuban tartott turkológiai kongresszusnak egyik legfontosabb tárgya volt a török írás reformja. Négy irány küzdött egymással: 1. az arabisták, akik a régi íráshoz ragaszkodnak (ezek voltak legkevesebben); 2. az újító arabisták, akik az arab ábécét akarják reformálni; 3. a szlavisták, akik a cirill betűket akarják elfogad-

tatni, s 4. a latinisták, akik a latin betűkre akarnak áttérni. Az Oroszországban legújabbán megjelent török-tatár könyvek közül a tatár és baskir nyelvűekben az arab betűket, a csuvasban a cirill betűket használják, a jakut számára pedig az *Association Phonétique Internationale* fonétikus írása alapján dolgoztak ki új ábécét. A kongresszus nagy többsége a latin betűk elfogadása mellett foglalt állást s a latin ábécé alapján szerkesztik meg az új török írást, még pedig fonétikus alapon. Tehát a 120 arab betű helyébe 38 új betű lép. E változás hasznát abban is látják, hogy míg az arab ábécé megtanulásához a felnőtteknek és gyermekeknek 6–8 hónapra van szükségük, addig az új török ábécé megtanulásához elég 3–4 hónap.

Se füle, se farka. Ennek az általánosan ismert szólásnak magyarázatát Verő Leó megpróbálja kapcsolatba hozni a 18. századi *anglizirozás* (ném. *anglisieren, anglisieren*) divatjával, amely a lovak fülének és farkának angol mintára történt megkurtításában állott. Föltevését Gaal György Tudós palótzának egy adatára alapítja, mely szerint „kár, hogy a magyar Produktumokat úgy elcsúfítják, mert az olyan Anglizirozott lónak *se füle, se farka* és utoljára még az embert is illetni fogja ezen közmondás.” (Nyr. 51:29).

Kétségtelen, hogy az idézett hely világos magyarázatát adja az *anglizirozás* divatos szokásának, véleményem szerint azonban a szóban levő szóláshoz semmi köze, mint ahogy pl. a (dobermann) kutyák fülének és farkának mai divatos megkurtítása sincs semmi összefüggésben a „kutya, kutya tarka, se füle, se farka” c. dalkezdettel. A címül írt szólás ugyanis Gaal György adatát megelőzően már századokkal előbb járatos volt az olyan értelmetlen beszédre alkalmazva, melynek se eleje, se vége. A szólást már a 16. sz. végén s a 17. elején gyűjteményben, szótárban is megtaláljuk; 1598. Sem elei, sem otólly, *avagy sem füle sem farka*: sine capite fabula (Decsi Adag. 2). 1604: Sem eleje, sem utólja, *sem füle, sem farka*: sine capite fabula (M A., NySz). A Wagner-féle Phraseológiában (1750) már kiterjedtebb a jelentése: *Se füle se farka*: nec caput, nec pedes habet: es ist eine ungereimte, ungeschminkte sache (WF. NySz). CzF. szerint pedig: Se füle, se farka a. m. rendezetlen zagyalék. (Vö. a francia szólást: *Cette conversation n'a ni queue ni tête*. P. Benoit, Alberte. Szerk.)

Már ez a néhány adat is eléggé bizonyítja, hogy a szóbanforgó mondas a lovak farkának és fülének kurtításától függetlenül és e divatot már jóval megelőzve szószerint azt jelentette, hogy értelmetlen beszéd, azaz olyan beszéd, melynek nincsen füle (=kezdet, eleje) és nincsen farka (=vége, befejezése). Könnyű bizonyítani, hogy 1) a *fül* szó valóban vminek a kezdetét, elejét, 2) a *fark* szó pedig a végét, befejezését jelenti.

1. A Wagner-féle idézet latin fordításában a *fül* és a *fark* szókat a *caput* és *pedes* helyettesíti, tehát a *fej* és *láb*. A *fej* a magyar szólásban is előkerül a *fül* helyén: 1588: *El mehech hiteddel, kinek sem feie, sem farka* (Mon. Apol. 420. NySz). De egyebekben is — a *fark*-kal kapcsolatban — a *fő* (*fej*) és a *fül* vegyesen fordul elő pl. Főtől fogva farkig . . . (Rozsnyai, Mon Irók VIII. 261. NySz). Ittas állapotomban proclivis voltam amaz bűnre, melyben az egész világ fülí-g-farkig hever (Haz. I. 219. NySz). Büszke, de fülí-g-farkig adós (uo. I. 365). A *fül* nyilván az eredetibb *fő* (*fej*) helyett áll az ilyenekben s mint a *fej* legkiállóbb része a szélsőség kiemelésére szolgál. Vö. CzF.: „*fül*, eredetileg vmi fel- v. kiállót, a fejből kinövő részt jelent.” A *fej* (*fő*) pedig kétségkívül gyakran használatos volt

'initium, principium, anfang, quelle' jelentésben, amint azt a NySz. számos adata bizonyítja. Vö. még: hétfő, kútfő, hídfő stb., az ágy fejénél, fejtől és lábtól stb.

2. Hogy a *fark* az ellenkező szélsőséget, a véget, befejezést jelöli, nem szorul bővebb magyarázatra¹. A NySz. is sok adattal szolgál a 'pars postica letzter teil' jelentésre, de elég a MTsz-t felütnünk: *fark*: vég: falu farka, ünnep farka, bőjt farka, hónap farka, fassang farka. CzF. szerint is: *Fark*, átv. ért. vminek vége, függeléke. Szoknya farka. Kinek szekere farkán ülsz, annak nótáját dudoijad².

A fölhozottak alapján tehát a szólás eredeténck egészen természetes folyamata ez volt: [ennek a beszédnek] se eleje, se vége > se feje, se farka > se füle, se farka. Ugyanilyen fejlődést mutat az *elejétől fogva végig* > *főlől fogva farkig* > *fülig-farkig* kifejezés, mely a *telőtől fogva lalpig*: *telőtől talpig* kifejezéssel azonos jelentésű, mint az a NySz. számos adatából kitűnik.

PROHÁSZKA JÁNOS.

Derhenő. A Münchener kódexnek ez a 'serenus; heiter, hell' jelentésű szava ott a következő mondatban fordul elő: *Estue leuen ug' mondotoc, derhenő lezen, merl verhenő a meii*. Ezt a *derhenő*-t, mely nemcsak ebben a kódexben, hanem tudtommal egész irodalmunkban is hapax legomenon, a Nyelvtört. Szót. a *dér* szóból származtatja. Azonban azt hiszem, több igaza van annak a föltevésnek, amelyet a Nyelvőr egyik utóbbi számában Beke Ödön vetett föl, s mely szerint a *derhenő* a *derül* ige alapszavával függ össze. E nézet támogatására nem nyelvi bizonyítékot akarok fölemlíteni, mert ilyet nem tudok, hanem a folklore köréből valót. A népi időjóslo babona u. i. országszerte azt tartja, hogyha napnyugtakor *veres* az ég alja, akkor másnap tiszta, *derült*, de szeles idő lesz, a *verhenyőre* tehát *derhenyő* következik. Talán nem tévedek, ha azt vallo, hogy a Münchener kódex fentebb idézett mondatának is ez az értelme: *Este azt mondjátok: derhenő leszén* [derült idő lesz holnap], *merl verhenyő*, azaz *veres a menny*.

KOLOZSI LAJOS.

ÜZENETEK.

Z. Gy. Avarar. Tóth Béla nem maga csinálta ezt a szót. A hindu mitológia szava ez; jelenti az isten, különösen Visnu inkarnációját. A francia nyelv használja az emberek átalakulásának, különösen politikai színváltásainak jelölésére is. Így érthető Tóth Béla fordításának ez a mondata is (Capuana *Tünde c.* elbeszélése): „Belefáradtam e gyors átalakulásokba, szívének e mindig új és meglepő *avalar*-aiba.“

E. J. Diósgyőr. A nyelvészek előtt nem új dolog, hogy a *dérék* szó, noha csupa magashang van benne, mégis mélyhangú. Csakhogy ez a szó nem állítható egy sorba a *kerék*, *egér*, *székér*, *nehéz* stb. szavakkal, mert ezekben nyílt *e* van, míg a *dérék* első szótagjában az *ë* zárt, tehát megállhat mélyhangú szóban is. A mélyhangúságot megmagyarázza a szó eredete: tót *driek*; szlovén *drék*, gen. *dreka*. (Vö. Melich. Szláv jövevényszavaink. 94. l.) B. J.

Mészöly Gedeon a MNy. legújabb számában (22:91) azt állítja, hogy én *Tavas*z c. cikkemben (NyK. 40:463) „magamévá teszem“, még pedig „hivatkozás nélkül“ Szabó Dezsőnek a Vogul szóképzés c. dolgozatában (NyK. 34.) közölt megállapítását, hogy a vogul *i* képző a lativus ragból fejlődött. Ez cikkemnek félremagyarázása, s a Nyr. legközelebbi számában ezt részletesebben ki fogom fejteni.

BEKE ÖDÖN.

¹ A Wagner-Phras.-ban a *caput*-tal szemben a *pedes* áll.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Kőrösi Sándor. — Sánta, Santala...	67
Róheim Géza. — A táltos. II.	70
Beke Ödön. — A határozóragok történetéhez. II.	78
Dénes Szilárd. — A magyar hivatalos nyelv szabályai ...	81
Luka Jenő. — Adatok Nyiregyháza nyelvjárásához II.	84
Irodalom. — Új zürjén irodalom. II. (Fokos Dávid.) — Zolnai Gy. Mondatátszövődés. (Balassa József.) — Horovitz Jenő. Idegen szavak magyarázata. (Radványi László.) — Országos Néptanul- mányi Egyesület. — Könyvek és füzetek.	86
Nyelvművelés. — Terjed az ó-járvány. Felülrá. (Kardos Albert.) Idegenszerű névmás-használat. (Z. Gy.) — Vízonthallásra. (Vyda Imre.) — Imprezárió. (Kőrösi Sándor.) — Az egységes magyar nyomdai helyesírás. (Schwartz Ármin.)	91
Magyarázatok. — Képzők és ragok. (Beke Ödön.) — Kamo- kampó. (Prohászka János.) — Pótlások. Baráber. (Spitzer Leó.) Zabhegyezés. (Vyda Imre.) — Adatok a gyermeknyelvhez. (Kner Izidor.)	94

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1926. évre 50.000 korona. Kérjük előfizetőinket, szíveskedjenek ezt az összeget minél előbb beküldeni.
Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az 1920—1925. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 50.000 K. A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 10.000 korona.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német aranyárka.

Nyelvőrkalauz a Magyar Nyelvőr XXVI—L. kötetéhez. Sokan fordultak már hozzánk azzal a kérdéssel, vajjon nem jelenik-e meg a Nyelvőrkalauz folytatása, vagyis Tartalomjegyzék és Szómutató a Nyr második negyedszázadának évfolyamaihoz. A könyv előállításának mai drágasága mellett nehéz ilyen vállalkozáshoz fogni, pedig tudjuk, milyen nagy szüksége van ilyen útmutatóra mindenkinek, aki a Nyr gazdag tartalmú köteteit használja. Azzal a kérdéssel fordulunk tehát a Nyr előfizetőihez, közöljék velünk címüket azok, akik a kiadandó Nyelvőrkalauzt meg akarják rendelni. Számításunk szerint a könyv előfizetési ára kb. 50.000 K lenne. Ha kellő számú megrendelő jelentkezik, kiadjuk az új Nyelvőrkalauzt.

A legközelebbi szám 1926 október havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még kapható füzetek ára 10.000 korona és 1000 korona postaköltség.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 150—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIKVÁRIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9

vásárol tudományos folyóiratokat.

Keresi a következőket:

Keleti Szemle: III., IV: 1., V: 1., 3., VII: 1., 2., VIII., XI. kötetek vagy egyes füzetek.

Nyelvőr: 1909., 1910: 6., 8., 1911.

Magyar Nyelv: 1906: 2., 9., 1907: 3., 9., 10., 1908: 1., 7., 1909: 1., 1910: 1., 1914: 1-5., 1916: 6-10., 1917.

Nyelvtudományi Közlemények: VIII: 2-3., XVII: 3., XVIII: 1., XIX., XXI: 5-6., XXII: 1-2., XXIV: 2., XXVI: 1-3-4., XXVII: 1-2., XXVIII. teljes. XXIX: 3., XXX., XXXIII., XXXIV: 2-3-4., XXXVII: 3-4., XXXVIII.

Nyelvmléktár: VII. kötet.

Hajnal, Írástörténet.

Századok: 1871: 4., 6., 8., vagy teljes.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

SÁNTA, SANTALA.

Irta Kőrösi Sándor.

A kártyajátéknak, különösen a ferblinek rejtelmeibe beavatottak könnyen megértik, miféle *sántá*-ról akarok itt szólni. Nem holmi testi fogyatkozásban szenvedő, bicegő, avagy sérült, fájós lábú emberről vagy állatról, hanem valami tökéletes, hatalmas, csodatévő pártfogóról, kinek segítségével az értéktelen kártya értékessé, nagyerejűvé változik át.

Ez a tökéletes, hatalmas, csodatévő pártfogó, vulgó *sánta* rendszerint a tökhetes, de néha, különösen az erdélyi *nyitás*ban, a tízes, még pedig mind a négy tízes. A *sánta* mindent pótol: segítségével két királyból három király lesz, három egyszín kártya pedig bandává varázslódik.

Így állván a dolog, kissé furcsa, hogy ezt a tökéletes, hatalmas, csodatévő pártfogót nyelvünkön *sántának* nevezik. Furcsa, mert a nép és így a nyelv is, a testi hibákkal, fogyatkozásokkal szemben kíméletlen szokott lenni.

Czuczor—Fogarasi NSz-a azt mondja: „*Sánta koldus. Sánta ördög*, kiről a közmondás azt tartja, hogy az ördögnek is a *sántája* leggonoszabb.“ A Nyelvtört. Szótár a Bod-kódexből idézi, hogy „*A sánta fel nem igazíulhat*“, Molnár Albertből meg: „*Az ki sántával lakik, sántálni tanul*.“ Ezt a régi közmondást pedig: „*Messze Buda sánta ebnek*“ — úgy látszik — mindenfelé nagyon ismerték, mert mindkét forrásunk idézi.

A *sántaság* nyelvünk szerint tehát nem tekinthető valami jeles tulajdonságnak: „*Hamaréb meg érnek egy hazug embert, hogy sem egy sánta embert*“ így mondja ezt egy régi közmondásunk (NySz. Hazug); vagyis a hazugot még hamarább utóléri, mint a *sánta* embert, pedig ezt ugyancsak könnyű utólérni.

Akit a nép ilyen kevésre becsül, annak nem kér a segítségéből; azt nem teszi meg pártfogójának. Valami más eredete lehet tehát a kártyajátékbeli *sánta* szónak.

Gyakran eltűnődtem ezen a kérdésen, mígnem egyszer egy előkelő állású, az irodalom terén is jőnevű, úriember ajkáról imígyen hallottam a *sántát* emlegetni: „*Hát santalával játszunk?*“ Három-négyheti időközökben újra meg újra megfigyeltem, hogy

jól hallottam-e. Végül meggyőződve róla, hogy az én úriemberem *sánta* helyett csakugyan következetesen *santalát* mond, megkérdeztem tőle, honnan hozta ezt a szót. Kérdésem meglepte. Eleinte kételkedéssel fogadta; tamáskodott benne, hogy ő csakugyan másképp mondja-e a *sántát*, mint a társaság többi tagja. Kis vártatva észrevette a különbséget és tétovázva így felelt: „*Talán a Csallóközből hoztam.*“

Ez a *santala* szó megerősített abban a feltevésemben, hogy a kártyajátékbeli *sánta* nem azonos és így nem egyeredetű a bicegő, sérült vagy fájós lábú *sántával*.

A magyar *santala* ugyanis jelentés és alak tekintetében teljesen megegyezik a Velence vidékén mai napig is élő, ó-olasz *santolo* „keresztapa, pártfogó“ szóval. Boério *Dizionario del dialetto veneziano*-jában így ír róla: „*Santolo*-nak mondjuk a *protektor*-t, *Maecenas*-t is: vel. *AVER EL SO SANTOLO* irodalmi olasz nyelven annyi mint: *aver il suo protettore*, vagyis „Ördöge van“ (aki mindenben megsegíti).“ Eszerint ha valakinek *santalája*, pártfogója, amolyan igazi védelmezője, ördöge van, akkor nem csoda, hogy minden dolgában játszva győzedelmeskedik. Ha a velencei kis gyermek bajban van, — így folytatja Boério — akkor az édes anyja „*santolo, santolo*“ kiáltással csitítgatja. Az anya serényen hívogatja a szabadtót: „*Santolo! santolo!*“ A gyermek odafigyel, abbahagyja a pityergést, mert tudja, hogy a *santolo*, a keresztapa, a pártfogó, kinek minden zsebe tele van cukorral meg süteménnyel, minden bajt megszüntet.

Igy aztán érthető, hogy játékközben, ha bajban vannak, a nagy gyerekek is a *santalát* hívják segítségül.

Ez a magyarázat rávezet bennünket *sánta* szavunk eredetére is. Ahogy a csallóközi *santala* világosan érthetővé válik a vel. *santolo*-ból, úgy a közmagyar (kártyajátékbeli) *sánta* is megkapja tisztá értelmét az olasz *santo* szóból. *Santo* annyi mint 1. szent, 2. védőszent. Petrocchi szótárában a többi közt ez is olvasható róla: Ha baj van, a segítség reményében így szoktunk szólani: *Qualche santo ci aiuterà*. „Majd csak megsegít valamelyik szent.“

A gondolat tehát egy a *santo* és a belőle származó *santolo* szó kártyajátékbeli értelmezésében: mindkét esetben a pártfogóhoz, a csodatévő, hathatós erőnek, esetleg a védőszentnek segítségéhez fordul a rossz kártyát gusztáló ferbli-játékos.

Alak tekintetében a magyar *sánta* tökéletesen megfelel az olasz *santo*-nak, épúgy mint a csallóközi *santala* az ó-olasz *santolo*-nak. A velencevidéki, furlán, isztriai, fiumei, meg a romagnai (Ancona-, Riccione-, Rimini-vidéki) szókezdő *s*-nek megfelelő selypítő hangot mi magyarok mindig *š*-nek halljuk és mondjuk; ennek köszönhetjük nyelvünkben a *saláta*, *somma* szók *s* hangját (vel. *salata*, *somma*). De így vagyunk a most említett olasz nyelvvidékek egyéb *s*-eivel is: maskara: vel. *mascara*, flaskó: ol. *fiasco*, naspolya: ol. *nepola*, posta: ol. *posta*, skíz: ol. *schiso*, struc: ol. *struzzo*. A két magánhangzó közé kerülő *s*-t is selypítve ejtik; Romagnában még

úriemberek beszédén is észrevenni, hogy az olasz *casa*, *rosa* szót így ejtik ki (magyar hangjelzéssel írva): *kázsa*, *rózsá*.

Az olasz *santo*-nak kezdő mássalhangzója tehát teljesen szabályszerűen hangzik *š*-nek a magyarban. Épígy a *santolo*-nak kezdő *s*-e is.

Továbbá az is egészen rendes jelenség, hogy az olasz *santo*-nak *o*-ja a magyar *sánta* szóban nyiltabbá lesz. Ugyanígy történt a következő szókban: articsóka: vel. *artichioco* (ejtsd: articsoko), bamba: *bambo*, brácsa: (*viola da*) *braccio*, (csala)finta: ol. *finto*, csonka: *cionco*, dárda: *dardo*, dupla: *duplo*, kurta: vel. *curto*, mulya: *mulo*, pálya: *palio*, spárga: *sparago*, szimpla: *simplo*, torzsa: *torso*, váza: *vaso*.

Ennek a jelenségnek három fonetikai oka van: két olasz meg egy magyar. Az okok elseje az, hogy az olasz nyelvben a zárt *o* mellett a magyar *a* hangot megközelítő nyílt *ò* is van; pl. *còrvo*, *dòmino* (lat. dominus), *dòнна*, *hò* (lat. habeo). Ezeknek a szónak hangzása magyar füllel hallgatva: *karvo*, *damino*, *danna*, *a*. Második ok, hogy az olasz *o*, még a zárt *o* is, valamivel nyiltabb a magyarnál. A harmadik, vagyis a magyar fonetikai ok viszont az, hogy nyelvünkben nincs rövid *o* val végződő szó (egyes nyelvjárásbeli esetekről itt nem szólunk). Van nyelvünkben *jó*, *ló*, *hajó*, *futó*, *hallgató*, *író*, *olvasó*, de rövid *o* hangunk szövégen nincs. A szövégi *ó*-nak megfelelő rövidült alakok, mint *csacska* (csacsogó), *kajla* (hajló), *kusza* (kúszó), *konya* (lekonyuló) az eredeti *-av*-ból formálódva, mind rövid *a* végűek. Ilyenek még: *gyáva*, *hiba*, *kajsa*, *lanyha*, *lusta*, *morzsa*, *puha*, *varga*, *kába csúnya*. (Balassa—Simonyi, Magyar hangtan és alaktan, TMNy. 89. 1.)

Innen van, hogy mi magyarok, még az olaszul tudók is, folyton küszködünk az olasz szövégi rövid *o*-val; egyáltalán nem bírjuk kiejteni. Az idegen szót nem értő nyelv pedig vagy hosszú szövégi *ó*-val segít magán, pl. *korzó*, *kontó*, *reskontó*, *kaszinó*, *istálló*, *zéró* (ol. *corso*, *conto*, *resoconto*, *casino*, *stalo*, *zero*), vagy pedig — magyar hallása után indulva — rövid *a* végűnek tartja: így lesz az *artichioco*-ból articsóka, a *dardo*-ból dárda, a *cionco*-ból csonka, a *curto*-ból kurta és a *santo*-ból *sánta*.

Mindezekből kiviláglik, hogy nyelvünkben két, különböző eredetű *sánta* szó van. A kártyajátékbeli *sántának* pedig semmi köze a testi fogyatkozásban szenvedő, bicegő *sántához*.

A TÁLTOS.

Irta Róheim Géza.

(Részlet a szerzőnek „Magyar néphit és népszokások” című munkájából, mely az Athenaeum kiadásában fog megjelenni.)

— Második közlemény. —

Ha már ilyenképpen sikerült valószínűvé tenni, hogy a táltos multja visszanyúlik az ázsiai őshazáig, még két vonását hozhatjuk kapcsolatba a samán általánosan ismert tulajdonságaival. A táltos (mint a samán) állandó küzdelmet folytat a rontó boszorkányok ellen és belelát a jövőbe, meglátja a rejtett dolgokat. Vegyük például a magát „tátos”-nak nevező Szaniszlai Mihályné esetét. „Maggát Tátosnak mondotta; a pénz szagát megérezte. Megérezte, hogy az udvaromon pénz vagyron eltéve.” „Viaszkot olvasztott és a vízre öntötte, fűgyökeret is szedett, a verem oldalába, fenekébe dugta és azt mondta, hogy a holdból meglátta a pénzt.” Aminthogy boszorkánypereinkben a boszorkányokat a sértett felek mindig együtt említik a prostituálttal, a táltos „látomás”-ának is van ilyesféle tartalma. Jövendőli, hogy a német kétszer megveri a magyart, Debrecent porrá égetik. „A német 484-et megparáznított, mind ki-mutogathatná ő azokat Isten dicsőségére a fatens is ígért társaival azon kincsből.” Mondotta az asszony, hogy Debrecenben mind ki tudná mutogatni valamennyi ördög vagyron. A körmét megnyálazza és onnan a szemérmét látja annak, aki eltette a pénzt. A táltos és a néző itt ugyanazt jelentik. „Hallottam magát Tátosnak, nézőnek mondotta, a körmiből nézett”⁴⁹. Ugyancsak Debrecenből való a következő eset. „Csillám János . . . sokakat hazugsággal, hogy ő pénznéző táltos, elcsábított. Acéltükörből nézett. Az udvaron mondtuk, hogy nézzen. Közönséges hír volt, hogy táltos.”⁵⁰ A néző a táltoshoz hasonlóan meglátja a földben levő kincset⁵¹. A moldvai csángóknál a „táltos” ember nemcsak jósolja az időt, hanem csinálja is. Pénzt, búzát, kukoricát visznek neki, ha soká nincs eső⁵². A dévai csángók táltosai olyan emberek, akik mindent tudnak, különösen a jövendőit⁵³. Érthető ilyenképpen, hogy a táltos és a „tudós” szinonimák és Kiskunlacházán a tudós az, aki foggal születik^{53b}. Balási Erzsébet, akinek viselt dolgaival fentebb foglalkoztunk, azt mondja, hogy ő mint táltos a boszorkányok ellensége. Azok éjjelente megkínózzák őt, mert ő gyógyít, míg azok rontanak. Orvoslása alkalmatosságával pedig — némely tanuk azt vallják — ördögi jelenségek, minden emberi erő nélkül való záros ajtóknak megnyílási, zörgések, csattogások, több egyéb dolgok is történhetnek⁵⁴. A samán tudvalevőleg a szellemek megidézése által gyógyít és bőven produkál közben olyasféle „spiritisza csodákat”, mint a fenti leírásban foglaltak.

A mondottakat összefoglalva azt látjuk, hogy *táltosaink repülése, levegőben vívott csatái, természetfeletti ereje, foggal születése és a fog körül vívott küzdelmek, szoros kapcsolata a lóval, antagónizmusa a boszorkányokkal szemben, gyógyításának szellemidéző*

módja, kapcsolata a nézővel, tudóssal, javassal és ennek révén valószínűleg a varázsdobbal, továbbá jövőbelátása, mind olyan jelenségek, amelyek az urálatlaji népek sámánizmusának fenmaradását bizonyítják. Idesorolandó még a jövőbenezésnek egy specifikus módja.

Épügy, ahogy Szaniszlai 1711-ben Debrecenben a Holdból látja meg a kincseket, Lőrik Mária Szegeden a Napba néz és a Nap megmutatja neki az elveszett dolgokat⁵⁵. A Konda-parti osztjások „bölcs emberei“, ha rejtett vagy távoli dolgokat akarnak meglátni, a lobogó gyertyalángba vagy a napfénybe néznek⁵⁶. Míg a mi nézőink a Napot, Holdat az acéltükörrel váltakozva használják, a jakutok, jenisszei-osztjások és goldok a samán ruháján levő kerek rézlapokat Napnak és Holdnak nevezik⁵⁷.

Azonban még az urálatlaji nép-pszichét igazán jellemző táltos sem kerülhette el a szomszédos népek folklóréjának módosító hatását. Burchard von Wormsnál (1024) találjuk a következőket:

„credisti quod quaedam mulieres credere solent ut tu cum aliis diaboli membris item in quietae noctis silentio clausis januis in aerem usque ad nubes subleveris et ibi cum aliis pugnes et ut vulneres alias, et tu vulnera ab eis accipias?“

A szomszédos népek közül úgylátszik a horvátok és szlovének azok, akik legelőször, mégpedig a kereszténység átvételének idején hatottak a magyar néphitre⁵⁸. Az égbeli küzdelem motívumát megtaláljuk a szlovéneknél. Görz tájékán azt hiszik, hogy Sz. Iván északaján vívják a boszorkányok harcukat a „kerstnikik“-kel. Ilyenkor a kerstnikik nagy veszélyben vannak, mert a boszorkányok tuskókkal támadnak rájuk. A kerstniki, vagyis szószerint a megkereszteltek, védik a világot a boszorkányok támadásai ellen. A népies magyarázat szerint a kerstniki a „vilák“ (tündérek) kegyencei, de ez nem magyarázza meg, hogy ennél az aligha keresztényeredetű képzetnél miért hangsúlyozzák külön, hogy a boszorkányok bűvölő ellenlábasai átestek a megkereszteltetésen⁵⁹.

A tipikusan samán, még az extázist, meg az áldozati kultust is folytató bolgár nestinár-ok, akik éppen Szt. János napján lépnek akcióba a boszorkányok ellen, talán vetnek valami fényt a „krstniki“ elnevezés eredetére. Az egyház tiltja és eretnekségnek bélyegzi működésüket, de ők különösen jámbor keresztényeknek tartják magukat⁶⁰. A szlovén samánok hivatalosan felvették a keresztiséget (krstniki), de lényegileg az új név védelme alatt folytatták ősi küzdelmüket a boszorkányok ellen, éppen mint a magyar regős: „nem vagyunk mi ördögök, (azaz ördöngösök, samánok), hanem Szt. István szolgálai“. A „kerstniki“ hercegovinai és dalmát testvérei világosabban mutatják az alaptípust. A hercegovinai néphitben meglehetősen szerepet játszik a férfiboszorkány (stuha). Minden ilyen boszorkánymester álmosan, törődötten néz ki és hosszú körmökkel jár. Boszorkánymester mindenütt akad és az ilyen védi a hozzátartozóit más törzsek boszorkánymesterei ellen. A stuhák uralkodnak a szeleken és a jégesőn és az a törzs, amelyiknek a férfiboszorkányai a fellegcsatán

alulmaradnak, sokat szenved a jégesőtől⁶¹. Magyarszentmihályon „a táltosok esőért verekszenek, mindegyik az ő országába akarja vinni a felhőt, amelyik erősebb, az lesz a nyertes”⁶². A délszláv boszorkánymesterek fegyverei a seprű és a tejes sajtár. Ezekkel verekszenek és ez mutatja, hogy a mi táltosainknál egy árnyalattal közelebb állnak a köz-európai boszorkányhithez. Aki elhódítja a másiktól a sajtárt, ezzel bő tejelővé bővülte törzse teheneit, aki meg a seprűt szerzi meg, az biztosította a nyári vetést⁶³.

A harc célja tehát a termékenység. Kétségtelen, hogy ebben a célkitűzésben megtaláljuk az egész verekedési fantázia kulcsát. A dalmát „viscuni“-k is ilyen férfiboszorkányok. Különös erejük abban rejlik, hogy meg tudják tenni, hogy az asszonyok szüljenek, még ha nincsenek is teherben. A „viscuni“ a „striguni“ fia. Ez a „striguni“ olyan férfiboszorkány, aki sok tekintetben a táltos tipushoz közeledik. Nem tesz semmi rosszat, ha nem bántják, nagyon erős, sok munkát bír és igen szép felesége van. Ezek a különféle bűbájosok hozzák és viszik a jégesőt⁶⁴.

A magyar táltos az ázsiai sámánság emlékét egy olyan fokon őrizte meg, amely a török-tatár népekéhez áll legközelebb. Az első kultúrhatás, amely a magyarokat Európában érte, délszláv népektől indulhatott ki és nyilván a kereszténység felvételével (v. ö. sámán mint krstniki) egyidejű lehetett.

Ezzel azonban korántsem magyaráztuk meg a táltos pszichológiai történetét, csak némileg előkészítettük a talajt egy ilyen pszichológiai történet megírására. Előre kell bocsátanunk, hogy a pszichanalízis legújabbban nemcsak a szorosabb értelemben vett szexuális és neurotikus jelenségek közötti kapcsolatokat, hanem a jellemnek, azaz az egyén általános lelki felépítésének, testi és ösztönös funkcióival való kapcsolatát is pontosan ki tudja már mutatni. Freud, Ferenczi és Jones idevágó munkáit újabban Abraham tetőzte be. Neki ugyanis sikerült kimutatni, hogy legtöbb lelki tulajdonságunk három legfontosabb testi funkciónk alapján fejlődik ki. A legősibb a táplálék felvétele és ennek megfelel az orális erotika és az orális jellem. A táplálék kiürítése az analis erotika és jellem alapépítőménye, míg a genitális jellem természetesen a genitális erotikából kiindulva a jellemfejlődés zárókövét jelenti.

A szopás minden befogadóképesség őse és a tudományra szomjas ifjú csak a valódi anya pótlékát keresi az Alma Materben. Azok, akiket anyjuk soká szoptatott (vagy ellenkezőleg túlrövid ideig, úgyhogy örökké kompenzálni akarják az elmaradt élvezetet), a társadalomtól mint második anyától állandóan eltartásra (fix fizetés) számítanak és eredeti optimizmusuk csakhamar az ellenkező hangulatba csap át, ha ebben a várakozásukban csalódnak. A szopás az anyához való rögzítődés megerősödésével jár és a csecsemő élménye a későbbi látni-vágyás, a vizuális típus, egyszóval a néző kiindulópontját alkotják. Az orális fázison belül külön fejlődési fokot jelent a fogképződés ideje. A gyermek élvezete most már megoszlik a szopás és a harapás között és ebben a harapásban már meg-

találja az első jelentékenyebb izomműködést, mint a későbbi szexuális és jellembeli agresszivitás alapját. Az emberiség fejlődésében a kannibalisztikus fejlődési fok felel meg ennek a típusnak és különböző véres áldozati módok meg tilalmak („Ne főzd meg a kecskegödölyét anyja tejében”) csökevényei ennek a frázisnak⁶⁵. Hozzátehetjük még, más dolgozatokra utalva, hogy ennek az orális-anális fejlődési foknak különleges megbetegedési formája a mania-melancholia és hogy egy régebbi munkámban sikerült kimutatnom a primitívek orvostudományának kapcsolatát a kannibalisztikus-orális fejlődési fokkal⁶⁶. Az is köztudomású pszichoanalitikus körökben, hogy a gyermek az excrementumokat részint ajándéknak fogja fel, amelyet a kapott jótéteményekért (elsősorban az anyatejért) juttat a környezetnek, részint fegyvernek, amellyel a táplálék megtagadásának sérelmét megtorolja⁶⁷.

Mármost a samán vagy a táltos a primitív orvosnak („medicine man”) egy válfaja. Régebbi feltevéseink értelmében tehát elvárhatjuk, hogy a fogzás, a tej felvétele különösen fontos szerephez jut majd a táltos lélektanában.

Valóban úgy találjuk, hogy a táltos és a garabonciás, aki úgy látszik, több vonást átvett a táltos mondatárából, különösen vonzódnak az édes tejhez és ennek megtagadása náluk éppen olyan dührohamot vált ki, mint a csecsemőnél az anyatej elvonása^{67b}.

Jaj annak, aki nem ad enni a garabonciás diáknak! (Ez a garabonciás diák azonban foggal született stb. szóval voltaképpen táltos.) Ha megéhezik, betér egy tanyára és ott leginkább tejet kér. Ha nem adnak neki, felszáll a lovára, a lovat sárkánnyá változtatja, a felhőkbe repül és olyan jégesőt hoz, amely elveri az egész határt⁶⁸. Ugyanígy a borsodmegyei garabonciás; rongyos köpönyegben járkáló diák, aki csak tejjel és tojással él⁶⁹. A göcseji, foggal született „garabonciás diák” aludttejet kér és ha eltagadják, hogy tejük van, megmondja, hogy hol a tej és hány fazékkal. Itt éppen nem fogunk csodálkozni a tejhez való hajlandóságán, hiszen olyan gyermekből lett, aki hét éven át szopott⁷⁰. Földeákon a táltos megiszik egy köcsög aludttejet, azután elmegy. Ahol csak megjelenik, tejet kér⁷¹. A Balaton vidékén a garabonciás diák olyan ember, aki tejjel és tejfellel él, de ha ezt a kérését megtagadják, elsorvad a gazda és a háza népe⁷². Mária Telepen (Balaton, Fonyód mellett) mesélték, hogy arra járt a garabonciás diák. Kért egy kis bort, de azt mondták, hogy nincs. „No ha nincs, ne is legyen 7 évig!” mondta. És azóta elmúlt már 3 esztendő, de egyszer sem volt bor, a jég mindig elverte a termést⁷³. Az ital megtagadásán támadó hirtelen harag és irigyság olyan vonások, amelyeket a pszichoanalízis a csecsemő, az orális jellem sajátsága gyanánt ismer. Azonban az orális organizáció második fejlődési foka adja meg a táltosnak valódi jellegét. Hiszen tudjuk, a táltos abban különbözik más emberektől, hogy mindjárt foggal születik. Ez azt jelenti, hogy fejlődéséből hiányzik az a fok, amelyet a tiszta tárgyszeretés jellemez, már elejétől fogva, már eredetileg ambivalensek, azaz szeretetükbe már eredetileg nagyfokú aggreszi-

vítás vegyül. Teljesen egybevág ez a mi táltosaink összeférhetetlen természetével, nagy testi erejével és azonfelül megmagyarázza örökös verekedésüket. Az egyik fejlődési fokon kialakult tulajdonságok u. i. átadódnak a következő fejlettebb fokokra, tehát az analisra vagy genitalisra. A foggal született gyermek a harapásnál agresszivitást egyesít a szeretéssel. Mármost mit csinálnak a délszláv és magyar táltosok? A levegőbe emelkednek, az asszonyokat megtermékenyítik. Fentebb láttuk ennek a verekedésnek közelebbi leírását; a férfi és a női táltos anyaszült meztelenre vetkőztek, egymásnak mentek és a férfi a bal mellbimbóján megsebezte a nőt. Kétség sem férhet hozzá, hogy ez a coitusnak álom vagy vízióbeli szimbolikus ábrázolása és hogy éppen a foggal születés magyarázza, hogy ilyen alkatúaknál az alaphang a küzdelem, a verekedés marad. A bal mellbimbón ejtett seb a felfelé való eltolás értelmében az átalakító folyamatot és a folyamat okát (mell-szopás) egyaránt jelzi.

Nyilvánvaló, hogy a táltos, a samán, a kultúra fejlődésében az első foglalkozási ág, amely nem közvetlenül gyűjt (vadász, halász etc.) vagy termel (földműves) hanem olyan működést fejt ki, amelynek célpontja (mint a csecsemőnél) az emberi test és amely embertársainak adományára szorult. Ha a „voyeur“-ség, vagyis a látás kedvtelési eleme összefügg a szopásnál való kielégüléssel, érthető, hogy táltosaink egyszersmind nézők. Néző táltosaink elsősorban a földanya méhében rejlő kincset látják, hiszen mint foggal született gyermekek egész életükben nem tudnak lemondani arról, hogy az anyát másoknál intenzívebben „lássák“. A kincssel való szorosabb kapcsolat a második, az analis fejlődési fokot is jelzi a táltos pszichológiai jellemzésében. Valószínű, hogy ennek a foknak erősebb hangsúlyozottsága már az európai babonakör (és általában az európai kultúra) behatásának tulajdonítandó. Mindenesetre módunkban van az átkapcsolódási pontot az orálisból az analisba megfigyelni, mikor a tej megtagadására a táltos vagy garabonciás azzal válaszol, hogy a felhőből kirázza a jégesőt, hasonlóan a csecsemőhöz, aki nemcsak elismerését, hanem haragját is bélműködése által jelzi.

Míg a fejlődésnek ez a foka történetileg is későbbi hatásokra utal, az orális vonások tanulmányozása érdekesen mutatja, hogy a pszichoanalízis és az ethnologia eredményei mennyire alátámaszthatják egymást. A pszichoanalízis szempontjából a primitívek kannibalizmusa a faj fejlődésében ugyanazt a fejlődési fokot képviseli, mint a csecsemő szopási és harapási élvezete az egyén életében⁷⁴. A mi táltosaink eddig is leginkább a jakut samánokkal mutattak rokonságot, mármost állítsuk egymás mellé a következő két adatot. Az avatás végén a samán leöli az áldozati állatot és vérért saját magára fecskendezi⁷⁵. A vérfürdő Európában tejfürdővé szelídült, vagyis a phylogenetikus formától regrediált az ontogenetikusra, de azért a kegyetlen „vérszomjas“ jellemvonás nyoma megmaradt abban, hogy a táltos foggal születik és élete végéig a többi táltossal (bikával) verekszik.

Ennek a verekedésnek sajátos vonása, hogy azért a fogért

folyik, amelyet a táltos születésekor magával hózott. Mármost meg kell jegyeznünk, hogy némely primitív népnél a férfikor küszöbén a jogkiütés műveletét találjuk. Ez a fogkiütés is kapcsolatos egy küzdelemmel; az ősök rendszeren állatalakban fellépő szellemei el akarják pusztítani a fiúkat, a férfiak ráveszik őket, hogy ériék be az áldozatul odadobott foggal. A mi táltosunk pedig a fogért a bikává változó idősebb táltosokkal küzd, sőt azt is tudják forrásaink, hogy ez a táltosság „próbája”, a táltos avatási szertartása. Innen azután tovább is mehetünk. A primitívek egy másik jelentős csoportjánál nem a fogon hajtanak végre valami műveletet, hanem a nemi szervén. (Circumcisió mint szimbolikus kasztráció) Gondoljuk meg, hogy a pubertásról van szó, mi sem természetesebb, mint hogy az elfojtás okozza a regresszív szimbolumképződést. Ha ilyen szempontból nézzük a dolgot, arra a következtetésre jutunk, hogy a genitális fokon a táltos alapvető tudattalan élménye a kasztráció illetve a kasztrációtól való félelem leküzdése. Igazi táltos csak az, aki megtartja a fogát, akiét elrabolják, legfeljebb fél-táltos. Emlékezzünk a lakodalomra siető gólya véres lábára, amelyet a „magyar gyerek” samán-dobbal gyógyít, a jakut samán dobolására a nemi bajok ellen és végül a baranyai és göcseji táltosparipa hiányzó alsó állkapcsára. A félelem leküzdésének kompenzációja gyanánt ezután ott találjuk a táltos levegőbe emelkedését (v. ö. az álombeli repülést)⁷⁶, rendkívüli erejét és szoros kapcsolatát a termékenységgel. Ahogy a magyar és a délszláv táltos küzdelme a termékenységgel folyik és az utóbbi bűvös úton a nőket is meg tudja termékenyíteni, a jakut samán szellemeket hoz le a földre, hogy megtermékenyítse a magtalan asszonyokat és ősszel a vizek megtermékenyítésére rendez ünnepet⁷⁷. És a két állat, amely élén áll a jakut és a magyar táltos metamorphosisainak, a bika meg a csődör, kétségkívül a testi erő, a férfiasság képzetkörére utal.

A táltos tárgyalása közben jogutódja gyanánt többször megemlítettük a garabonciás diákot. A „garabonciás” vagy „garabonciás diák” tejjel, tejfellel és tojással él, könyv és bot van a kezében, kalap a fejében, néhol respegje (messzelátója) is van. Nem mindig jár egyedül, olykor kettesével, hármásával jelenik meg; ha tojást és tejet kap, ártalmatlan, de ha megtagadják, elsorvad a gazda, a felesége meg az egész házanépe. A garabonciás azért veszedelmes, mert ő a sárkány ura⁷⁸. Nógrádban 12-en vannak a barboncások és egy rozmaring-erdőben laknak a fellegek között. Egész évben nem esznek semmit, csak egy nagy követ nyálnak, melyet Amerikából hoznak. Csak egy napon lakhatnak jól, ilyenkor lejönnek a földre, összefogdossák a sárkányokat, mert ezeken lovagolnak. De ekkor sem esznek mást, mint édes tejet⁷⁹.

A Csallóközben azt hiszik, hogy a garabonciás 13 iskolát végzett diákból lesz, aki a szerencse kerekén el nem vezett. A 12 iskolát végzett diák elmegy messze országba vizen és tengeren át, sok veszedelmen keresztül. Egy barlangban tanulja társaival a 13-dik iskolát; midőn tizenketten együtt vannak, ráülnek a szerencse kere-

kére, ez gyorsan forog velük, míg egy közülök elpusztul. A többi tizenegy garaboncás lesz, szétmennek a világban és üzik a garaboncás mesterséget. Sovány képpel és rongyos köpönyeggel leginkább tejet és kenyeret kérnek. Egész kenyérből és kezdetlen köcsögből szerényen veszik ki a maguk részét. Ha nem kapnak, azt mondják „gazda, megbánod tetteidet, majd adnál örömet egy fertály ora mulva, de késő lesz!” Erre titkos könyvével kiimádkozza a sárkányt, és olyan fürgeteget támaszt, hogy leviszi a ház tetejét. A fürgetegben azután elvágat a sárkánnyal szerezsen-országba. Itt levágja a sárkányt, és húsát tömentelen aranyért, drágakőért eladja a szerezseneknek, akik nyelvük alatt sárkányhúsdarabokat hordanak, ez a szörnyű melegben hűsíti őket⁷⁹. A táltossal való keveredés sokszor szembeszökő, mint pl. a borsodmegyei palócoknál, akiknél a foggal született barboncások a sárkánykigyón ülve küzdenek egymással és ez csinálja a „borulásokat”. A sárkányt rendszeren olyan helyre viszik, ahol rettentő meleg van, ott azután megölik és husából egy-egy darabot a nyelvük alá tesznek, hogy a rekkenő hőségben lehűljenek tőle⁸⁰.

Különösen kimerítő leírását kapjuk az idevágó néphitnek Göcsejből. A táltostól átvett vonásokat már ismerjük, de ehhez járul a garabonciásnak saját mondaköre. A garabonciás olyan vándorlegényforma, kezében könyv, a karján zsiros kantár. 13 iskolát végez és a könyvből érthetetlen szavakat mormol. Ha megpirongatják vagy a tejet megtagadják tőle, olyan vihart csinál, hogy az asztagot a falu szélére hordja. A garaboncás sárkányon, feketecsikon, rákon vagy halon lovagol. Tudja, hogy ezek hol rejtőznek, felkantározza őket, mint a lovat és azután rajtuk nyargalva támasztja a vihart, égiháborút, jégesőt. Ha békából vagy kigyóból lett sárkányon lovagol, akkor eső, ha rákon, akkor jég esik. A garabonciás sárkányát Gönczi „fekete csikónak” mondja⁸¹ és úgy látszik, az a változat is előfordul, hogy a garabonciás a táltoson nyargal⁸². Viszont már 1626-ban halljuk, „hogy ő Táltos és a sárkányok neki közössi”. Mindenképpen sajátja a garabonciásnak a diákhhoz illő könyv⁸⁴. Az egész mondakör kétségkívül európai eredetű, sőt a név segítségével a közelebbi áradót is sikerült kimutatni. Rajtunk kívül u. i. még a horvátok beszélnek *garaboncijas dijak*-ról. Itt is a 13-dik iskolát járják és a sárkányon Arábiába nyargalnak. Mint Göcsejben, a Muraközben is mocsárban élő halból, más horvát vidékeken nagyon vén kigyóból, békából lesz a sárkány. Először elkezd a könyvből imádkozni és mikor a sárkány kidugja a fejét, gyorsan rádobja a kantárszárat és oda nyargal ahol a nap felkel (Göcsejben is; garaboncás a sárkánnyal oda nyargal, ahol a nap felkel⁸⁵). Ott azután drága pénzért adja el a sárkány bőrét, mert ott mindenki sárkánybőrt tesz a nyelve alá, hogy kibírja a meleget.

A híres 13-dik iskola Bolognában van, ahol a középkorban közös magyar-horvát kollégium volt. Itt van a diákoknak egy 13 küllővel ellátott hatalmas kerekük. Mindegyik küllőre áll egy „Grabancijas” és erre gyorsan forgatják és aki legelőször lerepül a kerékről,

abból lesz a grabancijas⁸⁶. Jagič azt is kimutatta, hogy a magyar garabonciás a horvát grabancia átvétele, ez viszont az olasz *gramanzia*-ból ered. A *gramanzia* a *nigro-mantia* (fekete varázslás) eltorzítása és mivel a diák sem diák eredetileg, hanem kispap (diáconus), az egész nem más, mint a papok vihartámasztó bűvösségében való középkori hit továbbfejlesztése. Még 1840-ben is tiltakozik a zágrábi püspök az ilyen babona ellen és kijelenti, hogy ő bizony nem tud jégesőt csinálni⁸⁷. A vihartámasztó diák vagy pap szláv földön szerezte a maga sárkányát épúgy, mint ahogy a magyar folklóreból más, a táltosság körébe tartozó vonásokkal bővült mondaköre.

A magyarság ázsiai török táltosai tehát két egymástól időbelileg eltérő délszláv hatás nyomait mutatják. Az egyik még magán a táltos alakján hagyott nyomot, a másik a táltossal sokszor összetévesztett garabonciás diákat hozta a magyar folklóre-ba⁸⁸.

(Folytatjuk.)

- ⁴⁹ Komáromy: Boszorkányperek. 249, 250. — ⁵⁰ Széll Farkas: Törvénykezési adatok alföldi babonákról. Ethn. III. 111. — ⁵¹ Lehoczky Ferencz: Adatok „nézőink” ismertetéséhez. Ethnographia. 1904. 43. — ⁵² Rubinyi Mózes: A moldvai csángók múltja és jelene. Ethn. XII. 121. — ⁵³ Kolumbán Samu: Babonás hiedelmek a dévai csángóknál. Ethn. 1904. — ^{53b} Saját gyűjtés. Kis-Kun-Lacháza. Aki foggal szüleitik jövedőmondó: Bácsmegeye Monographia 333. — ⁵⁴ Komáromy: i. h. 356. — ⁵⁵ Reizner: Szeged története IV. 1900. 463, 464. — ⁵⁶ Karjalainen: Ostjakkeja oppimassa. Journal de la Soc. Finno Ougrienne XVII 40–43. — ⁵⁷ Mészáros Gyula: A magyar kerek tükör. Néprajzi Értesítő 1914. 12. Róheim: Spiegelzauber. 1919. 244, 249. — ⁵⁸ Grimm: Deutsche Mythologie III. 409. I. Hansen: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung 1901. 40. ^{58b} V. ö. ennél a pontnál a nyelvészeti kutatás eredményeit. Melich: Szláv jövevény szavaink. 1903. — ⁵⁹ Krauss: Slavische Volksforschungen. 41, 42. — ⁶⁰ Arnaudoff: Die bulgarischen Festbräuche 1917. 50. — ⁶¹ Grgjic-Bjelkoscic: Volksglaube und Volksbräuche in der Hercegovina, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina. VI. 1899. 630. — ⁶² Kálmány Lajos: Összeférhetetlen táltosainkról. Ethn. XXVIII. 263. — ⁶³ Grgjic-Bjelkoscic: I. c. — ⁶⁴ Carič: Volksaberglaube in Dalmatien. Wiss. Mitt. in Bosnien u. Hercegovina. VII. 601. — ⁶⁵ Karl Abraham: Psychoanalytische Studien zur Charakterbildung. 1925. — ⁶⁶ Róheim: Nach dem Tode des Urvaters. Imago. IX. — ⁶⁷ V. ö. Freud műveit, a fegyvert illetőleg pedig Bálint Alice: Die mexikanische Kriegshieroglyphe. Imago. IX. — ^{67b} Feltevésem szerint, miután az édes tejjel való kapcsolatot a horvát és az oláh garabonciás nem ismeri, ezt a vonást a magyar garabonciás már a táltostól vette át. Újabb adatok azonban módosíthatják ezt a nézetet. „Wilder Mann” és tejhez v. ö. I. V. Zingerle: Sagen aus Tirol. 1891. 106. — ⁶⁸ Tóth István: Kiskunfélegyháza vidéki néphiedelmek. IX. Ethn. 1906. 230. — ⁶⁹ Istvánffy Gyula: A borsodmegyei palócok. Ethn. 1911. 298. — ⁷⁰ Gönczi Ferencz: Göcsej: 174. — ⁷¹ Kálmány Lajos: I. c. Ethn. XXVIII. 262–264. — ⁷² Jankó János: A Balatonmelléki lakosság néprajza. 1902. 408. — ⁷³ Saját gyűjtés. — ⁷⁴ Róheim Géza: Nach dem Tode des Urvaters. Imago. IX. — ⁷⁵ Czaplicka: Aboriginal Siberia. 185. — ⁷⁶ V. ö. a görögök szárnyas phallosait és a jakut dalt „The friend with testicles like wings” Czaplicka: i. h. 311. — ⁷⁷ Czaplicka: i. h. 195. ⁷⁸ Jankó János: A Balatonmelléki lakosság néprajza. 1902. 408. — ^{78b} Versényi György: Fejvidéki népmondák. Ethn. VI. 232. — ⁷⁹ Karcsay: Uj Magyar Museum II. 499. — ⁸⁰ Istvánffy Gyula: A borsodmegyei palócok. Ethn. 1911. 298. — ⁸¹ Gönczi Ferencz: Göcsej. 1914. 175. — ⁸² Moldován: Alsó Fehér Vármegye román népe. 1897. 182. — ⁸³ Komáromy: c. h. 91. — ⁸⁴ Gönczi Ferencz: i. h. 175. — ⁸⁵ Gönczi Ferencz: i. h. 175. — ⁸⁶ V. Jagic: Die Südslavischen Volks-sagen von dem Grabancijas dijak. Archiv für slavische Philologie II. 437–465. —

A HATÁROZÓRAGOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

— Második közlemény. —

Ilyen raghalmozásra a permi nyelvekben, főleg a zürjénben számos példa van. Csak néhány érdekesebb esetet idézek itt: elativus és terminativus: Ud. *jlišedž* 'messziről' Szöv. 172.; — elativus és locativus: Le. *et-piršen* 'egyszerre' NyK. 45:423, 424; S. *etikišen* Szöv. 132, *etikišnas* uo., *etišnas* (3. sz. birtokraggal) 128 ua.; — módhatározó és locativus: AV. *jonašn* 'erősen' 60; Ud. *sidžen* 'igy' 187, 217; — illativus és locativus: P. *setššn* 'akkor' W. 144; — illativus és egressivus és elativus: Ud. *setššanjš* 'onnan' Szöv. 209; — illativus és egressivus és locativus: Le. *setššanjn* NyK. 45:423, 442, *etššanjn* 452 'ott'.¹

Az u. n. egressivusrag² is összetett rag, még pedig a zürjénben az elativus és a lativus összetétele, a votjákban pedig az elativus- és az inessivus-comitativusragé. — Az approximativus *-lañ* ragja az allativus- és a lativusrag összetétele (vö. *bera* és *berañ* 'megint' Szöv. 200).

Az itt tárgyalt *-a* lativusragnak a rendes lativusraggal való azonosságát hangtanilag is lehet igazolni³. Ugyanezek a hangváltozatok vannak a *-ja ję jį ji* ragban; pl. *dirja* és *dirji* (a votjákban is *dirja*) 'idején'; Le. *berdig tırje* NyK. 45:448, S. b. *tırji* Mut. 124 'sirva'. Ugyanez a rag van W. FUF. 16:194 szerint a V. *kindši*, S. *kiñši*, L. *kinja* 'kívül' névutóban. A mutatónévmások végső *-ę* és *-a* hangja hasonlóképp váltakozik: pl. KV. *etje* Szöv. 57 és AV. *etja* 70, 76 'ez'; KV. S. Ud. *taje* 57, 115, 159 és Ud. V. *taja* 167, 187 'ez'; V. S. Ud. *sije* Mut. 76, Szöv. 128, 185 és V. Ud. *sija* Mut. 76, 153, 155; Le. *sije* és *sija* NyK. 45:411, 436

¹ V. ö. a votjákban is: J. *ažlañe* 'weiter vorwärts' (Wichm.); *berlañä* 'visszafele'; *berlañjn* 'hátnál' (Munk.)

² A zürjénben rendszeren *-šan*, de néha *-šen* is; pl. AV. *pečeleksen* 'a menynezet felől' Szöv. 93, *riřiv-voj pečesšenjs* 'az északnyugati sarok felől' 72.

³ Itt megjegyzem, hogy a zürjén *-a* mód- és időhatározóragra Fokos barátom is felhívta a figyelmemet, ezek lativusvoltát azonban csak akkor fogadtam el, mikor további kutatásaim folytán kitűnt a zürjén *-la* consecutivusragnak a votják *-li*, K. *-le* allativusraggal való azonossága, valamint a zürj. *berša* és votj. *beriša*, G. *beršj* 'után' alakok egyezése, mert ezen adatok kétségtelemné tették előttem, hogy a permi *-a* lativusrag csupán hangváltozata a fgr. **-k~γ* ragnak megfelelő votj. és zürj. lativusragnak.

87 Jagič: I. c. 452. V. ö. O. Asbóth: Der Garabonciás diák nach d. Volksüberlieferungen der Magyaren. Archiv für slavische Philologie. IV. 611. Lázár Béla: A garabonciás diákról. Ethnographia. I. 277. — 88 V. ö. egyébként Kühnau, Grabe etc. gyűjteményeit a német „fahrende Schüler“ és „Venediger“-ekről, amelyekből szintén kiderül az olasz főiskolák szerepe ebben a mondakörben. Az oláh solomonár v. ö. Moldován: A magyarországi románok. 1913. 329. Alsó fehér. 178. A solomonár, valószínűleg a salamanca-i főiskola diákja (M. Gaster: Der Solomonár nach der Volksüberlieferung der Rumänen. Archiv für slavische Philologie VII. 288.) az Aranyosszéken a garabonciással egyértelmű „solomár-rá“ vált. Jankó János: Torda, Aranyosszék, Toroczko magyar népe. 1893. 234.

'az'; V. *naje* Mut. 58 és *naja* 110 'ök'; V. *nije* 58 és *nija* 57, 109 'ök'. — Szóbelseji *e~a* hangmegfelelést szintén ki tudunk mutatni; pl. Ud. S.V.P. *tsuker*, I. *tsukar* 'herde, Menge, (ver)sammlung, haufe, bande', V.S.L.P. *tsukertni*, I. *tsukartni* '(ver)sammeln anhäufen, vereinigen, zusammenziehen, zusammenreichen' Wichm. FUF. 11: 199, V. *tsukertni*, AV. *tsukartni* 'összegyűjt' Fokos, Szöv. 82. — Személyragos instrumentális alakokban: V. *bordnas* 'szárnyával' 7, S. *roknad* 'kásáddal' 138, Ud. *kinanjs* 'kezükkal'; AV. *lunnas* 'nappal' 103, Ud. *ojnas* 'éjjel' 177; — számnevekből képezett határozókban: I. *etnas* 'egyedül' W. 2 (vö. votj. *ognaz* ua.), V. *kiknanis* 'mindketten' Mut. 141, ahol a *-njs* a többes 3. sz. ragja, de később így elemezték: *kiknan-js*, s elvonták belőle a *kiknan* 'mindkettő' uo. 100 alakot (vö. votj. *kiknazi-ik* 'mindketten', *kwiñnazj* 'mindhárman' és 'mind a három', *ñilnazäs-ik* 'mind a négyüket'. — Más-kép Fokos, NyK. 36: 421, hol a kérdés egész irodalma tárgyalva van). A lokativusi *-na* rag csak ritkán fordul elő személyrag nélkül; pl. zürj. *ilna* 'messze, távol' W. 126; votj. *tsukna* 'reggel'. A votjákban vannak olyan *-na* ragos alakok, melyek határozó volta teljesen elhomályosult, s mellékevekké váltak; pl. K. *kekna-pal* 'mindkét oldal'; K. *vanna* 'felső'; *vadlana*, *vallana* 'ösi, régi hajdani, előbbi'. — Az igeragozásban is: S. *jukšanjs*, V. *jukšasnj* és *jukšęnj* 'osztzkodnak', S. *munanjs*, V. *munasnj* és *munęnj* 'mennek', S. *kajanjs*, V. *kajasnj* és *kajęnj* 'fölmenni' Mut. 114. Az egyesszámban: *pukala*, *-an*, *-as* 'ülök', stb., a 3. személyben azonban az *-s* 3. személyrag nélkül *-ę* alakban is: *pukale* 'ül'. Ez tk. igenévi alak: *kerka berdjn pukale tętka* 'házfal mellett ülő asszony' W. 80.¹

Visszatérve mármost a zürjén prolativus kérdésére, Wichmann azt a nézetét, hogy két egymástól teljesen különböző raggal állunk szemben, nemcsak arra alapítja, hogy a zürjénben a rag kétféle alakban jelenik meg, hanem arra is, hogy ezek a *-t* *-ti* ragos határozók néhány adatban — legalább látszatra — nem is prolativusi jelentésűek, hanem egyszerű hol? kérdésre felelnek. Ilyen adatok a következők:

V. *me tati kol'a una* 'én itten sokat kihagyok' Szöv. 46; V. *tati kesjenj solnj* 'hier wollen sie (dein haus) niederbrennen' W. 75; S. *me eni pir pola seti* 'ich fürchte mich stets dort' 127; Le. *kjti gerjd žugalis* 'hol törött el az ekéd?' NyK. 45: 453; L. *kjti vešñid, seti i orjāšę* 'wo es dünn ist, da bricht es auch' W. 186; V. *ņę-kjti oz viš, a vešñalj* 'an nichts ist es krank, dennoch magert es ab' W. 161; Peč. *pondas babasę kurtťšalni*, — *peľjašę i kjti šurę* 'er beginnt seine frau zu beissen, — in ihre ohren, und wo er gerade hinkommt' ('ahol éri') 134.

¹ Vö. a votjákban is: *vjl*, K. *vel* 'felső rész, fölszin' és *vallañ* 'fölfelé', *val-łasan* 'felülről', *vanna* 'felső'; *vjl*, K. *vel* 'vala', *vaiñ* (<**vaim*-<**valm*-) 'van'; *ma*, *mar* 'mi?' és S. *ii-no-mjr-no*, K. *ni-no-męr*, J. *no-mjr-no* 'semmi', továbbá zürj. *mej* 'mi?' zürj. *-ę* és votj. *-a* 'e' (kérdő-szócska), s a *ma*, *mej* 'mi?' névmással összetéve: votj. *-ama*, zürj. *-ęmej* ua. Vö. még az *-as* képzőt NyK. 45: 341—2.

Véleményem szerint zürjén nyelvérzék szerint ezek is prolativusok, s az *itt, ott, hol* ezekben a példákban azt jelentik: 'ezen azon, mely tájon'.

Lehet *-d* ragos példát is találni, amely tisztán hol? kérdésre felel: pl. S. *nollēdlis verēd* 'vezette (őket) az erdőben' Szöv. 112; *munisni verēd* 'mentek az erdőben' uo.; *sijēs ordjis verēdis* 'megelőzte őt az erdőn' 116; *edjendžik eškes verēd nujis* 'gyorsan vitte az ökröt az erdőn' 117.

Ha azonban a következő példákat összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy még árnyalatnyi különbséget sem lehet találni a *-t ti* és a *-d* ragos határozók között.

a) *-t ti* raggal: V. *pop munē seti* 'der priester kommt da vorbei' ('arra v. azon') W. 93; I. *šin pos ūti bajdik voļe* 'unter einer bastbrücke läuft ein schneehuhn' 147; Ud. *et-pir pel i prejditas šortni-mu-dorti* 'egyszer az öreg ember elmegy a répaföld mellett' Szöv. 174; *ur vartis me-dinti* 'a mókus mellettem futott el' 180; V. *kjēz bara tati vudža* 'wie komme ich da hinüber' W. 54; P. *kjiti piris, seti pelās* 'wo er hineingegangen ist, da kommt er heraus' 189; S. *petuk iz kostijs jurse tšurgedas* 'a kakas kidugja a fejét a kövek közül' Szöv. 134; V. *vot etik mori munē tui vjviti* 'lám egy ember megy az úton' 100; *pošes vjviti ketš kotertē* 'über den zaun springt der hase' W. 162; *pu pos vjviti kajas* 'eine hölzerne treppe steigt es hinauf' 163.

Ezek — mint láttuk — csupa határozószók, névutók. Főnevek aránylag sokkal ritkábban veszik fel a *-ti* ragot; pl. S. *kujim tui-vežti kutisni munni kujim bagatir* 'a hármas keresztúton 3 hős kezdett menni' Szöv. 128; AV. *medis bereGti munni* 'kezdett a part mentén menni' 73; Peč. *ašnis pīrasni saraī edžestijs* 'sie gehen durch die heubodentür hinein' W. 111.; S. *etik borti šo porš kaje* 'über eine grenze klettern hundert schweine' 169. — Már névutónak lehet venni az *inti* szót: V. *bija, lomdžana kuš-inti kiškalis va* 'a tüzes, égő rét hosszában vizet öntött ki' Szöv. 81, W. 54. (in hely).

b) *-d* raggal, a permi nyelvjárásban azonban *-t*-vel: Le. *me ser-tujēdis muna* 'én a középső uton megyek' NyK. 45: 431; Ud. *babej eti pelēsed iskovtas* 'a guzsalytalp az egyik sarkon csuszkal lefelé' Szöv. 193; *medasni kvitni jertimedis* 'elindulnak csónakon a J. folyón lefelé' 198; *muēd vetlan mikēlagi* 'du auf erden wandelnder heiliger Nikolaus' W. 263; V. *poskēdis oš kajas kudnas* 'der bär klettert mit seiner schachtel die treppe hinauf' 70; *kert ešijnēd* (v. *ešijn pīr*) *budimer miftšāsē* 'in einem eisenen fenster zeigt sich ein possenreisser' 155; Ud. *ibēsed pondas va pīrnj* 'az ajtón víz kezd bejönni' Szöv. 204; S. *uškedžis regiddžik rožēdjid* 'hamar rohant a nyíláson ki' 124. — Különösen bizonyító erejűek az olyan példák, melyekben ugyanabban a mondatban mindkét raggal előfordul a prolativus; pl. V. *vok ešijnēdis iz-kise šibitas, i atšis tšēttšistas set že tšojis-kēd* 'der bruder wirft

den mühlstein zum fenster hinaus, und hüpfst selbst mit seiner schwester denselben weg,' W. 88; *drug matijnikęd seti pop mune* 'egyszer közel hozzájuk arra megy a pap Mut. 116.

Hogy az a néhány hol? kérdésre felelő adat nem bizonyíték a zürjén *-ti* rag lokativusi eredetére, az abból is kiderül, hogy a mordvinban is ki lehet mutatni olyan prolativusragos határozót, melyet más nyelvek locativussal fejeznek ki; pl. M. *es pränts näjsi šama-varžamava* 'maga magát látja a tükörben NyK. 13:115; E. *bokenevan valdo teščenetne* 'oldalamban mellett a fényes csillogocskák' 5:150; E. *a mon karman livtneme okaška ikelga* 'én pedig röpdösni fogok az ablak előtt' 5:92; M. *omo širgä kiš ceber* 'a túlsó oldalon az út jó' 13:114; E. *valmañt alo tejferka, valma lanğa tšerenžé* 'unter dem fenster ein mägdelein, auf dem fenster ihr haar' Paas. 1:226. (A mordvin prolativus részletes tárgyalását l. Steier, NyK. 22:451 és Fehér, uo. 44:182).

Az a körülmény, hogy a votjában is *-ti* a prolativus ragja, arra vall, hogy a zürjénben is ez az eredetibb alak, mely elszigetelődve nem vett részt az élő prolativusrag *-ti > d* hangfejlődésében.

Hasonló eset a második személyű birtokrag, melynek alakja *-d*, az accusativus ragjával azonban *-te* (erre később még kitérünk), továbbá a comitativusrag, melynek alakjai a következők: V. S. Peč. Ud. *-ked*, I. *ked*, P. *ket*. Ennek végső mássalhangzója, mint azt Wichmann FUF. 16:152 meggyőzően kimutatta, azonos a tárgyalt prolativusraggal, az udorai nyelvjárásban azonban a *-ked* mellett *-ket* és *-keti* változatai is vannak. Megjegyzem, hogy a *-ket* alakot nemcsak névmások vehetik fel, mint Wichmann adataiból következtetni lehetne, hanem főnevek is; pl. *gutket* 'léggyel' Fokos, Szöv. 179, *lonket* 'szénnel' 192, *mužikjđket* 'uraddal' 171, stb. (vö. Wiedemann, Gramm. 128). Valoszinűnek tartom, hogy a Wichmann tanulmányozta udorai nyelvjárásban a névmások éppen mint elszigetelt alakok őrizték meg a rag eredetibb formáját. A *-keti* azonban csakis névmási tövekhez járul. Azt azonban kizártnak tartjuk, hogy a comitativusragban két különböző rag lehessen.

(Folytatjuk.)

A MAGYAR HIVATALOS NYELV SZABÁLYAI.

[A magyar hivatalos nyelv szabályai. (A belügyi közigazgatás részére.) Irta Vadnay Tibor dr. helyettes államtitkár. Rakovszky Iván dr. m. kir. belügyminiszternek a munka irányadó használatára vonatkozó rendeletével. Kiadta a Királyi Magyar Egyetemi nyomda Budapest, VIII., Muzeum-körút 6. 1925.]

A Nyr olvasói az 1920. évfolyam első füzetéből már bő tájékozódást szereztek Vadnay Tibor h. államtitkárnak a hivatalos nyelv magyarossá tétele érdekében kifejtett munkásságáról. Az említett helyen ebben az ügyben készített emlékiratát ismertettük, most pedig az azóta történt jelentős eredményekről számolhatunk be. Az emlékirat ugyanis tetemesen meg bővítve legújabbban könyv alakjában is megjelent és a szakbeli miniszter elrendelte a belügyi igazgatás valamennyi fokán a fogalmazó tennivalókat végző tisztviselőknek a könyv kötelező haszná-

latát. (Ugyancsak figyelmébe ajánlotta a művet a közoktatásügyi miniszter is a körébe tartozó tisztviselőknek.)

A munka beosztása nagyjából ugyanaz, mint az emlékiraté. Első részében általános fejtegetéseket, a másodikban pedig gyakorlati útbaigazításokat olvashatunk. A szerző eleven készséggel ismerteti a javításra teljesen megérett helyzetet s rámutat, hogy a magyar nyelv szellemének megfelelő hivatalos fogalmazást három kiváló szempont követeli: nemzeti, szociális és a tisztviselők munkaerejének kellő hasznosításához fűződő fontos érdek. Az első szempontot jelenlegi helyzetünk magyarázza. A másodikat a szerző akkép értelmezi, hogy a tisztviselőnek első rendű kötelessége, hogy írásával közönség és állam, illetve állampolgár és hatóság együvé tartozásának érzését erősítse s ezzel ellentétben különös nyelvhasználatlaltal ne gyengítse az összetartozás szükséges kötelékét. A harmadik szempontot a szerző úgy magyarázza, hogy a tisztviselők munkaerejének kellő hasznosítását nagy mértékben az is elő fogja segíteni, ha a tisztviselők munka közben nem lesznek kénytelenek gondolataikat s mondanivalójukat más nyelvre lefordítani, hanem hivatalos munkájukban is a józan magyar nyelvérzék irányíthatja fogalmazásukat.

Mindamellett a hivatalos iratoknak is meg kell lenni rendeltetésükből következő sajátos írásmódjuknak. A szerző szerint ez a népszerűsítő tudományos stílushoz áll legközelebb. A tisztviselő csak akkor tud a követelményeknek megfelelő módon fogalmazni, ha igyekszik a nyelv szellemébe behatolni. A mű általános része erre óhajt az olvasónak (vagyis a tisztviselőnek) irányító szempontokat adni. A fejtegetések, mint mondtuk, elevenek, érdekesek s több finom megfigyelést tartalmaznak. Ámde a magyar nyelv általános természetéről szóló szellemes elmélkedéshez, mint már más oldalról is rámutattak, szó fér. Ebben a részben említi a szerző azt a sajátosságát, de határozottan helyes megfigyelését, hogy a szenvedő alakot alsóbb hatóságok gyakrabban használják, mint a főhatóságok. Egyes, alsóbb hatóságokhoz tartozó tisztviselők ilyen külső jelekkel akarják igazolni, hogy ők otthonosak munkájukban s abban a téves hitben vannak, hogy írásuknak feltétlenül, még pedig ilyen eszközzel kell hivatalos szintet adni. Már ebben az elméleti részben is, de annál inkább a gyakorlati útmutatások közt, egymásután szóba kerülnek a hivatalos nyelv megrögzött hibái; közöttük olyanok is, amelyekre még ezeken a lapokon sem árt rámutatni. Igen helyes pld., hogy kiterjeszkedik a jegyzőkönyv fejének magyaros szerkesztése módjára is. A jegyzőkönyvek megszokott idegenszerű kezdetét (Jegyzőkönyv. Felvétel) a legkönnyebb módon el lehet kerülni. Vadnay bevezető kifejezésül: készült, irtuk, szerkesztettük, összeállítottuk igéket ajánlja, de az itt következő mód még az övénél is egyszerűbb: Jegyzőkönyv a . . . Társaságnak . . . án tartott üléséről. Szintén helyénvaló, hogy a névelő idegenszerű elhagyását is kipellengérezzi. Még kiváló stiliszták bírátaiban is olvashatunk ilyesmiket: szerző törekvését mindenben elérte; szerző nagy készséggel fogott munkájába stb. Rámutat aztán az *-ási -ési* szertelen használatára s hibáztatja az *andó-endő* végződésű igeneveknek alkalmazását felszólító mód helyett.

Megfigyelései között nem egy olyat találunk, amely arról tanuskodik, hogy a nyelvhasználatok finom árnyalatai iránt eleven érzéke van. Miniszteri megállapítás; itt a főnévből képzett melléknév alkalmazása helytelen, ha személyében meghatározott miniszterről van szó. Helyes azonban ilyen kapcsolatban: miniszteri kijelentésre támaszkodtam akkor, amikor elrendeltem, hogy . . .; de csak abban az esetben, ha „nem egy meghatározott alkalommal tett kijelentésre hivat-

kozunk, hanem többszörre vagy általánosra, nem valamely meghatározott személyre, hanem a közjogi magas fórumra“.

(Ilyen eredeti felfogást találunk a névelőről szóló fejtegetéseiben is. Keresi a különbséget e két használat között: Felhívom a főszolgabíró urat és felhívom főszolgabíró urat. Megállapítása szerint a második közvetlenebb s helyesebb, mert a névelős szerkezet úgy hangzik, mintha harmadik személyről, nem pedig megszólítottól volna szó.)

(Magyarázatai között vannak azonban hiányosak s nem eléggé kimerítők is. Az -ási, -ési használata szerint akkor helyes, ha az ilyen képzővel ellátott szót „általánosságokra vonatkoztatjuk“. Bővebb magyarázatot talált volna Simonyinak vagy Balassának Helyes magyarság című könyvében. „Helyes az -ási -ési, ha az alapul szolgáló -ás -és képzős főnév nem csupán a cselekvést jelenti, hanem pl. gyűjtő fogalmat vagy a cselekvésnek helyét.“ (Simonyi Helyes Magyarság, 3. kiadás, 381.)

(Ez után általánosságban mozgó szabályát is megvilágította volna. Ugyancsak határozottabban rá kellett volna mutatni, hogy a legtöbb esetben miért helytelen a vonatkozó névmással kapcsolt mellékmondat. Ennek a kérdésnek tisztázásához nagyban hozzájárult Sajó Sándornak Stílustanítás című cikke (Tanáregyesületi Közlöny 1914/5. évf. 73.) Teljes világossággal fogalmazza meg az ide vonatkozó szabályt Balassa Helyes Magyarsága a következőkben: „Mindig vonatkozó névmással kell a mellékmondatot a főmondathoz kapcsolnunk, ha a főmondatnak egy bármilyen tekintetben kiemelt részére vonatkozik... De helytelen a vonatkozó névmás használata akkor, amidőn tulajdonképp főmondatokat kellene egymás mellé sorozni, tehát a mutató névmás volna helyén.“ (109. l.)

(Nem okolja meg szabatosan a szerző, miért helytelen a vonatkozó iratok, a vonatkozó törvény-féle használat. Abban találja a hibát, hogy „a vonatkozó szót a vele kapcsolatos főnév nélkül használják“. Pontosabban azt kellett volna mondania, hogy a vonatkozó csakis határozóval (még pedig *ra* ragos határozóval) együtt fordulhat elő.)

(Nem hallgathatjuk el azonban, hogy egyes idegenszerűségeket, helytelenségeket ő maga sem kerül el. Sűrűn használja a német mintára képzett *előír* igét, noha pótolhatná ezekkel: elrendel, meghagy. Egyik példamondata szerint a főszolgabíró nem tud úti átalányából *kijönni*. Ezt sem lett volna nehéz nem egy magyarosabb kifejezéssel pótolni. Megrójjá a tisztviselői nyelvben sűrűn szereplő *képez* igét, de nem veszi észre, hogy *alkot* majdnem ugyanolyan hiba. („A rendeletek között különleges fajtát *alkotnak* a főispánoknak szólók“.) Nagy meglepődéssel olvastam a műben a községjegyző szóösszetételt. Sajtőhibának nem tarthatjuk, mert három egymásutáni lapon is előfordul. (64, 66, 68.) Felebbezéssel él, felülvizsgálati kérelemmel él, efféle idegenszerű használatok szintén tarkítják Vadnay irását is.) Végül még megemlítjük, hogy a mű használhatóságát mindenesetre növelte volna, ha szerzője tartalom- és tárgymutatót fűz hozzá.

Ha helyel-közzel tömörebbnek szeretnők is stílusát, hangsúlyoznunk kell, hogy mestere a tollnak. Könnyen folyó, szemléletes, színes írása mindenképpen alkalmassá teszi, hogy a tisztviselők körében ő mutasson rá, hogy a hivatalos nyelven változtatni kell s a változtatás módját éppen ő jelölje meg. A füzet szerint a cél elősegítése érdekében megindult komoly munkálatok a belügyminisztériumban tovább folynak. Tervbe van véve „a még ingadozó, állandó használattal ki nem alakult közigazgatási műszavak szabatos megállapítása, szótár egybeállítás

a hivatalos életben gyakrabban használt magyartalan szólásokról és a helyükre javasolt magyarosokról, végül mindezek alapján új iratminték kidolgozása a közigazgatás írásbeli életének különféle viszonylataira". (22. l.)

Említsük meg, hogy az 1805:IV. tc. nyomán megjelent Tiszti Szótárak is nagyjából ilyen célból és ilyen tartalommal jelentek meg. Ép ezért kíváncsok, hogy a munkák összeállításával megbízott szerkesztő-bizottságok ezeket a tisztes emlékeket is használják fel forrásul.

Addig is, amíg ezek a tervbe vett munkák meg nem jelennek, Vadnay füzete egymagában is jó szolgálatot tesz. A helyes magyarság munkásai köszönettel tartoznak a szerzőnek, amiért állhatatos fáradozásával az ügy iránt ilyen eredményes érdeklődést tudott kelteni s elősegítette, hogy az arra hivatott legfőbb hatóság is igyekszik a bajt orvosolni.

DÉNES SZILÁRD.

ADATOK NYIREGYHÁZA NYELVJÁRÁSÁHOZ.

Irta **Luka Jenő.**

— Második közlemény. —

2. Szóképzés.

Igéképzés igéből: álingál, ircsokál, sinongat, szólongat, reszelőz.

Igéképzés névszóból: ajjaz, beágyaz, cigánykodik, cimboráz, csomóz, döföt, fial, gyepel, kefel, korcol, lecsúnyít, luteránocskodik, lomoszkodik, lomboz, lestempolyoz, meleszt, me'gazdul, megbornyazik, sikál, szinel, szemetel, szecskázik, szűköl, tehénkedik, talpal, tetejez, tőgyel, vadászkodik, zsákol.

Névszóképzés igéből: csomózó, géplés, (cséplés analogiája).

Névszóképzés névszóból: percentes, peckás, zsuzsikás.

Vegyesek: elpatyingol, göráz, hajkurász, szekurál.

A kicsinyítő képzőket gyakran használja ez a nyelvjárás, éppen úgy, mint hazánk északi vidékének lakói. Pl.: fatyacska, kaska, kupka, lécka, napocska, paradicska, pirinyó.

3. Szóragozás.

Igeragozás.

A jelen idő egyes 2. személyben *adsz* és *velsz* helyett *adolsz* és *vetelsz* alakokat használja. Az *öröl* igét a 3. személyben *ör*, vagy műveltető jelentésben *öret* (öröltet) rövidített alakban ragozza.

Az ikes és iktelen igék ragozása igen zavaros; több nem ikes igét ikes igeként ragoz ez a nyelvjárás. Pl.: *Ő elkezdik, tudik, firkanthik, olvasik, mosik, hozik.*

A tárgyas ragozás jelen idő egyes 3. személyét így is használják: *mondi, olvasi*. Ezt is mondják: *tudhassa* (tudja, tudhatja helyett), pl.: Édes anyám *tudhassa* (tudja) a szokásomat.

Alanyi ragozás tárgyas helyett: Anyám *megfőz* jól az ételt. *Ő* nem *visz* a fát hozzátok.

A mult időt egy mássalhangzó betoldásával így: *elveszlett*; de jelen időben is: *elveszlik*. A *szokik* igét jelenben is használják: *Úgy szok* az leni.

A jövő időt a *megyek* igével képezi ilyenképpen: *mengyek írni, mengyek enni* (írni fogok, enni fogok, kezdek).

Feltételes módban: aludnák, írnák, tanulnák.

Felszólító módban: agyék, mongyék, gyűjék, menyék, (ő) vigyék, vigyázék, mulasék.

Névragozás.

A tárgyrag néha elmarad: Tesik egy kis *bab* veni. Néha meg kétszeresen ellátja a szót tárgyraggal. Ilyen pleonasztikus alakok a más nyelvjárásban is előforduló *azlat, eztet, őtet*.

A helyhatározói ragok közül a *-nál -nél* ragot hová kérdésre is használja. Pl.: Elmentem Papéknál. Imrééknél megyek. Miért jársz te gróféknál?

Az itthon, otthon határozószókat *ittol, ottol* alakban használja.

A birtokos személyrag. Az *s* és *sz* mássalhangzóval végződő főnevek az egyes 3. személyű birtokos személyrag előtt szóvégi mássalhangzójukat hosszan ejtik. Pl.: fokossa, ujassa, kalássza, lovássza.

A *-nek* ragot birtokos személyragokkal így látja el:

nékem,	nékünk,
néked,	néktek,
néki,	nékik.

A személynévmást a többes 1. személyben *mink*, 2.-ban *lik* alakban használja.

III. Jelentéstani sajátosságok.

Önálló jelentésváltozások.

Némely szónak fogalomkörét bővíti, szűkíti vagy általánosítja, némelyiknek egészen más jelentést ad.

Ágaskodik: leánynézőbe jár. — *Béfedezte*: elfeledte. Pl.: Evel béfedezte, hogy 100 forintomal tartozik. — *Böllér*: hentes, ki házakhoz jár télen disznót ölni. — *Butyka*: fából készült gunyhó. — *Burgyé*: cigányok földbe épült háza. — *Bursza*: tanyai multság. — *Cigánykodik*: kunyorál. — *Csalfás*: hamis, csalfa. — *Csángó*: esavargó ember. — *Debella*: tehetetlen, ügyetlen nagy leány. — *Dücskő*: tuskó. — *Első ház, hátulsó ház*: első szoba, hátulsó szoba. — *Élet*: a kenyérmagvak. — *Kukás*: dohánykertész. — *Micsodás*: furcsa. — *Szállás*: a tanyai lakosok városi otthona. — *Szegénység*: kevés vagyon. — *Szripácsol*: szipog. — *Szűköl*: fél, szorul. — *Talpal*: sokat jár. — *Tanyázik*: vendégeskedik. — *Újfent*: ismét.

Átviteles jelentésváltozás.

Bal lábbal kelt: rossz kedve van, haragos. — *Ért a rajzhoz*: ért a lopáshoz (a tolvajnyelvből). — *Nyakára jár*: alkalmatlankodik. — *Zsupfejű*: buta, nehezen ért meg valamit.

Viszonyos jelentésváltozás.

Melléknév áll főnévi jelentésben. *Bibliás*: bibliát forgató ember. — *Heles*: hétre, hónapra fogadott fiatal szolgál. — *Újas*: kabát.

Ige főnévi jelentésben. *Kabdel*: bivalyra használatos drótvégű ostor.

Népetimológias változások.

Aroma: reuma. — *Kondoktor*: konduktor, vonatvezető. — *Misméllő*: ismétlő iskolai tanuló. — *Recekt*: (direkt analogiájára): recept. — *Sasnyul*: satnyul. — *Torocka, troszka*: kőszénalak. — *Zsuzsikás*: zsizsikes.

IV. Mondattani sajátosságok.

A szórendi sajátságok között igen jellemző az, hogy az ige elé teszi az igekötőt akkor is, ha az ige után van a helye. Pl.: Nem elfér. Nem ráér. Ki elvette? Kinél elment. (Ehelyett: Nem fér el. Nem ér rá. Ki vette el? Kihez ment el?) Vagy pedig az igekötőt elválasztja az igétől s vagy elébe vagy hátrább teszi, *elfele, megfele, kifele* alakban. Pl.: *Szárad mindjárt megfele.* — *Elfele ment.* — *Ez a tehén hízik megfele.* (Folytatjuk.)

IRODALOM.

ÚJ ZÜRJÉN IRODALOM.

— Második közlemény. —

Az új zürjén irodalomról szóló ismertetésünk (Nyr. 54:139—141) kiegészítésül a következőkben néhány újabban hozzánk érkezett zürjén nyomtatványt akarunk bemutatni. E nyomtatványok (számszerint 16 füzet) kivétel nélkül a moszkvai nagy központi könyvkiadóhivatalnak kiadványai. Legnagyobb részük az iskola céljait szolgálja, a többinek ismeretterjesztés, részben propaganda a célja.

Az usztsziszolszki könyvkiadó vállalat kiadványai, minthogy elsősorban a *komi oblaszt* számára készültek, az irodalmi nyelvvé tett vicsegdai nyelvjárást tüntetik fel, és igen kevés köztük a permi nyelvjárásban írt munka. Így a permjákoknak szánt iratok kiadásáról ügylátszik a moszkvai központnak kellett gondoskodnia (bár valószínűnek tarthatjuk, hogy a permjákok földjén is jelennek meg permi-zürjén nyomtatványok). A permi ábécés könyv (Ph. E. Zubov és M. P. Lichacsev: *Vim dor tsatša* „Hóvirág“ 1925. 71 l.), továbbá az utána használandó olvasókönyv (P. E. Zubov: *Vil tuj* „Új út“, 1925. 160 l.), valamint a második fokozat számára készült másik olvasókönyv (*Pitu enig* = A. N. Zubov: *Vil ovan* „Új élet“ 1925. 197 + II l.) igen gazdag tartalmúak, különösen a természet állandó megfigyelésére tanító mintaszerű könyvek (táblázatokat készíttetnek pld. a tanulóval a mindennap megfigyelendő és feljegyzendő időjárásról, hőmérsékletről, a mezőgazdaság körül végzett teendőkről stb.), de ú. l. csak megfelelő orosz tankönyvek átdolgozásai, mert zürjén vonatkozású olvasmányt és eredeti zürjén költeményt elenyészően csekély számmal tartalmaznak. Ugyancsak az orosz tankönyvirodalom nagy fejlettségéről tesz tanúságot két permi számtani tankönyv is szép illusztrációival, gazdag és változatos példatárával.

Az autonóm zürjén területen élő zürjénység számára készült nyomtatványok közül kétségtől a legbecsesebb *Dodžsa* = I. G. Konjušev összefoglaló politikai könyve: *Jez kost olan nog* „Népek közt való életmód“ (1925. 216 l.), amely Oroszország mai berendezésének képébe a zürjén nép politikai, gazdasági és művelődési viszonyainak ismertetését is beleilleszti. Mutatóba csak egy-két adatot közlünk e könyv nyomán. Az analfabéták száma 1870-ben 97% volt, ma 60%. — 1923—24-ben a 200.000 lakost számláló *komi oblaszt* területén 188 elemi iskola volt 376 tanítóval és 14.720 tanulóval, továbbá 6 felsőbb iskola 41 tanítóval és 1000 tanulóval.

A vicsegdai nyelvjárású többi kiadvány olvasókönyv, számtan, természetrajz (a természetről szóló legfontosabb ismeretek összefoglalásával) és oroszból fordított ismeretterjesztő füzetek (Tisztaság az egészség alapja, Zivatarkor, A trachóma).

Ezek a füzetek is csak megerősítenek bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy a zürjén népben a képesség, tehetség mellett megvan az erős akarat is, hogy önállóságát felhasználva, az oroszország tengerétől körülvelt kis szigeten fenntartsa és kiművelje ősei nyelvét.

A zürjénség szellemi vezetői természetesen tisztában vannak azzal a veszéllyel, mely kis népüknek nemzeti nyelvét a hatalmas orosz nép részéről fenyegeti. Tudják, hogy ez az orosz hatás, mely régebben erőszakos oroszosításban és a nép önkéntes meghódolásában a fejlettebb kultúra előtt, vagyis önkéntes oroszosodásban nyilvánult, ma is létében fenyegeti a zürjénséget. Az erőszakos oroszosítás megszűnt ugyan, de az orosz kolosszusnak a szellemekre gyakorolt lenyűgöző hatásával nehezen tud megbirkózni a kis zürjénség. Ma is sok a kishitű, akik a nemzet jövőjében nem bíznak, akik nem tudják megérteni, hogy mire való ennek a törpe minoritásnak a külön nyelv, külön irodalom, mikor ez az oroszhoz képest oly szegény, oly semmitmondó. Ezek szerint a zürjén nyelv csak a parasztok nyelve, olyan nyelv, amely csak olyan dolgok elmondására alkalmas, mind pld. „a bárány béget“, „a disznó rőfög“. Ezek a kishitűek, a beolvasás hirdetői, akik a nemzetnek éppen műveltebb és így értékesebb elemeiből kerülnek ki, ezek jelentik a legnagyobb veszélyt a zürjén önállóság, a zürjén irodalom kifejlődése szempontjából.

Az oroszosodásnak ezt az égető problémáját dolgozta fel dráma alakjában a már multkori ismertetésünkben is említett Szavin—*N'obdinsa Vittor*, aki a mai zürjén irodalomban előkelő helyet foglal el. Az Usztsziszolszkban megjelent darab *Tšju* „Füst“ 3 felvonás: (1924. 71 l.) annyira jellemző zürjén irodalmi termék, hogy érdemes vele valamivel közelebből is megismerkednünk.

A zürjénség fővárosában, Usztsziszolszkban, él a gazdag Gergely, aki a zürjén nyelvben csak a falusi parasztnak való nyelvet lát; előkelő családba, mint amilyenek a maga családját tartja, nem való a zürjén beszéd és ezért még az oroszul alig értő cselédlánnyal is következetesen oroszul beszél. Az ellenkező, hazafias felfogást képviselik Gergely apósa, második felesége, továbbá a józan cselédlány. „Zürjén földön születünk, nevelkedtünk, hogyan legyünk hát egyszerre oroszokká?!“ A rátartó Gergely felfogásának lelkes híve Olga, Gergelynek gimnáziumot végzett leánya, apjának legnagyobb büszkesége; ő úgy érzi, hogy abban „a vad városban, műveletlen és durva zürjének között“ nem bír tovább élni. A zürjénség megvetése és az oroszoknak vak imádása a legelső „művelt“ orosz karjai közé kerget a leányt. Megszökök egy orosz mérnökkel, ámbár tudja, hogy a lelketlen mérnök azzal az ürüggyel, hogy az egyik faluban vásércben bővelkedő földet talált, mindenéből kifosztotta, anyagilag majdnem teljesen tönkretette az oroszban vakon bízó atyját. Gergely a rázúduló csapások súlya alatt megroppan. A hűséges cseléd vigasztalni próbálja, hogy a megszökött leány vissza fog térni, hiszen „a mi városunkból már sokan szöktek oroszok után, de meglásd, egy év múlva visszajön!“ Azonban Gergely vigasztalhatatlan marad; hiszen minden terve *fűsbe ment*, leánya elhagyta, vagyona, nagyratörő tervei *fűstként* eloszlottak, megsemmisültek!

A dráma nyelvileg is igen érdekes képét mutatja a mai zürjén társadalomnak; egész jelenetei vannak, melyekben a szereplők csak oroszul beszélnek egymással, és van több oly jelenete, ahol az egyik zürjén következetesen oroszul, a másik kizárólag zürjénül beszél vagy valami zürjén-orosz nyelvkéverék segítségével iparkodik magát megértetni.

A romlatlan falusi nép fia mondja ki a darabban a szentenciát: „Zürjének születünk, hogyan legyünk hát egyszerre oroszokká?! Maradjunk meg zür-

jéneknek!" Ezt hirdeti Szavin drámája, ezt hirdeti az egész új zürjén irodalom. És hogy ennek az igazságnak a megismerése mindinkább tért hódít a zürjének körében, annak ékes bizonyosságai a multkori ismertetésünkben, valamint mai beszámolónkban bemutatott zürjén irodalmi termékek.

FOKOS DÁVID.

Zolnai Gyula: Mondatátszövődés. Székfoglaló értekezés. (Értek, a nyelv. és széptud. köréből. XXIV. K. 8. sz.)

A mindennapitól eltérő mondat szerkesztésnek egyik igen érdekes jelenségével foglalkozik Zolnai ebben a tanulmányában. A *mondatátszövődésnek* nevezett jelenség — saját szavai szerint — „abban áll, hogy az összetett mondat a mellékmondat bizonyos részével indul meg, utána a főmondat jelenkezik, s ezt aztán a mellékmondatnak többi része követi a kapcsolószóval (kötőszóval vagy vonatkozó névmással), mégpedig az esetek legnagyobb részében úgy, hogy a mellékmondat kapcsolószava nyomban a közbeszött főmondat után foglal helyet.” (5. l.)

A fő- és mellékmondatnak ilyen átszövődése gyakori a régi nyelvben is, valamint a mai írónál és a nép nyelvében. Pl. Az ifinak kedegh gymelczeeben ky paradiczomnak k^ozepette vagyon *paranczolt wr ysten* hogy ne eenneenk (Jord. K. Mózes I. 3:3). — A dinnye *nem v^oltem észre* hogy ártot vóna (NyF. 37:50). — A nagygyűlés *úgy volt*, hogy meglesz most januárban (Arany levele).

Zolnai igen gazdag példatárt gyűjtött össze, s megvilágítja a jelenség előfordulásának mindenféle módját. Leggyakoribb a *hogy*-os mellékmondat mellett; de gyakori a *ha*, *mert*, *mikor* kötőszóval kezdődő mondatokban, a kérdő névmással kapcsolt függő kérdésekben s a jelzői mellékmondatokban is. Megadja Zolnai e jelenség lélektani magyarázatát is, amit röviden úgy foglalnék össze, hogy a tudat előterében egy fogalom van, t. i. a mellékmondatnak egy része, a beszélő tehát ezzel kezdi mondanivalóját, még mielőtt az egész mondat szerkezete kialakult volna benne. Az ilyen önkénytelenül megzavart mondat szerkezet azután érdekes átalakulásokat is okozhat a mondandók további folyamán. Különösen érdekesek ebből a szempontból azok az esetek, midőn a mellékmondatnak vagy a főmondatnak egy része a másik mondat állítmányához igazodik s valóságos szerkezeti eltolódásokat figyelhetünk meg. Ilyen példa Aranyról: *Ezt* már máskor is *megmutattam*, hogy nem való.

A mondatátszövődésnek e részletesen és érdekesen tárgyalt esetei közül kivenném azokat, amelyekben nem igazi átszövődéssel van dolgunk, hanem egyszerűen közbevetett rövid mondat kerül a főmondat belsejébe s nem is zavarja meg egyébként a mondat szerkezetét. Zolnai példái között sok ilyen van. Ilyen pl. Sipkáját kérte, melyet *jól emlékszik rá* — az asztalfiókban hagyott volt. (Gyulai P) Ezt a rejtett szót kitalálni — megvallom — *hogy* minden tudományom kevés (Jókai). Az ilyen közbevetett mondat néha egy szót, egy mondatrészt helyettesít s ebből a szempontból érdekes jelenség. Pl. S ekkor tárult elének egy olyan... természeti ritkaság,

melyet *ki tudja még hányat* [igen sokat] rejt magában a föld gyomra (Föv. Lap. 1886). (Az aláhúzás s a szögletes zárójelbe tett helyettesíthető mondatrész tőlem való.)

Nem tartom idetartozónak az erdélyies *el kell (hogy) menjek* szerkezetet sem; ebben most sem látok mondatátszövődést, hanem úgy, mint régebben kifejtettem (Nyr. 19:29) idegen hatás alatt keletkezett s a kétértelműség elkerülésére törekvő kontaminációt. Zolnai tanulmánya mindenestre igen érdekesen világítja meg ezt az eddigelé kevésbé tárgyalt jelenséget.

BALASSA JÓZSEF.

Horovitz Jenő. Idegen szavak magyarázata. 4-ik bővített kiadás. Budapest. Népszava könyvkereskedés. 1926.

E könyv immár a negyedik bővített kiadásban jelent meg. A harmadik kiadás 10.000 példánya öt év alatt elfogyott, s ez a könyvet elsősorban vásárló munkások tudásszomja mellett tesz tanuságot.

A könyv 445 lapon igen bő anyagot ölel fel, de amint ez az ilyenfajta munkánál elkerülhetetlen, hiányos és több tekintetben hibás.

Átnéztem a könyvnek R kezdőbetűs szavait, s ezekre a következő észrevételeket tehetem. A könyvből meglehetősen sok, elég gyakran használt szó hiányzik; ez főleg annak tulajdonítható, hogy a könyv szerkesztője aránylag igen kevés forrásmunkát használt. Nem lett volna szabad mellőznie a külföldi irodalomból például az olyan kitűnő munkát, mint dr. Reinhold Förster „*Fremdenwörterbuch*” című könyvét, vagy a magyar irodalomból dr. Radó Antalnak „*Idegen szavak szótára*”-t és Simonyi Zsigmond „*Helyes magyarság*” című munkájának szótári részét.

Az idegennyelvű szólásmódok és szálló igék nagyon megterhelik a könyvet és sok helyet vesznek el. Ezeket külön könyvben kellene összegyűjteni, valamint az idegen személy, hely, újság és egyéb tulajdonnevek kiejtőmódja is külön füzetbe való. Ha ezek elmaradnak, ugyanannyi oldalon sokkal több szó lett volna feldolgozható.

Vannak viszont a szótárban olyan idegen szavak, melyek a magyar nyelvhasználatban ismeretlenek, tehát elmaradhattak volna. Pl. *rámpa*, a könyv szerint a vasúti állomásoknál az áru fel- és lerakóhelyéhez való kocsifeljáró, színházban lámpasor. Én még nem hallottam a magyar nyelvben ilyen idegen szót használni. Ellenben ismerem a német „*Rampe*” szót, melynek német-magyar szótárban van a helye. Hasonlóképpen latin-magyar szótárba való a *rapax* „ragadozó” szómagyarázat. Helyén való lett volna viszont a „*rapé*” szó (finom burnót) felvétele.

Helyes, ha a könyv az idegen szavak *magyarázatát* adja, de adja az idegen szavak *fordítását* is, mégpedig lehetőleg elsősorban a fordítást, s csak másodszorban s a szükséghez képest a magyarázatot is.

A könyv felemlíti a *randalíroz*, *rangíroz*, *rayoníroz*, *refüziroz*, *reklamíroz*, *repasszíroz*, *relablíroz*, *retouchíroz*, *riposzíroz* és *rutinírozott* szavakat. Bizonyára a könyv szerkesztője is tudja, hogy helytelen, ha a francia nyelvből származó idegen igéket a német *iren* (helyesebben írva *ieren*) képzővel használjuk, ezzel azt jelezve, hogy e francia szavakat nem közvetlenül a franciáktól, hanem a németektől kölcsönöztük. Helyesebb, ha már minden áron idegen szavakat akarunk használni, a *refüzál*, *reklámoz*, *repasszál*, *retusál*, *riposztol* és *rutinos* szavak használata.

A szerkesztőnek egyébként célszerű lett volna mind ezeket a szavakat valamilyen jellel, például kereszttel ellátni, mint olyanokat, melyek okvetlenül

kerülendő, hibás szavak, melyeket a nyelvtisztaságra valamit adó ember nem használ, vagy teljesen haszontalanok, mert jó magyar szóval helyettesíthetők.

A magyarázatok és fordítások nem mindig szabatosak a könyvben. Például *reklám* a könyv szerint = ajánló hirdetés. Helyesebb magyarázat volna „valaminek, vagy valakinek nyilvános feldicsérése“, fordításnak pedig megfelelne: hírverés, hirdetés, hűhó.

A könyvben felsorolt idegen szavak mellett nem mindig találjuk meg a hozzátartozó gyakori összetett szót is. Például a *reklám* szó szomszédságából hiányzik a *reklámhős*, az újságokban önmagát feldicsérő.

Relais-rendszer = az a gyári rendszer, amely szerint a munkafolyamat folytonos, de egymást felváltó munkáscsoportok végzik. Bátran elmaradhatott volna ez a francia szó. Helyette fel kellett volna venni a nálunk használatosabb német „Schicht-rendszer“ szót.

Némelyik idegen szónak különböző jelentései nincsenek kimerítően felsorolva. A könyv szerint *reservata* = fönttartott jog, fönttartás, kikötés. E szó annyit is jelent: titkos, bizalmas (ügyiratnál).

A könyv a meghonosodott idegen szavakat fonétikus helyesírással tünteti fel. Ennek dacára *relaxal* olvasható a könyvben „retaksál“ helyett. A *taksa* (vagy ha úgyetszik „*taxa*“) szó viszont egyáltalában nem található meg benne.

Revirement = elszámolás az államháztartásban, a könyv szerint. Az államháztartással kapcsolatban nem *revirement*, hanem *virement* szó használatos, s annyit jelent, hogy valamely előirányzott költségvetési tételt valamely elő nem irányzott célra használnak fel.

Ezek a szórszálhasogató megjegyzések mit sem vonnak le abból a tényből, hogy ez a könyv, alapjában véve, gondos és használható munka.¹

RADVÁNYI LÁSZLÓ.

Az Országos Néptanulmányi Egyesület 1925 december 8-án tartott közgyűlésén feladatainak elvégzését az intenzívebb munka biztosítására egyes szakosztályokra bízta; megalakult a nyelvtudományi és ethnologiai szakosztály, valamint az ismeretterjesztő. Az egyes szakosztályok havonként tartottak ülést. A nyelvtud.-ethn. szakosztály üléseit értékes előadások tették tanulságossá. Február havában Vikár Béla elnök ismertette tanulságos megjegyzések kíséretében Sireliusnak *L'origine des Finnois* c. munkáját, március és április havában Röheim Géza „A magyar néphit és népszokások“ címmel tartott rendkívül érdekes előadást, május folyamán Bonkáló Sándor az oroszországi újabb néprajzi kutatások módszerével és eredményeivel foglalkozott előadásában. A magyarral rokon népek nyelvének, irodalmának fejlődését különös figyelemmel kísértük. Az önállósághoz jutott oroszországi finnugor népeknél igen figyelemreméltó irodalmi élet indult meg, és a szakosztály iparkodott a különösen nyelvészeti szempontból rendkívül becses nyomtatványokat megszerezni és feldolgoztatni. E sorok írója a zürjén füzeteket ismertette (Nyr. 54: 139—141, 55.), Beke a cseremiszi (Nyr. 55: 52—55.), Munkácsi a votják nyomtatványok ismertetését vállalta, a szintén becses tatár nyomtatványok feldolgozását Kúnos Ignác végzi el.

¹ A szavak fonétikus átírását egészen át kell dolgozni; pl. az angol *worship* szó ilyen átírása: *uórsipp*, teljesen helytelen kiejtésre tanítja a könyv használóját. Nagy baj, hogy a könyv a kiejtés jelölésében sem tesz különbséget a rövid és hosszú *i*, *u*, *ü* között s rövid *á*-t és a hosszú *á*-t egyaránt *á*-val jelöli.

A szerkesztő.

Az ismeretterjesztő szakosztály az ősszel a nagyközönség részére rendezendő előadásokat készítette elő, s minden reményünk megvan arra, hogy az Egyesület nemcsak tudományos feladatainak fog megfelelni, hanem a tudománynak élőszóval és folyóiratunkban való terjesztését is sikerrel fogja elvégezni.

FOKOS DÁVID

Könyvek és folyóiratok.

* *Aarni Penttälä*. Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia. Kielipsykologien tutkimusko. Turku 1926. (A finn és a legközelebbi rokon népek hangsúlytana. Nyelvpszichológiai tanulmány.)

* *Dr. A. Schirmer*. Deutsche Wortkunde. Eine Kulturgeschichte des deutschen Wortschatzes. (Sammlung Götschen. 429,) Walter de Gruyter & Co. Berlin M 150.

Rubinyi Mózes: Herczeg Ferenc. A magyar ifjúság számára. Budapest. Singer és Wolfner 1926.

Le Monde Orientale. Vol. XVIII. *J. Charpentier*. Beiträge zur indoiranischen Wortkunde. — *W. Planert*. Le développement des idées morales examiné au point de vue linguistique.

Ungarische Jahrbücher. B. V. H. 4. *W. Bang*. Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut. III. — *H. Junker*: Np. āsān „leicht“ usw. — *E. Moór*: Ein Beitrag zur Symbiose von Sage, Märchen und Volkslied. — *Hannes Sköld*: Wo wurde das ungarische Wort *ezer* entlehnt? Das Meer, die Finnen und die Arier. Ein iranisches Lehnwort im Samojedischen. — *J. Karácsonyi*, *K. Schünemann*: Waren die Ahnen der Székler Bogenschützen?

* Ismertetni fogjuk.

NYELVMŰVELES.

Terjed az ó-járvány. Hiába, szél és divat ellen nehéz küzdeni. A nyári szellő felkapja az érett pitypang pihéit és elhordja fűre, fára, ruhára, sok olyan helyre, ahol a pihe csak szemetet okoz, a divat szeszélye is magával ragad egy csomó éretlen ékezetet és elhul-latja mindenfelé, nagyon sokszor oda is, ahol semmi helye az éke-zetnek.

Az bizonyára csak sajtóhiba, mikor a *Pesti Napló*-nak egy vezércikkében *tólhat*-ot találunk; még az is érthető, hogy a hosszú ó-val szentesített sok idegen szó, az Akadémia által szalonképessé lett, *szalón*, *vagón*, *telefon* hatása alatt az *anekdótába* is belekerült a hosszú ó (*Pesti Hírlap*), de az már a járványbetegségnek a jele, mikor *igazodík*-ot írnak az újságok, mikor Herczeg Ferenc a *Pesti Hírlap* 1925. évi karácsonyi számában így beszél: „az ünneplők az ő kenyeren osztóznak“. Pedig Herczeg Ferenc kétségtelenül ismeri, akár könyv nélkül is tudja Aranyinak ezt a sorát:

„Osztóztak, lakoztak, nagy vígan valának“ (Szent László füve). Méginkább csodálkozom Móra Ferencen, akinél kevés ember ír és beszél tisztább és jobb ízű magyarsággal; ő is felszedett egy ilyen ó-t; *pószpásznak* mondja *Georgikonjában* azt a nyaladékételt, amit én eddig csak *poszpásznak*, illetőleg *poszpásznak* ismertem. (V. ö. Csokonai: Dorottya. Első könyv.) Ha a hosszú ó divatos

betegség, akkor természetes, hogy beleesik a legdivatosabb újság, a *Nyugat* is. F. évi április 1-i számában mindjárt az első lapon *zárkózottságot* ír, jobban mondva fordít Gyergyai Albert. Igaz ugyan, hogy a visszaható igének *odik-odik, őzik-őzik* képzőjében hosszú az az *ó-ő*, de a vele majdnem azonos jelentésű képzőben, a *kodik-kedik, kozik-kezik*-ben bizony a rövid *o* a rendes, pl. *mosakodik* és *veszekedik, várakozik, szánakozik, gondolkozik, szórakozik, foglalkozik, nyilatkozik, borotválkozik, jelentkezik, rendelkezik, feledkezik*.

Principiis obsta! Ha a *zárkozikba* beengedjük az *ó*-t, akkor nem lesz ennek a hosszú *ó*-nak se vége, se hossza. Akkor tartsuk magunkat készen a következőkre: *A kis szórakózott*; Jobb egy irigy, mint *száz szánakózó*; *Kötelező nyilatkozózat*. Hogy az ilyen képzős magashangú szavakkal mi lesz, arra nem is merek gondolni. Hogy majd akkor a katonának *jelentköznie* vagy *jelentkéznie* kell-e, azzal jobb most nem is *foglalkózni*.

Újól (és nem újól) felemelem szavam az *ó* elszaporodása ellen. Elég szép darab földet hagyott rá a magyar anyanyelv, valami újdonsült földbirtokreformmal ne igyekezzék elkaparintani vérenek, a rövid *o*-nak jogos birtokát.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Felülrá. Ugyancsak meresztettem a szemem, mikor először találokztam évvel a szóval *Ignotus*nak egyik „Olvasásközben”-jében a *Világ* 1926. évi januári valamelyik számában.

Jól megnéztem, jobbról-balról, előlről-hátulról, mint ahogy az ember a szokatlan jelenséget szokta vizsgálni. Először igének gondoltam, amely két igekötővel van ellátva s így szótagoltam; *fel-ül-rá*. Ez nem is volna különös szó, hiszen elég igét használunk és főképp használtunk két, jobban mondva kettős igekötővel: *el-kibújdósott* nagy Törökországba, *össze-vissza* beszél stb. De ezekben az igékben mindkét igekötő elől foglal helyet s ezeknek példájára a mi szavunknak *fel-ráül*-nek vagy *rá-felül*nek kellene hangzania. Ehelyütt tehát nem jó helyen kereskedem. De még nem szakítottam az ige gondolatával; még mindig a *felül* igét láttam benne, csak hogy az író, akinek írói különösségei ugyis eléggé ismeretesek, a maga önkényes helyesírásával a hátravetett igekötőn a *rá*-t is egybefoglalta az igével, hiszen erre az írásmódra is akad példa a XVIII. században, legfeljebb, hogy a teljes egybeolvasztást egy kötőjel pótolta: *ülj-fel, verjen-meg*.

Azonban hosszas tanakodás után rájöttem, hogy a *felülrá* még sem lehet ige, mert a szövegben nem találtam senkit, akinek szándéka lett volna akár *felülni*, akár *ráülni*, vagy *rá felülni*, vagy *fel ráülni*. De ha nem ige, hát miféle szerzet? Magyar nyelvérzékemmel, pedig azt még elég épnek tartom, sohasem állapíthattam volna meg, de német nyelvismeretemmél, noha az nagyon fogyatékos, sikerült kisútnom, hogy *felülrá*=*obendrauf*; jól magyarul: *azonfelül*.

Megvallom, hogy én nem vagyok abban a meggyőződésben, hogy a magyar nyelvújításnak a kora már lezárult, hogy új szóra,

akár képzett, akár összetett új szóra nincs többé szükség (hiszen effélét csinálni magam is próbáltam), de azt igenis vallo, mégpedig hangosan, hogy Kazinczy—Toldy korát nem szabad felújítani s „Hoch, hoch, dreimal hoch!” nem fordítható így: „Fenn, fenn, háromszor fenn!” Pedig az *obendrauf*-ból lett *felülrá* alig egy hajszállal különb, mint az *éjjent* helyettesíteni kívánó *fenn*!

KARDOS ALBERT.

Idegenszerű névmás-használat. Egyetlen regényben, Turgenyev *Füst*-jének fordításában olvastam a következő magyartalan helyeket: Kölcsön adott nekik [Oszininéknak] egyszer vagy háromszáz rubelt; a fia is gyakran megátogatta *azokat* diák-korában (Klassz. Regénytár 248. l., helyesen: őket). Azó:a kezdett gyakori vendég lenni Oszininéknál, mióta belé szeretett *azok* legidősb leányába (uo., h.: a legidősb leányukba). Irénhez közeledett s kezét nyujtotta *annak* (251, h.: neki). Itt Litvinovra szegezte szemeit s ennek úgy tetszett, hogy még soha nem látott ilyen kifejezést *azokban* (256, h.: bennük). Odament...egy...igen előkelő személyhez és beszélt *azzal* (259, h.: vele). Ott [a vendéglátó szobában] a két fiatalabb hercegisasszonyt, Viktoriát és Kleopatrát találta. Miután *azokat* üdvözölte, megkérdezte stb. (260, h.: üdvözölte őket). Irén, mikor Litvinovtól elbúcsúzott, megint megszorította *annak* a kezét (312, h.: megszorította a kezét).

Bizony ezek nem illenek bele az egyébként gondos fordításba, mert egy csöppet sem klasszikusak. A regény 3. sorában pedig (213, l.) augusztusi időről szólva „zöldülő fákat” olvasunk (h.: zöldelő). Z. GY.

„Viszonthallásra” — halljuk a legujabb technikai találmány, a rádió budapesti leadóállomásáról. A rádió „bekiáltója” mondja a műsor végével. A „viszontlátásra” szó mintájára képezték. Csakhogy a „viszont” szó a kölcsönösséget feltételezi. Viszontlátásra: amikor majd kölcsönösen ismét látjuk egymást. A viszonthallásnak azonban semminemű létjogosultsága sincs a rádiónál, ahol nem kölcsönösen hallgatják egymást, hanem csak rádió előfizetők hallgatják a leadónak sokszor magyartalan kifejezéseit.

VYDA IMRE.

Imprezárió. Régóta szová akarom tenni a napilapokban gyakran előforduló *impresszárió* szó írásának helytelen voltát. A szó szemmel láthatóan az olasz *impresario* magyar változata; a benne előforduló s betűnek megfelelő hang kiejtése olaszban a mi z-nk és sz-ünk között van: Észak-Olaszországban inkább z, Nápoly vidékén inkább sz felé hajlik. Származására nézve az *impresa* „vállalat” (francia *entreprise*) szónak továbbképzése. Magyarul tehát vagy z-vel vagy rövid sz-szel ejthetjük az olasz szót: *imprezárió* vagy *impresszárió*, de semmiesetre sem hosszú *ssz*-szel. Az *imprezárió* az olasz *imprendere* „vállalkozik” igéből származik, az *impresszárió* szót pedig, ha ugyan használatos volna, az *imprimere* „benyom, bevés” igéjének *impresso* származékából kellene magyarázni. KÖRÖSI SÁNDOR.

Az egységes magyar nyomdai helyesírás. A Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre felismerte azt a visszás állapotot, amely a helyesírás rendezetlensége miatt a szedők és korrektorok együttes munkáját zavarja. Noha tagadhatatlan, hogy az utolsó évtizedben a magyar helyesírás jelentős lépéssel köze-

ledett az egységes alkalmazás megvalósulása felé, mindamellett a nyomdavállalatok legnagyobb részében még mindig többféle helyesírást használnak, mert a szerkesztők, írók stb. sem az akadémiai, sem az *Est*-lapok helyesírását nem fogadják el teljesen, hanem ki-ki a saját testéhez szabott egyéni írásmódot követi.

Ennek a tarthatatlan állapotnak a megszüntetése végett a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre elhatározta, hogy mozgalmat indít az egységes magyar nyomdai helyesírás és szótár megalkotására. Amennyiben a nyomdászegyesület szakkulturális testületei és a nyomdaipari érdekeltség magukévá teszik a korrektorok és hírlapszedők körének együttes elhatározását és kimondják, hogy elvileg csatlakoznak a mozgalomhoz, tervbe van véve egy általános szaktanács összehívása, amelyen a különböző kulturális testületek, nevezetesen az újságíró-, szakíró-, lap- és könyvkiadó-egyesületek, valamint tanító- és közművelődési testületek kiküldöttei jelennének meg. Ezen az értekezleten módjukban lenne a különböző szakférfiaknak megvitatni azokat az elvi kérdéseket, amelyeknek figyelembevételével kellene megalkotni az egységes magyar nyomdai helyesírás szabályzatát és szótárát. Az elvi kérdések természetesen leginkább csak arra vonatkozhatnak, hogy a fennálló helyesírási szabályzatok közül melyiket kellene alapvetőnek tekinteni s ha ebben a kérdésben megállapodás létesülne, a részletkérdésekben való különböző nézetek és felfogások tisztázására vagy egy kiváló szakembert kellene megbízni, vagy egy háromtagú szerkesztő bizottságot választani. Az ily módon alkotott helyesírási szabályzathoz kimerítő, teljes szótár lenne függesztendő, amelynek gyakorlati értékét eleve biztosítaná, hogy a Magyarország területén működő összes könyvnyomdák kivétel nélkül — az írók előzetes beleegyezésével — alkalmaznák. A tipográfiai vonatkozású szakkérdésekben természetesen a Budapesti Korrektorok és Revizorok Körének szakvéleménye volna kikérendő. Ugyancsak ez az egyesület vállalna a szabályzat sajtó alá rendezését és kiadását is.

SCHWARTZ ÁRMÁN.

MAGYARÁZATOK.

Képzők és ragok. Mészöly Gedeon nem először foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy határozó alakok határozó jelentése miként homályosodik el, hogy kezdi a nyelvérzék őket ragtalan alakoknak, a ragokat képzőknek tekinteni. Így fejlődött szerinte a *-vány vény* képző a *-ván vén* határozói igenévképzőből, a *-nyi* képző a palóc-székel *-nyi* határozóragból (pl. *birónyi megyék* 'bíróhoz megyék'), a *Pálék megyék* abból, hogy *Pálíg megyék*, a *kettő* pedig a *ketté*-ből. A MNy. áprilisi számában megint hasonló fejtegetéseket olvashatunk, pl. hogy a Halotti beszédbeli *eleve* jelzői alak, s a NySz.-ban Illyefalvitól, s még két forrásból idézett *ki-föld* (de más adatok szerint: *kül-föld* Medgyesi, *kü-föld* Melius, *kő-föld* RMK. 4: 175) 'terra anteurbana, vicinia' MA. 'flaches land, provinz' első része a *ki* 'hinaus' igekötő, tehát *ki-föld* tk. azt jelenti '*ki* (*felé levő*) föld'. Mészölynek ezek a dolgozatai teljesen elhibázott feltevések. Mészöly feltevésének igazolására Szabó Dezső „Vogul szóképzés” című munkáját idézi, s nem veszi tekintetbe hogy ez az értekezés egy tehetséges III. éves egyetemi hallgató dolgozata, aki ma kiváló regényíró, s abban az időben lobogó fantáziája számára a finnugor nyelvtudományban talált helyet. Szabó szinte kategorikusan hirdeti, hogy képző és rag közt nincs különbség, s ő pl. igenévképzőket is határozó ragokból származtat. Schütz József ki is mondja „Az északi-osztják szóképzés” c. munkájában (NyK. 40 : 36,54), hogy

ezzel a módszerrel bármit be lehet bizonyítani, s a szenvedő jelentésű igenevekről szólva magam sem fogadtam el Szabó Dezső álláspontját (Nyr. 41:347). Szabó pl. — hogy az adott esetben maradjunk — minden hangtani bizonyítás nélkül azonosnak tekinti a vogul *-i, -ä, -χ, -k(ə)* képzőket, azután keres hasonló végű határozó alakokat, melyeket lativusokká kinevezve, ragjukat a felsorolt képzőkkel veszi egynek. Így aztán érthető, hogy ő a *tujä* 'tavasz' szó *-ä*-ját is csak az *-i* melléknévképző hangváltozatának mondja, mert jelzőként 'tavaszi' jelentése is van. Ha azonban az ilyen példákat: *tūja-χār* 'tavaszi rénbika', *tuojä-sël* 'tavaszi réce', összehasonlítjuk ezekkel: *vit-χul* 'vizi hal', *tūr-χul* 'tavi hal', *i-vuot* 'északi szél', *el-pos* 'holdvilág' (tk. 'éji fény'), *k'ol-pos* 'regghajnal' (tk. 'reggeli fény'), azt látjuk, hogy bennük a főnevi jelző minden képző nélkül jelenik meg. (Számos példát idéz Szilasi, NyK. 26:163-64). Ezek ősrégi jelzős kifejezések, melyek más rokon nyelvekben is megvannak, és Simonyi a magyarból is idézi a *tavasz-búza, ősz-búza, tavasz-gabona, ősz-gabona, télvíz, hajnal-csillag, tűzfa* példákat (Nyr. 48:50-53).

Szabó Dezső tehát téved, mikor a vogul *tujä* 'tavasz' szó *-ä*-jében az *-i* melléknévképző hangváltozatát látja. Ez az *-ä* hang — mint a Tavasz c. cikkemben más vogul adatok, valamint a permi nyelvek alapján kimutattam¹ — elhomályosult lativusrag, a *tujä* szó eredetileg tehát azt jelentette: 'tavasszal'. Hasonlók a mordvin *tundo* és a cseremiszi *šošm* 'tavasz' és 'tavasszal', melyek közül az első ablativus-, a második pedig tárgyragos határozó. A magyarból is idézhetünk példát; így ma nominativusként is használatos az *éjjel, nappal, reggel*, és *estve* (ebből: **estvel*), azután az *eleven* szó, mely az *élő* módhatározó alakja, továbbá a *-talan* *telen* tagadó képző, melynek *-an en* vége, mint Simonyi a TMNY.-ban kimutatta, szintén módhatározó rag. Simonyinak ezt a nézetét Mészöly is „magáévá teszi” (MNY. 4:410), bár „hivatkozás nélkül”. Egyes finnugor nyelvekben teljes biztonsággal ki lehet mutatni a ragoknak képzővé válását, így a permi nyelvekben. (Fuchs, KSz. 13:85, JSFOu. 30, 14:2, Wichmann JSFOu. 30, 6:14, Beke Nyr. 55:47), a mordvinban (Beke KSz. 15:62 jegyz.; másképp, de nem helyesen Wichmann, JSFOu. 30, 6:6), de mindez kétségkívül csak újabb fejlemény.

Ha Mészöly ismerné a fent idézett irodalmat, akkor bizonyára nem kockáztatna meg oly állítást, hogy én „magamévá teszem” Szabó Dezső felfogását, még pedig „hivatkozás nélkül”. Az én cikkemben egy szó sincs arról, hogy a vogul *-i* képzőt lativusragnak tekintem, mert abból, hogy a vogul *tujä* szót elhomályosult lativusragos alaknak veszem, ez egyáltalán nem következik, Szabó Dezső pedig ezt az *-ä*-t képzőnek vallja. Cikkemben különben a *tavasz* szó (addig is ismert) etimológiája csak kiinduló pont két mondattani jelenség tárgyalására, hogy t. i. a fgr. nyelvekben mikor? kérdésre felelő időhatározóknak nemcsak locativus-, hanem lativus- és ablativusragjuk is lehet. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy már évek óta vár közlésre néhány olyan cikkem is, melyek ezeket a kérdéseket részletesebben tárgyalják, s közülök bizonyára Mészölyt is érdekelni fogják a magyar és a vogul *-i*, valamint a magyar *-nyi* képzővel foglalkozó dolgozataim. BEKE ÖDÖN.

Kamó-kampó. Egy népi pünkösdi szokásokat tárgyaló cikkben olvasom: „Sok helyen cifrázták is a mulatságot, pl. *kamóhúzással*. A kamó egy nagy bükk fadorong volt kampóval a végén (talán *kamó* és *kampó* ugyanazt is jelenti); két

¹ Később kimutattak ilyen lativusragos időhatározókat a lappból, osztjából és a magyarból is (vö. Beke, NyK. 40:476, Nyr. 41:478, Kara, NyK. 41:161, Nyr. 41:426, Simonyi, Nyr. 41:427).

falu legénysége közül mindegyik hozta a maga kamóját, aztán neki láttak húzni egymás ellenében, amint az a kötélhúzásnál szokás." (Mindent Tudok az Újság Hetilapja, 1925. V. 30). A zárójelben lévő megjegyzéshez fűzöm hozzá véleményemet, hogy a *kamó* és a *kampó* nem talán, hanem kétségtávol ugyanazt jelenti. Jelenti t. i. 1) bot végére való horgot (uncus, harpago, hacken), 2) magát az olyan botot, dorongot, rudat, melynek végén ez a horog van. Bizonyítják alábbi adataim: „*Kamó* jelenti a széna kihúzására szolgáló kampót (szénahúzó, a dunántúli vonyó v. vonyogó)“ Bartha J. Nyr. 19:173.¹ S a *kampó* ugyanezt jelenti: „*kampó*, amivel a széna- v. szalmakazalból szénát vagy szalmát tépnek“ (Nyr. 5:515). Gárdonyinál is *kamó* = *kampó* (Az én falum I. 135, idézi Vértessi A. Gárdonyi nyelve 25). A *kamó gamó* alakban is járatos, de így is ugyanazt a fogalmat jelöli: „*gamó* = *kampó*, kajmacs, uncus, harpago, hacken“ (Lexikon Budense 99, Nyr. 17:370). A *kamó* is, *kampó* is jelent pásztorbotot, juhászbót, azaz horgas-, görbevégi bótot (ilyen a püspök pásztorbotja is): „*gamó*: 1) horgasbót, 2) juhászbót végére való *kampó*“ (Viski a szalontai népn. NyF. 69:21), „*kampó*: pásztorbot, juhászbót“ (uo. 27). A *kamó* -s képzős továbbképzése a *kamós* melléknév, mely a *kampós*-sal együtt a görbevégi botnak állandó jelzője: *kamósbot*, *kampósbot*, „*gajmós* (juhászbót) = *kampós*“ (Gárd. Bojgás az világba 42, I. Vértessi i. h.). Vö. még: *kajmós* lábú: befelé görbülő láb (Oláh, Debreceni nyj. NyF. 26:29); továbbá: *kampós* (labdaütés): amit nem a fogók, kinnlevők felé, hanem félreütnek (Viski, Szalontai nyj. NyF. 69:27). PROHÁSZKA JÁNOS.

Pótlások. 1. Baráber. (L. MNy. 20:79; 21:283; 22:40; Nyr. 53:85) Vö. még rom. *bărăbăr* „parallèlement, l'un à côté de l'autre, au même niveau“ (*a merge bărabăr*: „der eine neben dem anderen“), a *bărăbări* „aligner, comparer“, „être pareil ou égal à un autre“, „se comparer, s'entendre“ (nu ne potem bărabări: wir können nicht miteinander harmonieren), a román akadémia szerint a Bánságban használják s ott „szerbizmus“. (Szrb. *baraba*: in einer Linie.) SPITZER LEÓ.

2. Zabhegyezés. Kardos Albert kifogásolja (Nyr. 54:154) Tolnai Vilmos szavát, a *zabhegyezést* (MNy. 21:204); erre a következő megjegyzéseket teszem. A *zabhegyezés* szó mind a Dunántúlon, mind a Nagyalföldön a nép között általánosan ismert, gyakorta használják is: „E csak mind olyan zabhegyezés“. Dél-Baranyában „*zabhegyezés*“ rövidített alakja, a tenyerethajlító ujjal kézmozdulattal kiegészített megjegyzés: *zabhegy* (Veresmart, Laskafalu). „Kukutyinba zabot hegyezni“ eredeti jelentésében Dunántúl egyes részein használatos. A községhezán elzárt foglyokkal ugyanis zárt cellában teljesíthető, — többnyire kevés értelmű — mezőgazdasági munkákat végeztetnek. A ma is használatos *kukutyin* szó *tulvin*-t, börtönt jelent. Zabhegyezés a haszontalan munka (s nem a szőrszálhasogató munka). „Kukutyinban zabot hegyezni“ eredeti jelentése ez volt: börtönben haszontalan mezőgazdasági munkát vagy börtönt érdemlő haszontalan munkákat végezni. VYDA IMRE.

Adatok a gyermeknyelvhez. Hároméves unokám rászól a bátyjára: Erigy onnét, mert kárt *iszol*. — Ugyanez gyümölcsöt ad bátyjának: ez az enyém, ez az *enyéd*. — Egy nagy darab fával kinlódik, rászól az anyja, hogy mit csinál: *nehézel akarok akarai*. — Bort fejtettem a pincében és a kupakolás előtt lenyeszem a dugó kiálló részét, odaszól egy másik, szintén három év körüli unoka: *hű, de lesimázta*. — A gyorsvonatot *hamarvonalnak* hívta. — Kis játszótársa türelmetlenül zaklatta játékért: ne legyél olyan *várhatatlan*. — Újévi malackával játszik és odaszól: anyukám, mért van a malac hasán annyi *rügy*. (A bimbót ösmeri a falusi gyermek már hároméves kora előtt is.) — Nagyapa nem *alsziknyi*? kérdezte egy ízben. KNER IZIDOR.

¹ Ennek továbbképzése a *kamónyi*, *kamuinyi* igealak, melyet Zolnai a *kan* szóval hozott kapcsolatba, mivel a *kamó* szót nem ismerte (Vö. Nyr. 21:178).

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NEPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Schmidt József. — Isten és ördög	99
Kertész Manó. — A magázás történetéhez	102
Beke Ödön. — A határozóragok történetéhez III.	104
Prohászka János — Határozóval összetett igenevek fokozása	109
Luka Jenő — Adatok Nyíregyháza nyelvjárásához. III.	111
Irodalom. — Gombocz Z. A magyar történeti nyelvtan váz- lata. IV. Jelentéstan. (Balassa József.) — C. Stumpf. Die Sprachlaute. (Kelemen György.) — Dr. A. Schirmer. Deutsche Wortkunde. (B. J.) — Erdélyi Lajos. Magyar nyelvi tanul- mányok. (B. J.) — Könyvek és folyóiratok	115
Nyelvművelés. — A Pesti Hírlap szópályázata. (B. J.) — Szuggesztíó meg beste lélek. (Kőrösi Sándor.) — Két ág van eladó. (Kardos Albert.) — Pénzítő osztály. (L. M.) — Olvasás közben. (R. L.).	120
Magyarázatok. — Kádas kalmár. Vespécseye. (Kertész Manó.) — Jókai tájszavaihoz. (Kolozsi Lajos.) — Szabolcs- megyei tájszók. (Radványi Sándor.)	126

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1926. évre 50.000 korona. Kérjük hátralékos előfizetőinket, szíveskedjenek ezt az összeget minél előbb beküldeni.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az 1920—1925. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 50.000 K. A régiebb évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régiebb évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 10.000 korona.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német aranyárka.

A legközelebbi szám 1926 december havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még kapható füzetek ára 10.000 korona és 1000 korona postaköltség.

Előfizetési felhívás a NYELVÖRKALAUZ II. kötetére.

Az új **Nyelvörkalauz** (Tartalomjegyzék és Szómutató a Nyelvőr XXVI—L. évfolyamaihoz) munkában van s ha kellő számú előfizető jelentkezik, a jövő év elején meg is fog jelenni. Mivel csak korlátolt példányszámban nyomtatjuk, kérjük a Nyelvőr t. előfizetőit, hogy minél előbb rendeljék meg a Nyelvörkalauzt.

Az előfizetési ár, ha 1926 december 31-ig beküldik, 80.000 korona. Külföldi előfizetők számára 6 német márka. A bolti ár jóval magasabb lesz.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 150—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIKVÁRIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9

Nagy raktárkészlet.

*

**Angol és francia tudományos művek
előnyös beszerzése.**

*

**Vásárol egyes értékesebb könyveket,
szakszerű gyűjteményeket
és tudományos folyóiratokat.**

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

ISTEN ÉS ÖRDÖG.

Irta Schmidt József.

Az a föltevés, hogy *isten* szavunk iráni eredetű, igen régi és valószínű is — már azért is, mert egyes vallási fogalomkörbe tartozó szavaink biztosan iráni kölcsönszavak, v. ö. pl. *manó* < (végső elemzésben) av. *manō*; *menny* < újp. *mīnu* (*mēnō*). De az a nézet, hogy *isten* a phl. (újp.) *yazdān* átvétele, felette problematikus — főleg a *-zd-* hangkapcsolat miatt, amely a magyarban kétségtől megmaradt volna (v. ö. *gazdag* < oszét *γāzdug*). Egy *yastān* (*jasztān*) ejtésű phl. *yaztān* (*Munkácsi*, ÁKE. 379) sohasem volt; a felirati phl. *y-z-t-ā-n* egyszerűen archaisztikus írású *yazdān* (West, Pahl. Lit.: Ir. Grdr. II. 78. Horn, Neup.: i. m. I. 2. 83), legföllebb *yazatān* (Salemann, Mittelp.: i. m. I. 1. 285) < **yazatānām*, v. ö. av. *yazata-* „istenség, isten“, tkp. „tiszteletre, imádásra méltó“, ill. gen. plur. *yazatanqm*.

Ha *isten* valóban iráni kölcsönszó, akkor legvégső forrása csak egy olyan hangalkatú szó lehet, mint az av. *išta-* (*yašta-*) „tisztelt, imádott“ jelentésű part. praet. pass. Ez a szó nem csupán jelentés, hanem gyökér és képző tekintetében is a legszorosabb kapcsolatban áll az imént említett av. *yazata* szóval s mint ppp. igen könnyen „isten“ jelentést vehetett föl. [Egészen analog eset a n. *Gott* etc. főnév, amely ered. „segítségül hívott“ v. „áldozattal megtisztelt“ jelentésű ppp., v. ö. ói. *hūtā-* v. *hutā-*.] Arra a kérdésre persze, hogy mi volt szavunknak közvetlen előde, adatok végleges hiányában lehetetlen felelni. De érdekes, hogy az av. *yazata-*: phl. *yazdān* = av. *išta-*: phl. *x* analogikus proporció alapján egy középiráni **ištān* volna konstruálható — tehát egy olyan alak, amelyre a m. *isten* is utal (a rövidüléshez v. ö. m. *ezer* < phl. *hazār*). — Komplikálja a dolgot a szanszkrit *ištā-*, amelyre már K. Csoma S. gondolt s amely az av. *išta-* szóval egyetemben még egy harmadik ős-árja **išta-* alakra utal.

Minden valószínűség szerint iráni eredetű az *ördög* (*ördög*) < *ördög* (*erdeng*, HB. *urdung*) szavunk is. Négy idevonatkozó feltevés ismeretes előttem. Közülük itt csak kettővel fogok részletesebben foglalkozni, — egyrészt, mert ez a kettő nézetem szerint komolyan számba vehető, másrészt mert tudtommal eddig még nem részesült kellő figyelemben és méltatásban.

1. „*Patrubány* föltevése, amely szerint a m. *ördög* < av. **angrō-dēng* „a háznak gonosza“ (Nyr. XXVI. 393), — nem is tekintve, hogy légből kapott szóból indul ki — fogalmilag és hangtanilag lehetetlen.

2. *Munkácsi* feltevése szerint *ördög* szavunk egy „szellemember“ jelentésű hybrid összetétel, amelynek csak első tagja árja (iráni?) eredetű, v. ö. ói. *vrtrá-* „bedränger, feind; ein dämon“, amely szó hangalkatának fejlődése iráni (oszét) analógiákkal van magyarázva (ÁKE. 502–503). Igen merész konstrukció, fogalmi és hangtan szempontból egyaránt kifogásolható.

3. A harmadik föltevés szerint, amelynek szerzője ismeretlen előttem — talán a boldogult *Goldziher* professzor (emlékezetem szerint tőle hallottam először) — a m. *ördög* eredetije az av. *drug-*, a zoroasztrizmus rendszerében a gonoszság principiumának megtestesülése, azonkívül egy speciális démon-kategória is. A jelentés kitűnően egyezik. A hangalkatbeli különbségek szakadéka áthidalható. Az av. *drug-* ugyanis egy iráni *drug-* tőformára utal (v. ö. *dragvant-* „ördög-hitű, bálványozó“, *draoga-* „hazugság, csalás“), amelynek iráni fejlődési fázisai a következők lehettek: **drug* (nas. infixum, v. ö. phl. *fra-hang* „tudás:“ *fra-hax-tan* „tanítani“): **u-drung* (prothesis, v. ö. újp. *utrunj: turunj* „citrom“): **urdung* (metathesis, v. ö. phl. *čark: av. čaxra-* „kerék“). Az is lehet, hogy ír. *drug-* csak a magyarban vagy egy harmadik átdó nyelvben lépett föl **urdung* alakban. Noha a fejlődési fázisok nem mutathatók ki, m. *ördög* < ír. *drug* lehetséges föltevés.

4. A negyedik föltevés szerint *ördög* eredetije az újp. *artang*. E gondolatot *Jerney J.* vetette föl (vagy csak propagálta?) „Keleti utazása“ művében (1851). Később *Vámbéry* is operált egy kirgiz *erteng* „rossz szellem“ szóval, amelyet *Munkácsi* megbízhatatlan adatnak nyilvánított (ÁKE. 502). Hogy létezik-e ez a kirgiz *erteng*, nem tudom; de újp. *artang* (*ärtäng*) létezik s kapcsolatban állhat *ördög* szavunkkal.

A szemantikus összefüggés persze első pillantásra homályos. Mert az újp. *artang* jelentése nem „ördög“, hanem: 1. „Aedes picturis exornata (*nigār-chānah*) Manetis pictoris celebrati“, 2. „templum idolicum (*but-chānah*) sinense“, 3. „nomen libri, quem Manetem pictorem omnis generis picturis exornasse exhibent“ (*Vullers*, Lex. Persico-lat. s. v.). Ámde mivel az „aedes (picturis exornata)“ és a „liber (picturis exornatus)“ jelentéscsk szemlátomást a „pictura“ fonálán függnek össze, egészen indokolt az a föltevés, hogy *artang* voltaképi jelentése „festett kép“ (*nigār*) — még pedig „pogány“ v. „eretnek“ kép, „ördög-kép“. Ez a föltevés teljes összhangban van a történelem és a hagyomány adataival. A ház gazdája és a könyv illusztrálója ugyanis, a *Vullers* emlegette „Manes pictor“, nem más, mint *Mānī*, a manicheizmus atyja, a legveszedelmesebb és leggyűlöltebb „eretnek“ a zoroasztrizmus történetében (ca 215–275), egyben az egész keleti hagyomány szerint hírneves festőművész is. A Sáhname szerint pl. *Mānī* sinai festő volt, aki képeivel akarta

igazolni próféta küldetését (*Mohl*, V. 379—380). Más keleti források szerint egy álló esztendeig egy barlangban lappangott, aztán azt állította, hogy ez idő alatt a mennyekben volt s bizonyítékul egy igen szépen írt és művészileg illusztrált könyvet mutatott föl, amely aztán az *artang-i Mānī* nevet kapta (*Spiegel*, EA. III. 266—267; v. ö. II. 203. stb.). Ide való *Chondemir* perzsa történetírónak (15—16. sz.) az az adata, amelyet *Munkácsi Jerney* művéből idéz (AKE. 23): „Haec postquam asseculis suis depraedicaret (Manes), in praedictum antrum festinavit, figuras in hoc varias et incognitas formas super tabulam depicturus, quem postea historici *Ertenki mani* dixere“. Honnan vette a hagyomány, hogy Mānī festő volt? *Bevan* szerint onnan, hogy Mānī egy sajátos írást talált föl s hívei, a manicheusok, különös gondot fordítottak az írásra, tintára, papírosra, kalligrafiára (*Browne*, Lit. Hist. of Persia I. 165—166). Ezzel meg volna magyarázva talán a „képes könyv“, de nem a „képes ház“, sem a „bálvány-templom“. Részemről azt hiszem, hogy Mānī képei végső elemzésben *buddhisztikus* képek. A buddhizmus Krisztus születése körül már rég otthon volt Iránban és szomszédságában s mindentüvé magával vitte hieratikus művészetét. Sinai Turkesztánban, ahol Mānī járt és térített, a buddhizmus éppen Mānī korában (3. sz.) élte virágkorát s közvetlen érintkezésben állott a manicheizmussal és a zoroasztrizmussal, s ugyanott újabban *Stein Aurél* hazánkfia és mások ásatásai útján óriási mennyiségben kerültek elő mindenféle buddhisztikus leletek, többek között vésőművek, szobrok és reliefek, festmények, fatáblákra, vászonra, selyemre festett képek és freskók — Buddhák és bódhiszattvák, isteni és félisteni lények egész légijának ábrázolásai (*Geiger*, Die arch. u. lit. Funde in Chines. Turk.). A zoroasztrizmus, még ha nem is lett volna oly intoleráns, mint volt, csak ördögök ábrázolását láthatta bennük. A szobrokra vonatkozólag ez exacte bizonyítható: a Buddha nevéből alkotott *bud* szó, a phl. teológiai irodalomban egy ördög (*dēv*) tulajdonneve, a phl. és újp. nyelvben a „bálvány“ (idolum) jelölésére szolgál. Ezért lett az újh. *but-chānah* (ered. „Buddha-templom“) is „templum idolicum“. [Az egész kérdésről l. „Buddha az Avesztában“ c. értekezésem: Akad. Ért. 327. füz.] A festett kép természetesen a faragott kép sorsára jutott: a buddh. kép ördög-képpé lett.

Ha már most az újp. *artang*, ill. phl. előfutára, „ördög-kép“ jelentésű szó volt, akkor igen könnyen hozzájuthatott az „ördög“ jelentéshez is. A szónak *aržang* variánsa a Sáhnamében valóban egy ördög tulajdonneve. Jelentés szempontjából tehát *ördög* < *artang* tartható. A hangviszonyok is kielégítők — sokkal kielégítőbbek, mint a többi három eltevésnél. Csak *rd* < *rt* okoz némi nehézséget, amely azonban eloszlató. A magyarázati lehetőségek egyike az, hogy a népetimológia szeszélye, amely az *arsang* (> av. *airyō saṅghō*) szóból nem kevesebb, mint öt — *ardang*, *artang*, *arjang*, *aržang*, *arjang* — varianst teremtett, esetleg (pl. *ard* „harag“ hatása alatt) egy hatodik **ardang* alakot is teremthetett.

A MAGÁZÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Kertész Manó.

A *magázás* c. dolgozatomban (MNy. IV:200) kimutattam, hogyan fejlődik a XVI. században még mindenrendű és rangú magyarok között általános második személyű megszólítás lassanként harmadik személyűvé az ilyen megszólítási formákon keresztül; *Kegyelmed irt volt* énnekem az Petew Tamásné dolga felől. — *Kegyelmed megbocsássa*, hogy az kocsit el nem küldöttem (Lev-Tár II:15). A XVI. századi levelekben valahányszor elmarad a *kegyelmed*, *nagyságod*, *te kegyelmed*, *te nagyságod*-féle megszólítás akár csak az összetett mondat egyik tagjából, tüstént átsap a levélíró a közvetlen tegezésbe: Kerrem te *kegyelmedet* az Istenert, hogy ram *ne nehezely* (RMNyE. 2:80.) Továbbá azon is *kérlek* mint szerető atyámat és jó uramat, hogy *ítéltesse meg Ked* az én szolgám dolgát (uo. 4). — A XVII. század levelei már egészen következtetések a 3. személyű ige használatában, de azzal a jelenséggel, hogy a *Kegyelmed*, *Nagyságod*-féle megszólítás nélkül is 3. személyben beszél a levélíró a címzetthez, csak a XVIII. században találkozunk. Kiadott emlékeink közül először Radvánszkyné Máriaassy Kata Johanna 1709-ben vejéhez, Gerhard Györgyhöz írt leveleiben bukkan fel ez a maival egyező nyelvhasználat: Az íródeák alázatosan *kéreti*, Rozsnyón oskolába járó... elrongyosodott fiát, *méltóztasson* meg-ruházní. (LevTár II:373).

Érdekes a dunántúli nyelvszokás, amely a régi *Kegyelmed* jelentésében a 3. személyű névmást használja: *Ű is elgyün a hegyre?* kérdezte tőlem nemrég Zalaszaharban egy öreg gazda ismerősöm. *Istennek ajálom űket*. *Kegyelmeteket*, magukat (Veszprém, Tsz.) E jelenség magyarázatát, minthogy dunántúli nyelvszokásról van szó, joggal kereshetnők német hatásban; a XVII. század elején ugyanis francia mintára szokásba jött a németeknél a megszólítottnak *Herr* és *Frau* szavakkal való megjelölése és a megszólítás folytatásaképpen az egyes számú 3. sz. *er*, *sie* névmás használata. E nyelvszokás kifejlődése idején azonban csak haragos szóváltásban, vagy magasabbrendűeknek a'acsonyabbakkal való beszélgetésében alkalmazták az egyes 3. sz. névmásos megszólítást.¹ Például Lessing *Minna von Barnhelm* c. vígjátékának első felvonásában a kocsmáros meg Just. Tellheim őrnagy inasa az *er* névmással szólítgatják egymást: *Herr Wirt, Er ist doch ein Grobian*: kocsmáros úr, *Ő* mégis csak goromba fráter — ezt vágja többször is a neheztelő inas az őt békítőgető vendéglős fejéhez.

Nem is kellene tovább kutatnunk s elfogadhatnók a német hatással való magyarázatot, hogyha az *ő* vel való megszólításra nem találunk sokkal régiebb magyar adatot, mint amilyen régről keltezik a német történeti mondattan bűvárai az *er*, *sie*-vel való megszólítás felbukkanását. Zomor Jánosnak leendő vejéhez a lakodalmi

¹ Grimm: Deutsche Grammatik 4, 299—311. Wilmanns: Deutsche Grammatik III, 310—14.

költségek viseléséről 1554-ben írt levelében olvassuk a következő mondatot: „Azért k(egy)elmed) lassa most is melyken [szándékon] akar meg maradny : vag' azon, hog' ytt legyen az halas es k(egy)elmed) kewesen jewyen, az menyegzewys ytt egyewt legyen, vag' kegyg azon, hog' *Keg: vg' jew, az mynt Ew akarja es az ew thyztessege Mutaltya* es az ebed vtan ottan el wyzy k(egy)elmed) az k(egy)elmed) ygyesset“ (MNy. II: 217). A magyar régiségben csak ezzel az egy adattal találkoztam, de ez olyan kétségtelen hiteľű, hogy a német hatás gondolatát el kell utasítanunk és megállapíthatjuk, hogy idegen befolyástól ment magyar fejlődéssel van dolgunk. Magyarázata is igen egyszerű és idézetünkben tisztán kiviláglik: A *Kegyelmed*hez tartozó ige természetesen 3. személyben áll; mikor azonban levélírónk a *Kegyelmed* megszólítást elhagyja, akkor a 3. személyű ige hatása folytán a 3. sz. névmás nyomul be a mondatba megszólításul, bár a XVI. század levélírói, mint már említettem s idézett dolgozatomban bővebben is kifejtettem, ilyenkor rendszeren a tegezı formába csapnak át. — Ez a *Kegyelmed* pótlásául befurakodott ı aztán a dunántúli népnyelvben magázó megszólításként állandósult. Csak az a feltűnı, hogy ennek a dunántúli nyelvszokásnak, bár gyökerei kétségtelenül legalább is a XVI. század közepéig nyúlnak, gazdag régi levéltudalmunkban az egy idézett adaton kívül nyomát sem találjuk.

Megfejtésre vár még az a kérdés, hogyan jutott a *maga* névmás a *Kegyelmed* jelentésében megszólító szerephez. A szó ilyen jelentésének szótári feljegyzésével elıször a XVIII. század végén Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárában találkozunk ilyen formán: *Maga* (*Kelmed*); levéltudalmunkban már egy századdal elıbb felbukkan, igaz hogy csak szórványosan, de az egyik ilyen elıfordulása megszólításként való használatát kilégítıen meg is magyarázza. Aspermont hercegné Rákóczi Julianna írja 1699-ben Okolicsányi Lászlónak: „Edes Okolicsányi uram, az Kd levelébıl értem, hogy ıcsém uram nem idegenkedik az alkuól, de amint *maga Kd* is tudja, akit a tűz egyszer megéget, nem örömet nyúl másodszor hozzá“ (LevTár. II: 431). Majd ugyanabban a levélben pár mondattal odább így ír: „En persvasus vagyok, hogy ha lelkiismeretere kérdem *Kdet*, énnékem *maga* is javallani fogja, hogy többször ne vonassam magamat orromnál fogva“ (uo). Látnivaló, hogy a *maga* mindkét esetben a *Kegyelmed*-del van kapcsolatban, a második mondat *maga*-ja felváltja a *Kegyelmed*-et mint ennek valósággal egyértékese, az elıı idézetben pedig a *maga* a *Kegyelmed* erısítésére szolgál. Ez adatokból kétségtelenül következtethetjük, hogy a *Kegyelmed* 2. sz. birtokos személyragos volta (*te kegyelmed*) a XVII. század végén már elhomályosult és a beszélık, írók tudata a megszólításnak ezt a tulajdonképpen 2. személyű szerkezetét a 3. személyű ige révén 3. személyűnek fogta fel. Nyilvánvaló, hogy a *maga* névmásnak önálló megszólításul való használata a *maga* *Kegyelmed* kapcsolatból vált ki. — Van még egy 31 esztendővel korábban kelt adatunk, amelyben a *maga* ugyancsak a *Kegyelmed*-et felváltva fordul elı; Botka Kata 1668-ban

ezt írja Szvetenay Izsáknak: „Édes uram, *Kd* engem ne fenyegessen, mert én olyan embertől, mint *maga*, meg nem ijedek“ (Lev-Tár II:321).

Botka Kata anyagi kérdések miatt igen indulatos levelet ír Szvetenay Izsáknak; Rákóczi Julianna pedig rangban magasan Okolicsányi felett áll; ez kiviláglik az egész levél hangjából, de különösen ebből a befejező mondatból: „maradok *Kdnek* becsülettel való *jóakarója*.“

Ime, tehát a *magá*-nak megszólításul szolgáló első előfordulása azt mutatja, hogy nem fejez ki tiszteletet, mint a *Kegyelmed*, *Nagyságod*, hanem a n. *er* használatához hasonlóan egyenrangúak párbeszédében jobbra az indulat, a magasabb rangúnak az alacsonyabbhoz intézett szavaiban pedig a beszélő és megszólított közt levő társadalmi távolság kifejezésére szolgál.

A HATÁROZÓRAGOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

— Harmadik közlemény. —

Az eredeti permi *-t-ből a zürjénben számos esetben fejlődött -d. Erre vonatkozó adatainkat a következőkben állítjuk össze:

votják *muket* 'más', zürjén I. *muked* ua., KP. *mukēd* 'irgend-ein'; votj. G. *punūt*, J. *puñit* 'gegen, entgegen', zürj. V. *panūd* W. 76, P. *panūt* 255 'entgegen'; votj. G. J. *šermet* 'zaum, halfter', zürj. *šermed*, *šermed*, P. *šermet* ua. (vö. cser. K. *sermets*, C. *šörmäts*, U. *šermäts* ua. (-ts, ts < -t).

Orosz jövevénytiszókban: zürj. *öttšöd* 'bericht, rechenschaft' (отчет); *öltved* 'antwort' (ответ); vö. Kalima, MSFOu. 19:16.

votj. -t, zürj. -d, P. -t műveltető képző: v. *valat*- 'magyaráz', z. V. *veljd*-, P. *vejt*- 'kioktat', Mut. 39, W. 189; v. *džokat*- 'unterdrücken, bedecken', G. 'ersticken' (tr.), erwürgen; ertränken', z. *džagd*-, P. *džagēt*- 'erdrosseln, erwürgen'; v. *psāt*- 'heiss machen, erwärmen', G. még: 'glühend machen', z. I. *pešed*-, V. S. L. *pešed*- 'schwitzen machen', S. L. még: 'erhitzen, heiss machen (z. B. das wasser)'; zürj. I. *kjled*-, Ud. V. S. L. *kjled*-, P. *kjvet*- 'fluss abwärts fahren od. schwimmen lassen, flößen' — A votjában s a permi zürjén nyelvjárásban is -d-vel: votj. *šud*- (Munk.), *šud*- (Wichm.) 'enni ad, etet, táplál, jóllakat', zürj. P. *šod*- 'füttern (das vied)' (vö. votj. *ši*-, zürj. I. *šoi*- 'enni'); Wichm. Chrest. a finn *suu* 'száj' szóval egyezteteti.

votj. -t, zürj. -d, P. -t deverbális névszóképző: v. *piket*, z. *pikēd* 'stütze'; v. *mudet*, z. S. *mudēd*, P. *mudēt* 'erdwurf um das haus herum am fundament'; v. *kerttāt* 'kötés, kötelék', z. I. *kerted*, U. V. S. L. *kertēd*, P. *kertēt* 'binde'; v. *dumet* 'band, kette, strick; halfter', z. I. *domed*, KP. *domēt* 'binde, fessel'. — Wich-

mann szerint ez a képző a finn *-nta, ntä, nto, nti* képzővel azonos (FUF. 16:198), azonban az *-nt-* lehet (gyakorító) igeképző, s ez esetben csupán a végső magánhangzó névszóképző. (Vö. UA. 219.)

votj. *-t*, zürj. *-d*, P. *-t* melléknévképző: v. G. *kurīt*, J. *kurīt*, 'bitter, scharf schmeckend', z. I. *kurid*, KP. *kuret* 'bitter'; v. J. MU. *lugit*, J. M. S. *jugit*, G. *jugit*, MU. *dugit*, U. *dugit* 'hell, klar; licht', z. I. Ud. V. S. L. *jugid*, P. *jugit* ua.; v. U. G. *velit*, J. M. S. *volit* 'glatt, eben', M.: 'schön, gut', z. S. *volid*, *volkid*, I. *völkid*, P. *volkit* 'glatt, schlupfrig'; v. G. *šunīt*, J. MU. *šunīt* 'warm', z. I. *šonid*, KP. *šonit* ua.; v. U. G. *gilīt*, J. *gilīt*, M. *gilid* (a votjákban is *-d*-vel), z. V. S. L. *gilid* 'schlupfrig, glatt'; v. MU. *veškīt*, K. *veškēt*, Gavrilovnál *-d*-vel: *veškid* 'derék, megtermett (testü)'; z. I. U. V. S. Peč. L. *veškid*, P. *veškīt* 'recht'; v. G. *tšeskīt*, J. *tšeskīt* 'schmackhaft, süss', Gavrilovnál *-d*-vel: *česked*, z. I. *tšeskid*, KP. *tšöskēt* ua. (Vö. UA. 213, NyK. 26:433, 41:273).

Vannak olyan melléktnevek, melyek *-a* vagy *-m* képzővel *-t-t* is, *-d-t* is tüntethetnek fel, még pedig nemcsak a zürjénben, hanem a votjákban is; pl. votj. S. *džušta*, M. K. *džušta*, G. MU. *džušta* 'magasságu, (bizonyos) magassággal bíró', zürj. *džudža* 'tiefe, höhe' (vö. v. S. *džudžit*, G. *džužit*, M. J. MU. *džužit*, U. *džužit* 'hoch; höhe, grösse', z. I. Ud. V. S. *džudžit* 'hoch, tief' (I. V.); 'hoch, höhe' (Ud. S.); z. Gen. KP. S. *jžda* Szöv. 138, S. V. *jžda* Szöv. 13, *jžda* Mut. 116, S. *jžta*, Szöv. 145, V. *jžta*, *istem* W. 100, *jžtem* 65 'nagyságu' (vö. I. U. V. S. Peč. L. *idžit*, P. *idžit* 'gross'); v. *kužda* 'hosszuságu' (vö. *kuž* hosszú) Aminoff 23. z. V. *kužta* 'hosszúság' W. 180; v. Munk. *murda* 'mélységü' (vö. *mur* 'mély'); v. *pašta*, z. *pašta* 'szélességü' (vö. v. *paškīt*, z. *paškid* 'széles'); v. *šekta*, S. *šekta*, z. V. *šekta* W. 257 'súlyü' (vö. v. *šekit*, z. I. *šekid*, P. *šekit* 'nehéz'); v. *ta zekta* 'ilyen vastag' (vö. *zek* 'nagy, vastag, széles'); z. V. *gir-kizta* 'von mörserdicke' W. 68. (vö. V. *kiz* W. 56, Gen. KP. *kiz* 'dick'); v. *ma-minda* 'mennyi', *so-m*. 'annyi', *ta-m*. 'ennyi', z. *si-minda* Szöv. 19, 127, *šjmda* 51, 130 'annyi', *minda*, *mijda* Mut. 41, W. 271 *mijta* 12, *mijda* 257, *mijda* Szöv. 90, *mijtem* NyK. 45:417, 431, *mijdem* Mut. 89, *mijdem* 92, 123, *mijtem* Szöv. 152, *mijtem* 123, *mijdem* 84 'mennyi, amennyi, -nyi', *nem-mijda* 'semennyi' NyK. 45:424, *et mija*, *et-mijta* 'egyforma mennyiségü' 167 (vö. *mij* 'mi; mennyi' Mut. 100, *kimjin* 'mennyi' Wichm. FUF. 14:90, MSFOu. 52:347). -- Vö. a csere-misz *-t*, *ts* képzővel: *kelyāt* 'mélység', *küksāt* 'magasság', *küžāt* 'vastagság', *kužāt* 'hosszúság'. A képzőnek van megfelelője az obi-ugor nyelvekben is. (Vö. CserNyt. 128, KSz. 12:271.)

Már az eddigiekből is látható, hogy a *-t > -d* hangváltozás nem szorítkozik csupán a zürjénre, hanem a votjákban is előfordul. Van olyan eset is, hogy a zürjén megőrizte az eredeti *-t* hangot, s a votjákban vált a *-t -d*-re; pl. votj. Aminoff J. *odig* (og), K. *odik* (ok); zürj. V. *eti(k)*, L. *etig* W. 188, P. *etik* 141, 145 'egy', *etis* 'az egyik' 255, P. Ud. I. *et piz* W. I, 143, Szöv. 30, V. *et-pirtē* Mut. 76 'egyszer', Ud. *et-mija* 'egyforma mennyiségü'.

167, V. *et-koda* 'egyformán' Mut. 102, *etnam* 'egyedül' NyK. 45: 419, V. *et-medar* *mnasni* 'sie gehen nach verschiedenen seiten auseinander' ('erre-arra'), *etar-medar* 'egyik-másik' Mut. 122, Ud. *eter bekas* 'egyik oldalára' Szöv. 204, 218, V. *etka-olem*, Mut. 138, 'egyedüllet' (vö. osztj. *it*, cser. *ik* és *ikiät*, finn *yhte-*, *yksi* < **ykti* 'egy').

votj. Wied. *ut-murt*, Wichm. MU. *uk-murt*, *urt-mort* (<*ut-m.*) MSFOu. 36:52, Munk. K. *urt-mort*, M. *ud-mort*, S. J. *ud murt* 'votják' (m. 'ember'), zürj. Wied. *vot-ud* ua. (vö. cser. B. *ođo*, U. C. *ođš* ua. NyK. 45:349, FUF. 14:106).

votj. -*d*, zürj. -*d* van több olyan esetben, melyek fgr. megfelelői eredeti -*t-re* utalnak; pl. votj. *kud*, zürj. *kod*, *kodi* 'ki, mely', de KP. Genetz *kut* (attrib.), *kudik* (absol.); vö. vog. É. *ȝoti*, KL. *kot*, AL. K. *kwät*, osztj. *ȝotš*, cser. P. *kuđo*. U. *kuđš*, K. *kōđš*, mord. *kodamo*, lapp *kuot* (KSz. 14:139, 350, FUF. 14:106). — Ugyanaz a képző van még a vog. É. *mat*, L. K. *mät* 'valami', osztj. É. *mati*, *madi*, *mattj*, I. *met*, *metta* 'mi, milyen? valaki, valami', magyar *az*, *ez* nevmásokban (Vö. Budenz, UA. 290).

votj. *lud*, zürj. KP. Genetz *rud* 'szürke' (vö. cser. K. U. C. *luđš*, B. *luđo* ua. (FUF. 14:106)).

votj. Munk. *mud-* 'lyukat ás, vág, tur (lábbal v. orral, pl. állat)'; Wichm. *mudet* 'erdaufwurf', zürj. S. *mudēd*, P. *mud'et* ua. (vö. cser. *miudem* 'betakar, beföd; betemet' (vö. NyK. 45:347, FUF. 14:106)).

Idetartozik a 2. személyű birtokrag is, amely mindkét nyelvben -*d*. Ez a rag Budenz UA. 331 szerint eredetibb *-*nt*-ből való, s az -*n* elem — miként a finn, lapp és mordvin nyelvben — a több birtok jelölője volt. Azonban Budenz előtt is érthetetlen volt (UA. 342), hogy a 2. sz. igerag a votjákban -*d*, a zürjében pedig -*n*. Ennek oka nyilván az, hogy a zürjén -*n* épügy eredetibb -*t*-ből fejlődött, mint a votják -*d* igerag és a votják és a zürjén 2. személyű birtokrag. A votják többszám 2. sz.-ében szintén -*d* van, mind az igeragozásban, mind a birtokos személyragozásban. A zürjén nyelvjárások közül a legtöbben a 2. sz. igerag szintén -*d*, kivéve a permit, amely az eredeti -*t*-t megőrizte (pr. -*at*, -*atē*, praet. -*it*, -*itē* Wichm. JSFOu. 21₃:25), a tagadó igénél azonban -*n* és -*d* (I. Ud. *on*, V. Peč. *onē*, S. *on*, *onē*, L. *on*, *od*, P. *od*, *odē* stb. uo.). Az egyesszámban is -*t*-t találunk a kazáni votjákban (pl. *valet* 'lovad', *šiot* 'eszél' Aminoff, JSFOu. 14₂:19) és a permi zürjénségben (pl. *te dinat* 'hozzád' Wichm. FUF. 16:149, KP. Genetz *tenat*, *teat*, *tejat* 'nálad' JSFOu. 15₁:52, *vuunille* 'deinem bruder' uo.). A 2. sz. birtokragos szók accusativusa azonban valamenyi zürjén nyelvjárásban megőrizte az eredeti -*t* hangot; pl. I. *pite*, V. S. Peč. L. *pite*, P. *zontē* 'fiadat'. Az udorai nyelvjárásban a *jes* többesjel után -*dē* a 2. sz. birtokrag tárgyragos alakja: *mēsjezdē* 'teheneidet' Szöv. 179, *d'ēngajezdē* 'pénzdarabjaidat' 168, *tasmajezdē* 'szijadat' 181, *mužikjezdē* 'embereidet' 187. A votjákban rendszeren (Munk.) -*dä*, (Wichm.) -*dē* a rag, Wichmann azonban

-*te* ragos alakot is idéz, de nem mondja meg, melyik nyelvjárásból: *pīte* 'fiadat' FUF. 16:159. — A többes számban: zürj. I. *purtniitte* 'euer messer', V. *nivniite* 'euer tochter', Ud. *vokniide*, *vokniite* 'euren bruder', Peč. *velniide* 'euer pferd', P. *vonnite* 'euren bruder' Wichm. FUF. 16:159. — A 2. személy -*d* ragja tehát -*t*-ből fejlődött, hangtani úton, nincs hát semmi okunk annak a felvételére, hogy eredetileg több-birtok jelölő rag volt. A magyarban szintén -*d* a 2. sz. birtokrag (*fiad*, *házad*, s a tárgyas igeragozásban: *viszed*, *hozod*), s ezt Budenz épúgy magyarázza, mint a permi ragot, de itt sem lehetetlen, hogy olyan -*t* > -*d* hangváltozással állunk szemben, mint a szó elején, pl. *dara* < tör. **taryy*, dörzsöl, < *törzsöl*. *döm* < *töm* stb. (vö. Gombocz. MSFOu. 30:165). Szóvégi -*t* > -*d* hangváltozásra nem sok adat van; a szóban forgó esetekben a -*t* mindig *j* után áll: *majd* < *majt*, *fajd* < *fajt*, -*n-kéd*, -*n-két* (= -*nként* rag) < **-n-kéj-t* (Wichm. MNy. 4:215). — Melich (MNy. 9:339) szintén azt a nézet vallja, hogy a 2. sz. -*d* ragja hangtani úton fejlődött -*t*-ből, s ő idéz is nyelvemlékeinkből egy csomó -*t* s adatot, nézetem szerint azonban ezek csak írott, de nem ejtett alakok.

A fgr. **-nt* ~ permi -*d* hangmegfelelésre van több biztos példa (pl. zürj. *pēd*-, votj. *podj*- 'zumachen, bedecken', magyar *fed*, vog. *pānt*- Wichm. FUF. 14:98; hasonló adatok uo. 81, 82, 97, NyK. 45:352), de nézetem szerint ez a fejlődés úgy történt, hogy az **-nt*-ből először az orrhang esett ki, s a megmaradt -*t* hang egybeesett az eredeti -*t*-vel, s osztozott annak a sorsában. Mert nem minden fgr. **-nt*-ből lett a permi nyelvekben -*d*, hanem az **-nt*-ből fejlődött -*t* meg is maradhatott. Ilyen eset pl. a sorszámnev képzője; a votják és a permi zürjén nyelvjárás u. i. megtartotta a -*t*-t, a többi nyelvjárás ellenben -*d* re változtatta: votj. MU. *kuiinmeti*, G. *kuiinmēti*, zürj. P. *kuinmet*, I. *kojmed*, U. V. S. Peč. L. *kojmed*, 'harmadik', vö. finn *kolmante*-, *kolmansi* > **kolmanti* ua. — A magyar *köd* szót a votj. K. *čen kēd* 'gyenge köd, földi füst, pára' összetétel második tagjával egyeztetik, s a -*d* t fgr. **-nt*-ből valónak tekintik, s Gavrilovnál van ennek is -*t*-s változata: *čēn kēt* (idézte Munk. Votj. Sz. 290).

Hasonló jelenséggel találkozunk a cseremiszenben is, hol a fgr. **-nt*-nek van -*nd* megfelelése is, de két biztos példában fgr. **-t*-re utaló *δ*-t találunk: cser. *luđo*, *luđš* 'réce' (vö. finn *lintu*, lp. K. *lontē*, S. *loddē*, vog. *lunD*, magy. *lúd*); cser. *ḡḡāḡ*, 'strang, sehne des bogens (vö. finn *jäntee*, osztj. *ḡontʲə*, vog. *ānDeß*, magy. *ideg*). Vö. KSz. 14:350, 3. jegyz.

A permi -*t* ~ -*d* hangviszony alaposabb vizsgálata bizonyára még sok fontos tanulsággal fog járni,¹ itt csak még egy etimológiára akarom a figyelmet felhívni: magy. *nyél*, vog. *nāl*, osztj. *npl*, *net*, zürj. *nud*, votj. *njd*, K. *ned* (Aminoffnál, JSFOu. 14₂:19 *net*! de instr.

¹ Ezzel bizonyára párhuzamos volt a szóbelseji és szóvégi -*k* > -*g* hangfejlődés, amelyre számos adat van Vö. Fuchs, KSz. 14:298, s velem ellenkező állásponton Wichm. FUF. 11:290, Nachträge

neden, épígy *pet* láb, instr. *peden*), mordv. *ned*, finn *nyte*, lp. S. *nactä*, N. *nä'ädd*, K. *navt*, *nett*, *nedd*. Itt fgr. **-ð* megfelelője a permi *-d*, pedig szabály szerint hangelveszésnek kellene itt lenni. (Vö. Wichm. FUF. 14:106, jegyz.). Azt kell tehát feltennünk, hogy a fgr. **-ð*-ból a permi alapnyelvben **-t* lett, s azután ez a *-t* is részt vett a permi **t* > *-d* hangváltozásban. Hasonlóképp fgr. **-ð*-t képvisel a fenti deverbális melléknévképző, s a prolativusrag is, mely eredetileg ablativusrag volt.

Ezek után véleményem szerint semmi okunk sincs annak a feltevésére, hogy a permi nyelvekben volt egy külön prosecutivusrag és egy külön transitivusrag, amely utóbbi az ugor nyelvek *-t* locativusragjával azonos.

Ettől a kérdéstől teljesen független, hogy micsoda a prolativusrag végén levő *-i* hang. Wichmann, FUF. 16:158 ezt is locativusragnak tartja, s ilyen használatára a zürjénből a következő két adatot közli: Ud. *kaga vjli lebe* 'der kleine vogel fliegt in der höhe'; V. Ud. *jli*, P. *jvi* 'weit' (wo?). Az utóbbira azonban én csak lativusi jelentésű adatot találtam: *jli vetlin*, *munin* 'weit zogst du, gingst du' W. 218.

Ez az *-i* más ragok végén is megjelenik, de nemcsak locativus-, hanem ablativusi és módhatározó alakokon is (az utóbbiakat már fönt idéztük); pl. *sen(i)* 'ott', *tan(i)* 'itt', *ken(i)* 'hol?' 299, 327, 328, *kijen(i)* ua. 326, *seten(i)* ott 223, *esten(i)* ua. 111, *taten(i)* 'itt' FUF. 16:158; — *veljś(ti)* 'csak az után' (*vel* 'ú'); S. L. *mįsti* (vö. V. *mįst*, *mįšten*, Ud. *mįś*, *mįšta* Wichm. uo. 152, *mįstan* Fokos, Szöv. 200, 203, 204) 'mulva'.

A módhatározóknál már utaltam arra, hogy ott *-e*, *-a* és *-i* váltakoznak egymással; ha tekintetbe vesszük, hogy *-ta*-ragos prolativusi alakokat is találunk (pl. *sek kosta* W. 50 és *sek kosti* F. Szöv. 33 'ezalatt, eközben'; *kušta* 'mentén'; vö. votj. *berataz* 'végül' Munk. 67, 81), akkor nem tarthatjuk lehetetlennek azt a feltevést, hogy ez az *-i* — ha az valóban rag, akkor az — a lativusrag változata.¹ De az is lehetséges, hogy az *-i* nem is határozórag, mert nemcsak határozószók végén fordul elő ez a — ma már valószínűleg — jelentéstelen elem: P. *kin* W. 145 és Le. *kini* NyK. 45:410 'ki?' (*ne-kin* 'senki' 419); *kod* és *kodi* 'mely, ki?'; *kušsem* és Le. *kušsemi* NyK. 45:463 'milyen?'; *eti* 'egy' (*et-*);² — a votjákban is: *sor* 'közép' és *sori* 'középső'; ketté (oszt, vág, hasít), azután több *-r* és *-l* végű csuvas jövevényszón (vö. Wichm. MSFOu. 21:34), s a *-ti* sorszámnévképzőben.

¹ Vö. még: *kiftśe* és Ud. *kiftśi(ja)* 'hova'? Szöv. 182.

² Az *eti* és *etik* (a votjákban már csakis *odig*, *og* és K. *odik*, *ok* van!) viszonyára nézve vö. *kidž(i)* W. 137 és *kidžik* Szöv. 31, 39 'hogyan'; *sidž(i)* 12, 115, 122 és *sidžik* 39, W. 12 'igy, úgy'.

HATÁROZÓVAL ÖSSZETETT IGENEVEK FOKOZÁSA.

Az -ó, -ő képzős igenévi szerkezetekből vált összetételek fokozásában meglehetősen nagy az ingadozás. Az ilyeneket hol egységes szók gyanánt fokozzuk (*legmesszebbmenőbb*), hol az első tagját (*legmesszebbmenő*), sőt néha előfordul, hogy mind a két tagját („Az a javaslat, melynél fontosabb, az állam életébe *mélyebbre hatolóbb* javaslat nem fordult még elő a kiegyezési javaslatok óta” Egyetértés 1891. III. 8., id. Nyr. 34:476). Nemrégiben szóvátettem az *égbekiálló* összetételnek egy furcsa fokozását (Nyr. 54:152), a minap meg a következő érdekes adatra bukkantam. Egy feltűnésteltető vádbeszéd ismertetésében egyik napilapunk az ügyésznek alábbi mondatát kétféleképpen idézte, így: „A Térképészeti Intézet alkalmazottai a *száualomra legmélőbb* emberek” (a címben) és „A T. I. alkalmazottai a *legszáualomramélőbb* emberek” (a szövegben, Ujs. 1926. V. 21.). Ezuttal is, mint az *égbekiálló* esetében, a két alak közül csak az utóbbi alakot tarthatom helyesnek. A *mélto* igenév¹ ugyanis -*ra* -*re* képzős határozós főnevekkel kapcsolatban oly gyakran járatos, hogy az ilyenek állandó szoros kapcsolattá, összetétellé válnak: *dicséretremélto*, *szeretletremélto*, *figyelmremélto*, *irigylésremélto*, *száualomramélto*, *bámulatramélto*, *bűnletésremélto*, *megvetlésremélto* stb.² Simonyi az ilyenekre a következő szabályt állítja föl: „A gyakrabban használt, elváltozott jelentésű, állandó összetételeket mint egységes szókat a végükön fokozzuk: *előkelőbb*, *alávalóbb*, nem pedig *előbbkelő*, *alábbvaló*, továbbá *legjóravalóbb*, *legszeretletreméltobb*, *legszenbeöllobb*, nem pedig *legjobbvaló*, *szeretletre legméltobb* stb.” (Helyes magyarság³ 79). Ugyanez az elv csendül ki már Szarvas Gábor megállapításából is, aki az -*ú*, -*ű* képzős összetett melléknemek fokozásának tárgyalásában így ír: „Az első vagy második tag veszi-e föl a comparativusi képzőt, erre nézve az lesz a határozó mozzanat, hogy laza-e még az összetétel, vagy már egészen eggyéforrt, más szóval, uralkodó s könnyen kiérezhető-e külön egyik tagnak a maga igaz jelentése, vagy hogy egyik vagy másik vagy mind a kettő szokott erejéből veszített s a két tagnak járatos értelme elhomályosult s az összetétel egy új, egységes jelentést vett föl.” Szerinte „kérdés alá se jöhetnek: a *legjóravalóbb*, *legszeretletreméltobb* ifjút tanultam benne megismerni; *legharcratermeltebb*” (Nyr. 16:369).

Az olyan igenévi összetételek, melyeknek első tagja határozó, az újabb irodalomban, de főleg a napisajtóban napról-napra mindjobban terjednek.³ Legtöbbször alapfokban találjuk őket, mert fokozva ritkábban van szükség rájuk s ez a főoka a fokozásukban jelentkező ingadozásnak. Ilyenek pl: *alávaló*⁴, *akasztófáraláló* (ez az *égbekiálló* mellett egyike a legrégebb ilyen összetételeknek, vö. NySz: mi dolog te akasztófára való SalMark 30, továbbá Cal, MA, PPBI.), *bámulatramélto*

¹ Vö. Simonyi Ál-deverb. és denom. képzések: „*Méltalom* attól a *mélto*-igétől van képezve, melyből van *mélto* és *méltat*” Nyr. 6:198.

² A *szeretletremélto*-féleknak gyakori használatát Sz. Á. megróttá s egyes esetekben a *szerelmivaló*-féleket ajánlotta helyettük, de teljesen elítélte a *bűnletésre*-, *megvetlésremélto*-kat, mert szerinte „a *mélto* mint az *érdemes* rokona nem alkalmazható jelzőül rossz értelemben” (Nyr. 32:384.). K. B. vitába szállt vele (uo. 33:162) s a használatot jogosultnak tartotta. — E vitára való utalással is az összetétel gyakoriságát akarom bizonyítani.

³ „A mai előbeszédben ez a használat fölötte ritka már” (Simonyi A jelzők mondatana 19). Inkább a relatív szerkezet járja helyette.

⁴ A *való*-nak számos ilyen összetétele van a régi nyelvben. Vö. NySz.

belelő („T. S. *belelő* és *életrekelő* ereje harmóniában van egymással“ Ujs. 1925. XII. 18), *célravezető*, *csodálatraméltó*, *életrevaló*, *életbevágó*, *egybehangzó*, *előrelátó*, *előrelátható*, *együttérző*, *égbenyúló*, *égbekiálló* (vö. Nyr. 54:152) *ékesenszóló* (vö. Simonyi Hely. Magy.³ 131), *életrekelő* (l. föntebb!), *félreeső*, *figyelemreméltó*, *fülbe-mászó* (Nyr. 26:85), *fülbeszókó* („fülbe-szókó dolog, hogy a gy puhább hang, mint a dj“ Dessewffy J. levele Kazinczyhoz, 2:174), *hozzáálló*, *hozzaértő*, *hiába-való*, *irigylésreméltó*, *ingyenélő*, *ingyen-való*, és *ingyenben-való* (NySz.), *jöleső*, *jóltevő* (hatás, P. H. 1926. VI. 17.), *jóra való*, *kétségbeejtő*, *kézenfekvő*, *kézzelfogható* (alighanem e két utóbbinak alakvegyülése ez a szokatlan alak: „a *legkézzelfekvőbb* eljárás a mustsürités“ Ujs. 1926. VI. 13.), *koránkelő*, *körültekintő*, *közelálló*, *messze-ágazó*, *messzehangzó*, *messzehallzó* (hang, Ujs. 1925. XII. 10.), *messzireható*, *mélyreható*, *messzemenő*, *nagyravágó*, *nyilvánvaló*, *odaadó*, *odaváló*, *összeillő*, *semmire való*, *semmirekelő*, *számbavehető*, *szembeöllő*, *szembeszókó*, *szembetűnő*, *szemrevaló*, *szemrehányó*, *szemmelátható*, *szívemarkoló*, *szívből fakadó*, *szívhezszóló*, *szánalomraméltó*, *szeretetre méltó*, *távoleső*, *túlnyomó*, *valamire való*, *világraszóló*, *vesébeláló* (pillantások, Ujs. 1926. VI. 16.)

Mindezekkel és még sok más hasonlóval naponkint találkozunk a napisajtóban. Fokozott formáikkal nagyon szabadon bánik a nyelv. Ennek bizonyítására már Simonyi is több példát hoz fel (Nyr. 34:475), többek közt: *legtemplombajáróbb*, *kün-ülőbb*, *kedvemre-valóbb*, *legtermészetszerintvalóbb*. Leggyakoribb természetesen a *való* végű összetételeknek efféle fokozása, amint hogy ilyen összetétel van a legtöbb nemcsak mai napság, hanem a régiségben is. Elég e részben a NySz-ra utalnunk, ahol igen sok *való*-féle összetételt találhatni, olyanokat is, amelyek ma már nem járatosak. Legkülönösebb ilyen példa: „az isten annál is *kedve szerint való*t ad kegyelmednek“ (Tört. Tár. 13:161. Ny Sz., idézi Sim. Nyr. 34:475 és Germanista Nyr. 38:428.) Éppen most olvasom: Az állást nem a *legarravalóbb* foglalja el (Alexander B. Ujs. 1926. VIII. 15).

Legérdekesebb esetek azok, mikor olyanokat is egységes szók gyanánt fokoznak, amelyeknek inkább első tagját lehet és kell fokozni, pl. „*legmesszemenőbb* következtetések“ (Egyetértés 15:60, id. Nyr. 34:476), de: „*legmesszebbmenő* romlás“ (Vikár, Nyr. 35:103), „*legmesszebbmenő* óvóintézkedések“ (Ujs. 1926. I. 24.), „*legmesszebbmenőkig* kiterjesztett kritika“ (uo. VI. 2.). Simonyi szerint Goethenek ezt a kifejezését: *der tiefführendste Geist* nem így kellene fordítani: a *legmélyenérzőbb* elmé, hanem a *legmélyebben* érző v. a *legmélyebb* érzésű. (Nyr. 34:476). Ugyanígy van: *legmélyrehatóbb* javaslat és *legmélyebbreható* javaslat (az utóbbit használja Simonyi is: „a *legmélyebbreható* s egyáltalán legfényesebb értekezés“ M Nyelv² 314), sőt mind a két tag fokozásával: *mélyebbre hatolóbb* is (l. föntebb!). *Alávalóbb*, *legalávalóbb* mellett van *alább valóbb* is: A kevésbé szív kisebb magánál és alább valóbb mindenkéül (Fal. 529, Sim. i. h.).

PROHÁSZKA JÁNOS.

ADATOK NYIREGYHÁZA NYELVJÁRÁSÁHOZ.

Irta **Luka Jenő.**

— Harmadik közlemény. —

V. Népnyelvi adatok.**1. Szólások és közmondások.***Nyakára jár*: alkalmatlankodik.*Ne takaródzon senki az ő vagyonával*: ne bízsa el magát.*Szép szónak szép a helye.**Úgy néz ki, mint akinek gyinye föld nem jutott*: savanyú képet vág.*Beszélhet szakadásig*: hiábavaló beszéd.*Bőr alá néz*: szunyókál.*Titkába vannak*: titokban szeretik egymást.*A házba mindég hozni kell*: akinek csak háza van, még nem él meg belőle.*Szakad a gabona*: sárgul, érik. Szent János napkor szakad a gabona.*Visszatarlja a szót*: meg-megakasztja a beszélőt közbeszólásaival.*Az mi igaz*: való;*Kemény a puhába való.**Nem evett meg egy font sót a helyén*: helyét gyakran változtató cselédre mondják.*Izzad, mint Móric a bablé évésben.**Úgy tartsd a zsákot, hogy anyád tartotta apádnak*: feseszen.*Kovács is azért tartja a fogót, hogy meg ne süsse a kezét*: vigyázatra való figyelmeztetés.*Jól bírja magát, de azért egy tetűt végighajtana a vásáron*: fösvény.*Átfordul az idő*: megváltozik.*Ötből tanult, hatból bukott*: rossz tanulóra mondják.*El van ázva*: be van rúgva, részeg.**2. Egy férfi beszéde.**

Igen szépen meghivok X urat az Ilka lakodalmára, de a gyermekeket is tesék elhozni, hogy mulasanak azok is. Cigányt is fogatam.

Hát mán csak azt akarom, hogy jól mulasanak a jányom lakodalmán. Több jányom úgy sincs.

Vettem mán néki varógépet, sifont, komótót, asztalt. A gép egy kicsit drága vót, de hát mán csak jót akartam néki veni. Ilka nem is akarta, hogy megvegyek, de montam néki, ha én most nem veszek meg néked aztat a gépet, egy esztendő mulva tízszer annyit adolsz érte.

Mekcsinálók néki olyan lakodalmat, hogy mindég meg fogja emlékezni. Hát csak tesck olyan szíves leni eljöni.

3. Tájszavak.*ágaskodik*: leánynézőbe jár.*ajjaz*: állat alá almot tesz.*anyalevél*: a dohány nagy levele.*aroma*: reuma.*bábakakas*: termékenyítésre nem alkalmas kakas.*beágyaz*: kézi cséplésre előkészíti az éleket, pl. búzát, rozsot.

béfedezte: elfeledte.
bornyuszájú: lobogó ingujj.
böllér: télen házakhoz járó disznóóló ember.
butyka: fából készült kunyhó.
burgyé: cigányok földbeépített kunyhója.
becsomóz: dohányt bálnákba csomagol.
beszekerál: berúg.
bursza: tanyai mulatság.
bobájka: karácsonyi eledel, mákos-tészta.
biztalan: bizonytalan.
buktat: szőlőt buktat, befed; vagy lábát valaki elé téve buktat.
bálna: dohánycsomag, mely négy rúd közé kötéllel van összekötve.
bábakalács: gulajsztrából készített kalács.
bretva: beretva, borotva.
cakkos: csipkézett.
cikrázik: szikrázik.
cimervas: az eke egyik része, farsróf.
cigánykodik: kéreget.
cicomera: kicicomázott.
cigányszőlő: apró fekete szőlő.
cigánykenyér: fehér kenyér.
cimboráz: pajtáskodik.
csész: csősz.
csomózó: munkás, aki a dohányt bálnákba csomagolja.
csángó: csavargó ember.
csalfás: hamis.
csáté: raffia, háncs.
csina: csikó.
cseléd: csak nőcselédet ért ezen.
cserdül: karikással pattogtat.
debella: tehetetlen, ügyetlen nagy leányra mondják.
dikó: szalmaágy az istállóban.
dohánytörés: dohánylevelek letörése.
dronka: dorong.
duckál: gyermek az ágyban ugrándozik.
dücol: földbe vert oszloppal támogatja az omló parti oldalt.
dudvís: dudvás.

dücskő: görcsös tuskó; a kivágott fatörzsnek az a része, honnan a gyökerek ágaznak szét.
egyértés: egyetértés.
élet: a kenyérmagvak.
elputyngol: elver.
erős: csipős, avas. Aratáskor erős már a sonka.
fatyacska: kis fiú. Mikor én még ilyen fatyacska voltam.
fürgentyű: gyermekjátékszer lúdcsontból vagy gombból, mely forgatás közben bűgő hangot ad.
fagyóka: ólmoseső.
fülrózsa: kövi rózsa, melynek nedvét a fájós fülbe csepegtetik. Háztetőkön található.
fial: fiadzik, pl. a sertés.
faliszt: szúrágta fa pora.
futykorát: fanyelű bicska.
fakla: templomi vastag gyertya.
furik: targonca, talicska.
góráz: dobál.
gabona: csak a rozs neve.
gunárgalamb: hímgalamb.
gácsér: himkacsa.
garágya: kertkerítés; trágyából, nedves gazból készült kerítés, melynek tetejére földet tesznek.
gurnyik: tyúkol.
gulajsztra: ellés utáni első fejés tej.
gömője: juhsajt.
galléros galamb: egy galambfaj.
gojvás galamb: angol golyvás.
géplés: cséplés.
gyócs: gyolcs.
gyinye: dinnye.
gyepel: legel.
hümlő: himlő.
harapfogó: harapófogó.
horogfa: szalmát, szénát húznak ki vele a kazalból. Horgosvéglű karó.
haszonfa: eszközfá.
hajkurász: kerget.
hóguruja: hóból gyúrt labda.
hetes: hétre, hónapra fogadott fiatal szolgál.
hasongat: hasogat.

hadrekál: hadonázva kiabál.
háborog a must: forr a must.
heftika: tüdővész.
haszgat: hasogat.
hagyásfa: irtáskor meghagyott magfa.
ikre: iker.
írombák: babos, pettyes.
íromba tyúk: plimouth-fajta tyúk.
írcsokál: irogat.
idegenes: ideges.
jófogsú: erős.
jégbánya: vízzel telt gödör, melyből télen a jeget vágják.
jokföld: 1 jog, 2 magyar hold (2400 négyszögöl).
kocsó: kacsó, kéz.
kurgat: kerget.
kefel: kefél.
kankoly: konkoly.
kú: kő.
korcol: köt (gatyakorc).
kócs: kulcs.
köri: köré. *Köri gyűl.*
keleb: kebel.
kecsély: csekély.
kisnyelv: a nyeldeklő csapja.
kantárf: a kút fenekén levő faalkotmány.
kukás: dohánykertész.
kábdel: bivalyra használatos drótvégű ostor.
kupka: bádogganna szűk szájjal.
kényelmes: elkényeztetett.
küles: köles.
kontyolóruha: lakodalomkor a kontyoláshoz használatos ruha.
krahicsol: köhög, köhécsel.
könnyű trágya: soványan tartott állat trágvája.
komor: rosszul herélt ló, amelyik még ugrik a kancára.
kókinda: kochinkina-fajta tyúk.
keringő galamb: galambfaj.
klajbász: plajbász.
kursnyék: tyúkol.
kiskonyha: a szabad konyhának az a része, ahol tüzelnek.
kolla: bogrács.

kulka: a boglyakemence körül épített ülőke.
kalácsjuk: légzőcső. Kalácsjukba tévedt.
kúp: kúpalakba rakott kukoricaszár.
kilapaszt: kitapasztal.
komót: fiókos szekrény.
kisumel: elillan.
kajsztron: lábas.
kaparás: gereblyezés.
lomoszkodik: ócska holmik közt kotorász, keresgél.
lestempolyoz: lepecsétel.
lécka: léc.
legényes jány: legények társaságát kereső leány.
lomboz: fák lombját levágja.
micsodás: furcsa.
misméllő: ismétlő isk. tanuló.
mindenes: tollszár, tok és tollhegygel együtt.
mustra ló: kiselejtezett ló.
magazinos jány: dohányraktári munkásleány.
mizmeráló: dohányraktári 8—10 éves munkásleányka, ki az asztal alatt levő dohányhulladékot szedi fel.
mágla: dohányrakás.
murik: földből vert fal.
mennykőfa: villámsujtotta fa.
mesztláb: mezitláb.
nádfők: nádsarjú.
nagyfajta galamb: török galamb.
nyüszög: nyüzsög.
nyakóca: meztelen nyak.
öreg keresztapa { a nagyszülők valamelyikének kereszt-
öreg keresztanya { apja, anyja.
ör': öröl.
örtet: öröltet.
összefőz: pletykálgodik.
pocsik: pocsek, csunya.
porszedő: dohánytörmelékét szedő munkás.
parasztgyufa: kénegyújtó.
patlogógyufa: svédgyújtó.
percentes: percentre dolgozó aratómunkás.

peckás: cséplőgép fűtője.
parasztgalamb: közönséges fajta galamb.
purcligalamb: galambfaj.
pampohszem: pápaszem, szemüveg.
pipikendő: piroskendő.
pávásgalamb: pávafarkú galamb.
pocos: hasas.
pudli: éjjeli edény.
pad: padlás.
puja: gyermek 10–12 éves korig.
reszelőz: reszel.
recept: recept.
rásza: palánta.
restellő: ökörré használatos rövidnyelű ostor.
rugott bornyu: borjú, melyet az anyja nem enged szopni.
rajzólnak a méhek: rajzanak.
ruszka: ruthén-fajta sertés.
rocsha: sajtár.
sihider: siheder.
sentereg: lábatlankodik.
strik: csapófa, mellyel a nagyon tele vékát színültig lecsapják, lestrikelik.
serte-perlél: sűrög-forog.
sikálhoz: csúszkál a jégen.
sovány trágya: éretlen trágya.
sikirel: sikerül.
simogat: simogat.
sasnyul: satnyul.
simítóház: ahol a dohánylevelet simítják.
sikál: tapaszt.
sunda: mocskos.
sikandós: sikamlós.
sirájkagalamb: pávafarkú galamb.
sonkos: sonkolytvásárló ember.
siflider
suhaj
suhanyec } kamaszfiú.
spór: takaréktűzhely.
sutorka: a boglyakemencének az a része, mely a falba nyílik.
süt: a kemence és a fal közti hely a sarokig.
szőrő: szérű.
szinel: bort leszűr.
szárazbelegség: tüdővész.

szekurál: biztosít.
szemvevés: elgyengülés.
szecskázik: szecskát eszik.
szűköl: fél, szorul.
szálás: tanyai lakosok városi otthona.
szripácsol: szipog.
szandra: ronda.
sztrunga: karám.
sztroska: takarmányhordó zsákdarab.
torocka, trocka: kőszénalak.
tűszködik: küszköd.
táblás: kockás.
tábláskendő: kockáskendő.
tanyázik: vendégeskedik.
támadás: daganat.
trigó: trikó, kötött ing v. lábravaló.
tehenkedik: ránehezkedik.
tőgyel: tehén tőgye növekszik a borjuzás előtt.
tetejez: kosarat, vékát tetejezve rak, jól megrak.
tővelőkapa, gyökérkapa: kapa, melyet a fagyókériszedésekor használnak.
testifa: törzsfa.
tengernád: nádpálca, mit porozásra használnak.
tojó galamb: nőténygalamb.
tojó kacsa: nőténykacsa.
tollpálca: tollszár.
treza: triőr, gabonarostálógép.
tejfa: földbe erősített ágasfa a ház előtt, melyre tejes edényeket akasztanak.
taksa, taksás: napszámos, ki gazdája földjén házbér fejében 30–40 taksa- napot dolgozik.
toszit: tol.
újfent: ismét.
újjas: kabát.
ujukál: kurjongat.
vidla: villa.
vrázsol: varázsol.
verifal: sárból készült fal.
vadászodik: vadásztat.
vicsirít: vicsorít, pl. a kutya.
verőce: léces ajtó a konyhaajtó előtt; de léces kertajtó is.

vakszem: ki nem hajtott szem a tarlón.

varnyú: varjú.

zsupfejű: buta, nehezen ért meg valamit.

zsuzsikás: zsiszikes.

zurbol: köpül.

zsiros trágya: érett trágya.

zajda: abrosz, melybe piaci árut vagy bolti cikkeket csomagolnak; 2—2 szemben levő csücskét összekötik s két összekötött csücskét a nyakba akasztva a zajdát hátukra veszik.

zajdál: zajdában hordoz valamit.

zavedzál: alkalmatlankodik.

zsúval: kérődzik.

IRODALOM.

Gombocz Zoltán. A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentéstan. A Danubia kiadása. 1926. (Tudományos Gyűjtemény. 16.)

Gombocz Zoltán egyetemi előadásainak vázlatai (Fonétika. Hangtörténet. Alaktan.) csakis hallgatóinak szánt könyvmatos füzetekben jelentek meg. A bevezetésül szolgáló nyelvtörténeti módszertan a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének 1. füzeté. A jelentéstan most jelent meg nyomtatásban s a sorozat, melynek egyik kötete, a többi rész megjelenését is igéri. A szerző, amint előszavában mondja, előadásainak vezérfonalát kézirat gyanánt s első sorban pedagógiai céllal adja ki.

A jelentéstan megjelenése a legsürgősebb volt, mert rendszeres jelentéstanunk nincs s valóban szükséges ráirányítani az egyetemi hallgatók figyelmét a grammatikának erre az elhanyagolt területére, ahol bő alkalmuk lehet még kidolgozatlan, megoldatlan kérdésekkel foglalkozni.

Gombocz jelentéstana teljesen Wundt nyelvpszichológiai fel fogására támaszkodik. Ismerteti a jelentéstani kutatások történetét, hazai és külföldi irodalmát, a szó lélektani és logikai alkatát s azután részletesen tárgyalja a jelentésváltozások rendszerét Wundt osztályozása alapján. Érdekesen és tanulságosan megírt könyvéhez csak néhány megjegyzést akarunk fűzni.

A bevezető szakaszban G. szembeállítja a hangtani törvényeket a jelentéstani törvényekkel: „Míg ugyanis — írja — a hangtani törvények tapasztalati törvények, amelyek közvetlenül magukra a hangjelenségekre vonatkoznak, addig a jelentéstani törvények nincsenek nyelvhez kötve.” (5. l.) A szemantika törvényeit bizonyos fokig olyanoknak tartja, „amelyek mindig és mindenütt érvényesülnek”. En nem látom ezt a különbséget a hangtani törvények és a jelentéstani törvények között. A nyelvi jelenségek minden körében vannak olyan „törvények”, amelyek egy-egy nyelvre vonatkoznak s olyanok, amelyeket különböző nyelvekben egyformán megfigyelhetünk. Igaz, hogy a magyar *megfog*, német *begreifen*, francia *comprendre*, olasz *capire*, finn *käsittää* stb. jelentésfejlődése egyforma képzettársítás eredménye. Csakhogy a hangváltozások területén is találkozunk hasonló jelenségekkel. Elég, ha az *l* labializáló hatására utalok különböző nyelvekben s az ilyen hangváltozásra *al > au > ó* a franciában

(*chevals* > *chevaux*) és a magyarban (*alma* > *óma*); ugyanilyen az *ai* > *é* változás a franciában és a magyarban (*paraj* > *paré*). A magyar szövegi magas nyelvválású rövid magánhangzók eltűnése sem a magyar hangtörténet kizárólagos sajátja, mert épúgy eltűntek a rövid magánhangzók a szó végéről az angolban s eltűnőben vannak a mai németben. Viszont vannak igen nagy számban jelentésváltozások, épúgy mint hangváltozások, melyek csakis egy-egy nyelv körére szorítkoznak. Ha tehát igaz, hogy „a jelentésváltozásokban [hozzátesszük: gyakran] a képzettársulásoknak az ember lelki életén uralkodó általános törvényei nyilvánulnak meg”. (6. l.), igaz az is, hogy a hangváltozásokban viszont gyakran az ember beszélő szerveinek egyformaságán alapuló s a hangfiziológiában uralkodó általános törvények nyilvánulnak meg.

Fritz Mauthner Gombocz „szellemes műkedvelő nyelvésznek” nevezi (38. l.). Aki nem ismeri Mauthner munkáit, ebben határozott lekicsinylést érezhet, pedig ez igazságtalanság volna vele szemben. Igaz, hogy Mauthner nem „szaknyelvész”, de nem is nevezi magát soha annak; ő filozófiai író, aki mindig a maga filozófiai felfogása, gondolatai szempontjából bírálja a nyelvet. *Philosophisches Wörterbuch* és *Kritik der Sprache* c. munkáiban a nyelvész is sok érdekes, tanulságos megfigyelést és (talán nem baj, hogy) szellemes megjegyzést is talál.¹

Wundt *singulärer Bedeutungswandel* műszava számára nem tartom szerencsésnek a *szórványos* elnevezést. A *szórványos* szó azt jelenti, hogy valami (pl. betegség) itt-ott, több helyen előfordul, míg az ilyen fajta jelentésváltozás jellemző vonása, hogy nem általános, hanem csak egyszer, egy szón figyelhető meg. Jobbnak tartom erre a célra az *alkalmi* vagy *egyes* jelentésváltozás elnevezést.

BALASSA JÓZSEF

Carl Stumpf: Die Sprachlaute. *Experimentell-phonetische Untersuchungen, nebst einem Anhang über Instrumentalklänge.* Berlin, Julius Springer, 1926. XII. + 420 l. Ára Rm. 28.50.

Stumpf 65 esztendő volt, amikor kísérleti fonetikai vizsgálódásait elkezdte és közel áll a 80-hoz most, amidőn ezirányú munkásságának eredményét, melyről 1914, 1915 és 1917-ben részben beszámolt, ebben a kötetben egybegyűjtötte. Közben az itt véglegesen összeállított eredményeket már fel is használták sok helyütt; egyet-mást a nyelvészet, másokat a fülorvosok, sok segítségül szolgáltak már a telefónia és radiofónia némely praktikus kérdésének megoldásában is. Az eredmények egyéb kutatókkal egyezően azt mutatják, hogy az idevágó jelenségek magyarázata még ma is a *Helmholtz*-féle

¹ Schuchardt legújabb tanulmányában (Sprachverwandschaft II.) így nyilatkozik Fritz Mauthnerről: „Die Schwäche, die er in vielen Punkten den Sprachforschern von Beruf gegenüber zeigt, ist oft zur Stärke geworden; nur wenn man wie er der engen, einschneidenden Bande des Traditionalismus ledig ist, kann man an den allgemeinen Spracherscheinungen eine unbefangene Kritik üben.”

vokális elmélet alapján sikerül a legkönnyebben. A fonétika irán-nyának és módszertanának rövid megbeszélése után az énekelt hangok hangvillás analízise következik, majd ugyancsak ezek analízise interferenciás csövek segítségével. A következő fejezetek tárgya: a hangzók felismerhetetlenné válása magasabb szopránfekvésben; a zöngés beszéd és ennek felbontása interferenciás módszerrel; a hangzók és mássalhangzók struktúrája suttogásnál; a zöngétlen beszédhangok szubjektív hangmagassága; zöngés hangzók szintézises ábrázolása; a vokális kutatás fejlődése és eredményeinek konvergenciája; fonográfus, telefonos és fülorvosi megfigyelések; a beszédhangok szisztematikája a hangtan szempontjából; egységes és többséges hallás; a részleges hangerősségek kölcsönös befolyása egymásra és viszonyuk a hang összerősségéhez; a beszédhangok pszichofizikája; a beszédhangok természettana és élettana; végül az instrumentális hangok tárgyalása után kimerítő irodalmi összeállítás zárja le az ábrákkal és táblázatokkal bőségesen ellátott munkát. A szerző elmondja, hogy érdeklődése nem irányult praktikus célok felé, tisztára elméleti kérdések érdekelték: az ú. n. komplexkvalitások keletkezése és összefüggésük az elemek tulajdonságaival. Könyve mégis kincsesháza a fonetikai adatoknak, ez úton hatalmas támasza az összes idehatároló tudományagnak és egyik legfőbb erőssége éppen az, hogy a nyelvész, a fizikus, a pszichológus, a fülorvos, az énektanár és még mások számára olyan becses adatokat a filozófus foglalta egybe ebben a műben, melynek egyetlen részletét sem temeti be az adatok halmaza. A szerző „*Tonpsychologie*“-jával, melynek I. része 1883-ban, a II. 1890-ben jelent meg, persze szoros összefüggésben marad a tárgyalás, egyes részeket a régebbi mű kiegészítése gyanánt kell tekintenünk vagy pedig mint egy és más ottani nézet revízióját. *Stumpf* a nyelvészekre bízta annak a kérdésnek az eldöntését, vajjon mennyi hasznót fog hajtani munkája a nyelvkutatás számára; egészen bizonyos, hogy csak termékenyítést várhatunk majd, annyi idő elteltével, amennyi szükséges ahhoz, hogy ennyi új ismeret beleilleszkedjék a régiek közé és megteremtse ott a maga helyét. A könyv külső képe a Springer-féle kiadványoknál megszokottan előkelő.

(Pécs)

KELEMEN GYÖRGY.

Dr. Alfred Schirmer. Deutsche Wortkunde. Eine Kulturgeschichte des deutschen Wortschatzes. (Sammlung Göschen. 929.) Berlin u. Leipzig. Walter de Gruyter u. Co. 1926. M. 1.50.

A szavak történetében visszatükröződik a nép műveltségének története. Ezt az igazságot akarja Schirmer nagyon érdekes kis könyvében a német szókincs történetén végighaladva igazolni. Bevezetésében a szavak történetével és jelentésével összefüggő alapfogalmakat magyarázza meg: mi a jelentésváltozás, idegen szavak átvétele, nyelvjárás és irodalmi nyelv, csoportnyelvek, divatszavak, jelszavak és közkeletű szólások.

Ezután a német szókincs eredeti, indogermán és germán alaprétegét állítja össze, s erre építi fel, a folytonos gyarapodás elemeit és okait kutatva, a német

nép kultúrájának fejlődését. Az első gyarapodás a római kultúra és a kereszténység hatása alatt keletkezett. A római katonai szervezet, közigazgatás, jogszolgáltatás, földművelés és kereskedelem számos új szóval gazdagította a német nyelvet, s a kereszténység is erős nyomot hagyott rajta; így alakult ki az ófelnémet nyelv szókinézete. A középkor életének hatása három irányban érvényesült: a lovagi élet és az udvari költészet, az ipari foglalkozások, végül az egyház és a latin-nyelvű tudományok nyelve gyakoroltak átalakító hatást a nyelv rendszere tekintetében is átalakuló középfelnémet nyelvre. A humanizmus, a renaissance és a reformáció korszaka ismét új utakat nyitott a német nyelv fejlődésében. A humanizmus ismét elárastotta latin szavakkal, viszont a reformáció s az irodalomnak vele együtt járó fellendülése teremtette meg a felnémet irodalmi nyelvet s Luther bibliafordítása számos idegen szó mellett igen sok középnémet tájszót vitt be az irodalmi nyelvbe.

A barokk kortól kezdve művelődési korok szerint vizsgálja Sch. a német szókinés további gyarapodását. S ezek az összeállítások a magyar szókinés gyarapodása szempontjából is érdekesek, mert hisz ettől a kortól kezdve a német irodalom és nyelv volt legnagyobb hatással a magyar szókinés gyarapodására. A zene nyelve főleg latin és később olasz szavakkal bővült, a hadsereg nyelvbe legnagyobb részt francia szavak jutottak be, de mindenféle más nyelv is gyarapította néhány szóval, köztük a magyar is (*Attila, Husar, Pandur, Säbel, Tschako*). A tolvajnyelv is juttatott néhány szót az irodalmi nyelvbe. A 17. és 18. század franciás divatja (*Alamodezeit*) számtalan francia szóval árasztotta el a német nyelvet. Ezt követte egyrészt a német nyelvújítás (J. H. Campe) erőszakos szócsinálása, másrészt a klasszikus költészet ízléses, tudatos stíluskeresése s a szavak megválogatása a költői kifejezés szempontjából. Ugyanakkor a politikai nyelv kialakulására a francia és az angol nyelv volt hatással.

A 19. században ismét új jelenségeket és új utakat figyelhetünk meg. A romantikus költészet a középkori német nyelv sok szavát újította fel; a természet-tudományok és a technika, a tengerészet és a sport virágzása ismét számos idegen (francia, angol) szó átvételének nyitott utat. A politikai élet fellendülése a század második felében, a költészet és a művészetek virágzása ismét bő forrása volt az új szavak keletkezésének és átvételének. A világháború sem múlhatott el nyomtalanul egy nyelv fejlődésében sem. Minden nyelvben a háborús szavak és kifejezések egész tömege hatolt be a mindennapi nyelvbe s a németeknél még egy új németesítő törekvés is erősen megváltoztatta a szókinészt, mert ki akarták küszöbölni a nyelvből az ellenséges népek szavait. Ha az erőszakos németesítés egy része ismét el is fog tűnni, a hivatalosan használt szavaknak jelentékeny része meg fog maradni.

Érdekes könyvét a jövőbetekintéssel fejezi be Schirmer. Úgy látja, hogy a német szókinés gyarapodása új szótüvekkel nem valószínű, ellenben a szóképzés és összetétel a nyelv gazdagodásának természetes módjai. A vidékies sajátágok, azt hiszi, mind jobban vissza fognak fejlődni s az északnémet nagyvárosok szavai fognak győzni ott, ahol különböző vidékről származó rokonértelmű szavak élnek ma még egymás mellett. (Azt hiszem, hogy a mai erősen nacionalista és partikularisztikus irányzat még jó ideig meg fogja akasztani ezt a kiegyenlítődést.) Az idegen szavak átvétele az új találmányok számára tovább fog tartani, még pedig egységes szellemben a művelt népek körében.

Erdélyi Lajos dr.: Magyar nyelvi tanulmányok. I. kötet. Budapest. A szerző kiadása. 1926.

Erdélyi Lajos három évtizedre terjedő nyelvészeti munkásságának termékeiből egy kötetre valót gyűjtött össze és adott ki ebben a kötetben „mintegy segéd-könyvül egyes kérdésekhez — mondja előszavában — főiskolai hallgatóim és azok számára, kik effélék iránt érdeklődnek s egyszer-máskor kérdezősködtek, hogy hol lehet megtalálni e cikkeket“. A kiválogatott dolgozatok főleg két tárgykörből valók: a mondat- és a nyelvjárástanulmányok köréből. Mivel mindegyik tanulmány eredetileg a Nyelvőrben, a Magyar Nyelvben vagy a Nyelvtud. Közleményekben jelent meg, részletes ismertetésük a Nyelvőr olvasói előtt felesleges. Elég, ha rámutatunk arra, hogy közülük egyik-másik ma is időszerű s Erdélyi nem végzett felesleges munkát avval, hogy így egy kötetbe fogva őket, könnyebben hozzáférhetővé tette a nyelvtudomány ifjabb munkásai számára. Mert hisz az összevont mondat helytelen elnevezése és felfogása néha még ma is kísért, noha jobb nyelvtanaink rég elhagyták ezt a műszót. A ráértés lelki tényezőivel is érdemes foglalkozni s tovább fejleszteni az ott felvetett gondolatokat. Különösen fontosak a magyar nyelvjárások tanulmányozására vonatkozó dolgozatok. Hisz az utóbbi két évtized folyamán majdnem semmisen történt a magyar nyelvjárások kutatása, feltárása terén. Talán újabb kedvet és ösztönzést kelt Erdélyinek 1906-ban írt s most újra kiadott felhívása a fiatalabb és a néppel közvetlenül érintkező nyelvészek körében s újra megindul nyelvjárásaink tanulmánya, eddigi ismereteink kiegészítése, a hiányok pótlása. Erre most, midőn az elveszett területek magyar lakosságát annyi veszély fenyegeti, még sürgősebb szükség van.

B. J.

Könyvek és folyóiratok.

Mahátmá Gandhi. Válogatott írásai és beszédei. Fordította Baktay Ervin. (Gondolat és írás. VII.) Budapest. Athenaeum.

F. Boda István. Mesterséges világnyelv, eszperantó, eszperantó-tanítás. (Különnyomat a Kereskedelmi Szakoktatás 1924-25. évfolyamából.) 1925.

Helyes nyelvhasználat. I. Helyes németiség. Szerkesztette Dr. Rózsa Dezső. Budapest. May-nyomda és könyvkiadó r. t. 1926.

Hugo Schuchardt. Sprachverwandschaft. II. (Sitzungsber. d. preussischen Akademie der Wissenschaften. 1926. XVII.) [Kiegészítő gondolatok a szerzőnek 1917-ben megjelent hasonló című tanulmányához.]

Giesswein-Emlékkönyv. Kiadja az Országos Giesswein Emlékmű-bizottság. Stephaneum. 1925. — Ovenden Sándor: Giesswein egyénisége és életrajza. Germanus. Gyula: Giesswein Sándor, az orientalista. Balassa József: Giesswein Sándor nyelvészeti munkássága. Loránd Leó: Giesswein és az eszperantó világnyelv.

Kner Imre: Gyulai generális imádságos könyve. A régi magyar tipografia egy ritka emléke. Gyoma, 1926. Nyomatott Kner Izidor könyvnyomdájában. [Gróf Gyulai Ferenc generális számára egyetlen példányban Nagy Szebenben 1783-ban nyomatott imádságos könyv néhány lapjának hasonmása, Kner Imre bevezetésével.]

* *Dr. Mészöly Gedeon.* A Halotti Beszéd hangtörténeti és alaktani sajátosságai. Szeged (Szegedi Tudományos Könyvtár 1.) Ara 8 p.

* *Ernst Levy.* Tscheremissische Texte. I. Text. II. Übersetzung. Hannover. 1926. Orient-Buchhandlung. Heinz Lafoire.

* *Dr. Robert Pellissier.* Mokšamordvinische Texte. Berlin 1926. Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Rubinyi Mózes. Kiss József élete és munkássága. Budapest, 1926. Singer és Wolfner.

Le Monde Orientale. Vol. XIX. Fase. 1—3. Kleine Beiträge zur Lexikographie des Vulgararabischen. II. Aus dem Nachlass Prof. Almkvists hrsg. v. K. V. Zettersteen.

Ungarische Jahrbücher. (Herausgegeben von Robert Gragger.) B. VI. H. 1—2. J. Szinnyi. Die ungarische Akademie der Wissenschaften und die ung. Sprachwissenschaft. — E. Lewy. Arisch — Finno-ugrisches. — N. Poppe. Altaisch und Urtürkisch. — Neue finno-ugrische und türkische Literatur im Berliner Ungarischen Institut. — H. 3. *Rudolf v. Soó.* Die Entstehung der ungarischen Puszta. — H. *Francke.* Neues über Csoma de Kőrös. — *Konrad Schünemann.* Siebenbürgische Ortsnamen. — L. *Erdélyi u. K. Schünemann.* Zur Herkunft der Siebenbürger Székler.

Levéltári Közlemények III. évf. 1—4. sz. *Dr. Fekete Lajos.* Debrecen város levéltárának török oklevelei. — *Dr. Mályusz Elemér.* Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. IV. — *Dr. Iványi Béla.* A debreceni ref. kollégium anyakönyvtárának oklevelei. — *Dr. Fekete Lajos.* A török oklevelek nyelvezete és forrásértéke.

Magyar Könyvszemle. 1926. I—II. f. *Dr. Hoffmann Edith.* A N. M. könyvtárának Olaszországban illuminált kéziratok. — *Dr. Eckhardt Sándor.* Salamon magyar király leányának históriája. — *Hajnóczi Iván dr.* Ének a részegségről.

Bibliographia Hungarica. II. Geographica. Politico-oeconomica. Zusammenge stellt vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. Walter de Gruyter & Co 1926.

Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. III. 3-4. *János Melich:* L'influence du vieux-hongrois sur la langue slovaque. I. — *Dávid Fokos.* La renaissance nationale des Zyriènes.

NYELVMŰVELÉS.

A Pesti Hirlap szópályázata. A Pesti Hirlap ez évi pünkösdi számában pályázatot hirdetett „tiz olyan fogalom magyaros, velős, egyszerű megjelölésére, melyre eddig írónk, nyelvészeink nem találtak teljesen megfelelő kifejezést s ma helyette jobb híján vagy más, csak félig-meddig fedő magyar szókat vagy idegen szókat használnak.” Minden elfogadott szó jutalma egy millió korona.

A pályázat tárgya a következő tíz szó volt:

1. Sztrájk (sztrájkol)
2. Garde de dames (gardíroz).
3. Expedició (tudományos expedició).
4. Fantasztikus (bizarr, groteszk).
5. Optimizmus (optimista), pesszimizmus (pesszimista).
6. Reklám (reklámoz).
7. Incidens.
8. Inkognitó.

9. *Laikus.*

10. *Szenzáció (szenzációs).*

A pályázati hirdetés még hozzátette:

„A fönti szókat bizonyos esetekben sikerül ugyan kifejeznünk egy vagy több magyar szóval, de teljesen megfelelőt senki sem tudott ajánlani. Természetesen erre vonatkozólag eddig is több kísérlet történt. A pályázók tájékoztatására megjegyezzük, hogy a sztrájkra a „bérharcot“, a „munkaszünetet“ ajánlották, a fantasztikusra, bizzarra, groteszkre a „különöst“, „káprázatot“ „delibábost“, „furcsát“, a pesszimistára a „sötétenlátót“, az incidensre a „zavaró esetet“, de egyik sem honosodott meg, vagy mert a fogalmat csak részben érzékeltette meg, vagy mert mesterkéltséggel és nehézkes volt, vagy mert nem lehetett továbbképezni. Csak azok az új szavak fognak gyökeret, terjednek el könnyű szerrel, melyek a lelemény, az egyetlen megoldás, a meglepetés erejével hatnak ránk“.

A pályázat rendkívül nagy érdeklődést keltett a P. H. olvasói körében, amennyiben a kitűzött határidőig több mint 1700 pályázat érkezett. Alkalmunk volt átnézni a beküldött pályamunkák egész anyagát s ebből azt láttuk, hogy nemcsak a kitűzött egy millió korona elnyerése csábította a pályázók igen nagy részét, hanem igen sokan komolyan vették a feladatot, igazi érdeklődés a magyar nyelv tisztasága iránt vezette őket, megfontoltan és megokolva ajánlottak új, magyar szavakat, egyesek egészen érdekes fejtegetéseket is fűztek az ajánlott szóhoz.¹

A bíráló bizottság jelentéséből idézzük a következő részeket:

Ez óriási anyag megrostálása, a jutalmazandó tíz szó kiválasztása fáradtságos, de egyúttal rendkívül érdekes munka volt. Bele lehetett látni olvasóink gondolkodásába, figyelemmel lehetett kísérni, mi érdekli, foglalkoztatja őket legjobban. A pályázóknak egy nagy része nem új, találó szót keresett, hanem a felsorakoztatott idegen szavakat magyarázta, jelentésüket kifejtetni próbálta. Ez is érdekes és hasznos foglalkozás, de nem az, amit a pályázat kívánt. Voltak olyanok is, akik a szó jelentésével, tartalmával össze nem függő, teljesen értelmetlen hangkapcsolatokat ajánlottak új szókul; pl. *recs*, *velez*, *bércs*, *gördövény*, *zuma*, *beka* stb. (Egészen mindegy, hogy melyik szót mire ajánlották.) Ezeket, természetesen, mint célunknak meg nem felelőket, félre kellett tennünk.

Sorba véve a tíz idegen kifejezést, a pályázat eredményéről a következőkben számolhatunk be:

1. *Sztrájk (sztrájkol)*. Igen sok pályázó a *dacolás* fogalmát emeli ki s ajánlja vagy magát a *dao* szót, vagy *munkadac* (igen szóan), *bérdac*, *dacsziinet* kifejezést. Többnek jutott eszébe, hogy a népies *huja* szót ajánlja; t. i. több vidéken *hujá!* kiáltással jelzik a munka megszüntetését, ha a munkára szánt idő letelt.

Többen ajánlották a *csökönyös*-ből elvont *csököny* szót, egy pedig a *makrancot*, más a *lorpanást*. Ezek közül egyiket sem tartjuk olyannak, hogy jutalomra ajánlhassuk.

¹ Egy-két ilyen érdekesebb fejtegetést jövő számunkban közölni fogunk.

2. *Garde de dames* (*gardíroz*). Erre sem kaptunk alkalmas kifejezést. Sokan ajánlották a *nővéd*-et a *honvéd* és *ügyvéd* mintájára; rendkívül sok pályázónak jutott eszébe, hogy a *nő-őr* összevonásából csinálja meg a *nőr* (*nőrizni*, *nőrzeni*) szót (legalább 50-en küldték be). Sok tréfás ötletet is szült ez a szó. Ajánlottak ilyeneket: *őrdelnő*, *őrnenne*, *őronyi*, *védike*, továbbá: *csőszike*, *csősző*, *csőszinényi*: egy pályázó *pletykafal*-t ajánlott, egy másik, Kottlik Zirzabellára gondolva, *Zirzi*-t.

3. *Expedición* (*Rudományos expedición*). Sokan összetévesztették az áruk expedálásával. Az ajánlott szavak között vannak: *kutatólút* (sokan), *búvárút*; legeredetibbnek és legjobbnak tartjuk a *raj* szó alkalmazását: *ludományos raj*, *felfedező raj*, *büntető raj*. Három pályázó is akadt, aki Kőrösi Csoma Sándor nevét akarta az ajánlott szóval megörökíteni: *csoma*, *csomaúl*, *csomázás*.

4. *Fantaszlikus* (*bizarrr*, *groteszk*). A legtöbb beküldött szó a *fantaszlikus* kifejezés körülírása. Igen sokan küldték be a *képzeteles* és *képzelmes* szavakat; legötletesebbek a *képzetelkergető*, *mesefurcsa*, *csodafurcsa* szavak. Legjobbak és leghasználatóbbak a *fellegjáró* és *elképesztő*, s ezért mindkettőt jutalomra ajánljuk.)

5. *Optimizmus* (*optimista*), *pesszimizmus* (*pesszimista*). Igen sok, egymáshoz hasonló kifejezést ajánlottak: *széplátás* és *ruhlátás*, *jótlátás* és *rosszatlátás*, *javalátás* és *bajlátás*. Eredeti gondolkodásra mutatnak, de nem használható szavak: *optimistára*: *szívárványoskodó*, *pesszimizmára*: *gyászpengelő* és *kuvikoskodó*. Igen sokan ajánlották az eléggé találó *derülátás* (*derülátó*) és *borülátás* (*borülátó*) kifejezéseket; emellett még a legjobbak közé tartoznak a *bizvasejlés* (*bizvasejlő*) és *balsejlés* (*balsejlő*) szavak. Mind a két szópárt jutalomra ajánljuk.

6. *Reklám* (*reklámoz*). Rendkívül bő aratását hozta a találó szavaknak, csak-hogy közülük sok már megtalálható egyik-másik német-magyar szótárunkban, mint pl. a *hírverés* (nagyon sokan küldötték be), *hírharang*, *hírkiáltás*, *cégérezés*. Ezekhez hasonló ötletek még: *hírkeltés*, *hírcsóva*, *hírshóráns*, *hírserdülés*, *hírhiúhó*. Eredeti felfogáson alapul a többektől ajánlott *kelletés* (kelleti az árut), mert híven kifejezi azt, amit a reklám mond, ezért ezt ajánljuk jutalomra.

7. *Incidens*. Erre kevés elfogadható szót kaptunk, mert a szó tág jelentése megzavarta a pályázókat. Egy részük, helytelenül, az összeveszésre, összekoccanásra gondolt s ilyen szavakat ajánlottak: *galyiba*, *zavartűnet*; más részük a véletlen, kisebbszerű esemény megjelölésére törekedett. Ezt aránylag legjobban fejezi ki a többektől beküldött *zökkenő*, vagy még inkább a *zökkenel* szó, de egészen sikerültnek egyiket sem tarthatjuk.

8. *Inkognitó*. Erre is igen sok ajánlat érkezett: *álmezben*, *rejlőmezben*, *cselmezben*, *leplezellen*, *alcázva* stb. Igen sokan küldték be az *inkognitó* jelentését nem fedő *sultlyomban* és *suba alatt* kifejezéseket s egy pályázó Mátyás királyra gondolva, a *mátyásruhát* ajánlotta. Legjobban megközelítik a kifejezendő fogalmat: *rangrejtve* és *magarejtve*. Mindkettőt jutalomra ajánljuk. (Mindegyiket többen küldték be).

9. *Laikus*. Rendkívül sokan küldték be az *avalatlan* szót. Ez azonban a *laikus*-nak egy másik jelentésére vonatkozó elfogadott és közhasználatú kifejezés. A dolgokhoz nem egészen értő laikus megjelölésére ismét gazdagon buzogott a pályázók tréfakedvelő hangulata. Többen ajánlották, hogy nevezzük egyszerűen *lajkos*-nak, mások *konyiló*, *konyilonc*, sőt *szakvak*, *szakmafla*, *szakcsaci* szavakat is ajánlottak; többen jutott eszébe a *benfentles* ellentétékép a *hiinfentles*-t ajánlani. A komolyan vehető ajánlatok közül legjobbnak tartjuk a *sejlős*-t és a *sejdlős*-t

10. (Szenzáció (szenzációs). A beküldött kifejezések között vannak ilyenek: *nagyesel, hirtromba, újsoda, villámhír*. Az aránylag legjobbak, melyeket főnév és melléknév alakjában is lehet használni: a népies *égedelem (égedelmes)* és *csodahír, (csodahíres)*, de jutalomra ezeket sem ajánlhatjuk.

A pályázat eredményeként a következő tíz szó kapott jutalmat:

1. Expedíció: *raj* (tudományos raj, felfedező raj, büntető raj).
2. Fantasztikus: *fellegráró*.
3. U. az: *elképesztő*.
4. Optimizmus, pesszimizmus: *derülátás, borulátás*.
5. U. az: *bizvasejtés, balsejtés*.
6. Reklám: *kelletés*.
7. Inkognitó: *rangrejtve*.
8. U. az: *magarejtve*.
9. Laikus: *sejditő*.
10. U. az: *sejtős*.

(A nyertesek nevét a P. H. aug. 29-iki száma közölte.)

*

A nyelvtudomány szempontjából is érdekes volt ez a pályázat. Bevilágított az olvasóközönség szélesebb rétegeinek gondolkodásmódjába s feltárta, hogy milyen eszközökkel akarják ezek gazdagítani a nyelvet. A pályázók között voltak írók, tanárok s másféle egyetemet végzett egyének is, de legnagyobb részük a napilapok olvasóközönségének széles rétegeiből került ki. Azt hittük, hogy a vidéki pályázók a nép nyelvében keresnek (s talán találnak is) alkalmas, találó kifejezéseket. Azonban alig egy-kettő akadt, aki népies szót ajánlott, de ezek se olyanokat, hogy elfogadhatók lettek volna. A *garde de dames* helyett ajánlotta egyik pályázó a *cempelasszony* szót. „Van egy jó, régi magyar szavunk, mely ma is él a Székelyföldön. Udvarhelyszéken a nászruhákat vivő szekér felügyelőjét, kísérőjét *cempel*-nek, *cempelasszony*-nak hívják. (Kriza, Vadrózsák.) Azt hiszem, a *garde de dames* magyar helyetteseül keresve nem lehetne jobbat, magyarosabbat, eredetibbet találni, mint a *cempel*.” Egy másik pályázó a *gügyü*-t, *gügyüasszony*-t ajánlja. Ez a neve némely vidéken a közvetítőnek, a leánykérő legény és a leány között. Azonban egyik népies szó sem alkalmas a *garde de dames* helyettesítésére. A reklámra ugyanaz a pályázó, aki a *cempel*-t ajánlotta, a székely *csángatás*-t akarja használni. „Kriza szerint (Vadrózsák), a székely a *csángat* szót a lármás, szaggatott harangozásra használja.” A *laikus* helyett ajánlotta egyik a *karacsos* szót. „Ezt a szót a székely akkor használja, ha a beszédjébe olyan kotyog belé, aki az ő véleménye szerint, ahhoz semmit sem ért; ha már megúnta a belekotyogást, odaszól: Hagyd abba mán, ne karacsolj!”

Akik az erőszakos szócsinálás eszközeihez fordultak, önkénytelenül is a nyelvújítás korabeli módokat alkalmazták. Elvonás, szőrővidítés, nem létező képzők alkalmazása, szóösszevonás a leg-

gyakrabban felmerülő próbálkozások. Érdekes, hogy a *garde de dames*-ra több mint ötvenen küldték be, természetesen egymástól függetlenül, a *nő*r, *nő*rízni szavakat; ez épolyan összevonás a *nő-őr*-ből, mint ahogy Bachich József csinálta 1821-ben a *csőr*-t a *cső-orr*-ból.

Ha az egész pályázat eredményén végigtekintünk, azt a tanulságot meríthetjük belőle, hogy a szándékos és erőszakos nyelvújítás kora rég lejárt s hogy új szavakkal csak az arra hivatott írók gazdagíthatják a nyelvet.

B. J.

Szuggesztió meg beste lélek. Alig múlik nap, hogy hírlapjaink hasábjain, vezércikkben, tárcában vagy a lap egyéb rovataiban ne találkoznánk a *szuggesztió* szóval és ne bántán a szemünket minduntalan, hogy nem *t*-vel, hanem következetesen *c*-vel írják. Ügylátszik, a *dikció*, *kaució*, *szubvenció*, *egzekúció*, *vakáció*, *tradíció*, *emigráció*, *kondíció*, *konspiráció*, *machináció*, *konfirmáció*, *asszociáció* meg sok egyéb ilyen *ció* végű, latin eredetű kölcsönszavunknak *c*-vel való írása vezeti őket félre, megfélekedznek, vagy sokan tán nem is tudnak arról, hogy a latin *-tio*-ban a *t* változatlanul *t*-nek hangzik, ha *s* előzi meg.

A kérdés tisztázása érdekében nézzünk kissé körül ott, ahonnan a szó származik. A régi Róma latin nyelvének kifejezésmódját természetesen csak következtetésekből állapíthatjuk meg, de egyes örökösének, az olaszoknak, nyelvéből sok mindent megtudhatunk. A latin *tio*, ha *s* nem előzi meg, az olaszra is *c* hanggal öröklődött át; ezért írják *z*-vel a *dizione*, *cauzione*, *sovvenzione*, *esecuzione*, *vacanza*, *tradizione*, *emigrazione*, *condizione*, *cospirazione*, *macchinazione*, *confermazione*, *associazione* stb. szavakat. Hasonlóképpen *c*-nek hangzik az olaszban a latin *t*, ha bármely más magánhangzó áll az eredeti latin szó *ti*-je után:

lat. <i>audientia</i> ,	<i>concurrentia</i> ,	<i>influentia</i> ,	<i>necromantia</i> ,
olasz <i>udienza</i>	<i>concorrenza</i>	<i>influenza</i>	<i>negromanzia</i> és <i>gramanzia</i>
magy. <i>audiencia</i>	<i>konkurrencia</i>	<i>influenzia</i>	<i>garabonciá(s)</i> és <i>garaboncá(s)</i>

De ha *s* előzi meg a latin *ti*-t, akkor a *t* már nem hangzik *c*-nek:

lat. <i>hostia</i>	<i>bestia</i>	lat. gör. <i>amnestia</i>
olasz <i>ostia</i> (ejtsd: osztia)	<i>bestia</i> (besztia)	<i>amnestia</i> (-sztia)
velencés <i>ostia</i>	<i>beštia</i>	—
magy. <i>ostya</i>	<i>bestia</i> , <i>bestye</i> , <i>beste</i>	<i>amnesztia</i>

Ezek az adatok, különösen a mi *ostya* és *bestia* szavunk, de meg az utóbbinak tájdivatos *bestye* és *beste lélek* (MTSz) alakjai világosan tanuskodnak a latin *st*-beli *t*-nek maradandó *t*-s hangjáról.

Ha a magyar *szuggesztió* valóságos kölcsönszó volna, vagyis a népnyelv vette volna át, akkor az történt volna vele, ami az *ostya*, *bestia*, *bestye*, *beste* szókkal s az olaszban a *suggestione* szóval történt, vagyis a *t* rendíthetetlenül megmaradt volna. (Vö. ol. *sug-*

gestione > lat. *suggestionem* és ol. *soggezione* „elfogódottság, alávetettség“ > lat. *subjectionem*.)

De a mi *szuggesztió* szavunkat nem is a nép vette át, hanem a modern művelt körökben vált divatossá tudományos műszóként; így aztán kétszeres okunk van a szóban levő *t* hangnak sértetlen megőrzését követelni. Nevetséges, félszeg dolog volna, ha írástudók részéről tudatosan átvett idegen szó *-sztió* végzetét tudatlanságra valló hibás analógia útján *-szció*-ra változtatnók. KÖRÖSI SÁNDOR.

Két ágy van eladó. Sétálgatok Debrecen külső részein, legcívisebb uccáin, a Cserepes, Csemese, Borz- és Ker-uccának (itt lakik Oláh Gábor) kezdettől fogva is alacsony, most pedig a vén-ségtől is megroskadt házai mellett. Sok nézni valóm nincs ezeken a hol sáros, hol poros uccákon, hát néha az ablakokra is rávetem a tekintetem, annyiival inkább, mivel — tudom — ezeknek az egyszerű kiscgazdáknak és kismesterembereknek az ablak az apró hirdetés-rovatjuk. Látom is az egyik derekamig is alig érő ablakban: „*Egy jó karban levő szűrő rosta eladó.*“ De ahogy befordulva a szomszéd uccába, egy másik — mondjuk — mellemig érő ablakból szemembe ötlük: „*Két jó karban levő ágy van eladó*“, kétszer-háromszor is elolvastam az ablakba tett cédulát, nem a hirdetett tárgyak miatt, annál inkább a *van* szócska miatt. Egy kis ideig arra gondoltam, hogy a német fertőzet íme ezekbe az ős civisházakba is behatolt, itt is németül gondolkoznak és németesen fogalmaznak, kiteszik a „*van*“-t még az olyan mondatba is, amelynek névszó az állítmánya és így kivetkeztetik a magyar nyelvet abból a legsajátabb saját-ságából is, hogy neki nem kell *kopula* az alany és állítmány mon-dattá kapcsolásához, a magyar nem mondja, sőt csak nem is gon-dolja: *Alanda est laeta, coelum altum est*, neki elég gondolni is, mondani is: *a pacsirta vidám, az ég magas*. Már háborogni kezdtem, de aztán lecsillapodtam, mert eszembe jutott, hogy régebben minden harmadik-negyedik debreceni kapun vagy házfalon láttam ákom-bákom betűs ilyen felírást: *nátha va n eladó*, sőt gyerekkoromban talán magam is gyakoroltam a *ráolvasásnak* ezt a még megmaradt módját. (Aki felírta a falra, az elvesztette, aki elolvasta a falról, az megkapta a náthát.)

Tovább gondolkozva, rájöttem, hogy a *nátha van eladó, két ágy van eladó* nemcsak hogy nem németesség, hanem tősgyökeres debreceniesség és így tősgyökeres magyarosság is, hiszen az így szerkesztett kijelentő mondatok felelnek igazán teljes pontossággal, rápászlóással erre a közismert kérdésre: *Mi van eladó?* Ettől a kérdéstől néhány évtizeddel ezelőtt hangosak voltak a debreceni uccák, úgyhogy a házaló zsidót a nép sokszor csak *mi-van-eladó zsidónak* hívta. Tehát a *két ágy van eladó* magyarságát sem érheti kifogás. Most már csak az a kérdés, melyek azok az állít-mányi névszók, amelyek megtűrik, esetleg megkívánják maguk mellé a *van* és *vannak* kopulát. Erről azonban majd máskor, jobban mondva, erről hadd beszéljen más!

(Debrecen)

KARDOS ALBERT.

PÉNZITŐ OSZTÁLY. Néhány nappal ezelőtt a napilapok egy fényképet közöltek s ezen láttuk ezt a különös feliratot. A m. kir. állami pénzverőhivatal bejárata felett díszlik a magyar szókincsnek ez az új szörnyszülöttje. Mi az a *pénzitő osztály*? Az a hely, ahol az új pengőt és filléreket verik. Vajjon kinek juthatott eszébe ez a szerencsétlenül képzett szó? Hiszen az elemi iskolás nyelvtanokból is tudható, hogy az *-ít* műveltető képző az *-ul, -ül* párja (*tanít—tanul*), s rendesen melléknevekből alkot igét, amely azt jelenti, hogy valaki *olyanná tesz*, mint amit a melléknév jelent: *szépít, erősít, javít, nagyt* stb. Ha ez az új képzés divatba jön, a késes *késítő*, az asztalos *asztalító*, a lakatos *lakatító* iparos lesz.

L. M.

Olvasás közben. Egy-két heti újságolvasás eredménye ez a kis gyűjtemény, a stílusbeli botlások, a gondolkodásbeli pongyolaságok kis sorozata, melyet figyelmesebb böngészés a napilapokban nagyon megduzzaszthatott volna: (*Felhatalmazásra üldözendő sajtó ellen* elkövetett rágalmazás címén indult meg az eljárás P. E. ellen. [A sajtó üldözendő felhatalmazásra vagy pedig a rágalmazás?]) — (Hortense emlékiratai csak egyről nem emlékeznek meg, szerelmi kalandjairól, amelyek pedig a francia társaságban igen sok szóbeszédre adtak alkalmat a *maga idejében*. [Bizonyosan németből fordított szöveg s a fordító nem tudja, hogy *zu seiner Zeit* magyarul annyit tesz: *annak idején*].) — Mindenütt a legselejtesebb ruházati cikkek s a leglehetetlenebb árakon. Ugyanezen minőségben Budapesten 250—300 percenttel olcsóbban lehet a bevásárlásokat eszközölni. [Hát lehet ilyen olcsón is vásárolni? Hiszen ha valami 100 percenttel olcsóbb, akkor már ingyen adják; milyen lehet az a 250—300 percentes olcsóság?] — (Ugy az ügyész, mint a védő fellebbeztek. [Rossz, mert germanizmus, az *ügy-mint* szerkezet, s rossz az állítmány többszáma. Helyesen így volna: Mind az ügyész, mind a védő fellebbezett.] — Ezt az esetet többször szemérehányta vőlegényének, aki azonban minden alkalommal azzal fenyegette meg őt, hogy megöli, *ha nem tartja a száját*. [Ez is szolgai és gondatlan fordítás németből. Magyarul: ... ha nem fogja be a száját.] — Lehár Kék mazurjának édes lágyságu valcerét énekelte el az angol direktornak, *aki ölegett kézzel, állva hallgatta végig* a magyar primadonnát. [Ha a direktor állva hallgatta végig a primadonnát, hogyan tehette ölebe a kezét?] R. L.

MAGYARÁZATOK.

Kádas kalmár. Debrecen város tanácsának 1574-ben kelt rendelete mondja a következőket: „Az *nyilas kalmárok* között és az *kádas módon nyíl nélkül levők* között, kiknek sátorok, szekerek marhájok mellett nincs, az árulás dolgából ilyen rendelést tött, hogy afféle *kádasoknak* szabad legyen az új marhájokat, kinek-kinek ami marhája vagyon, mindenféle árulni az sátorokon kívül, ahol nekik hely rendeltetik.” (Gazd. Tört. Sz. IX. 265.)

Miféle szerzet lehetett a *kádas kalmár*, akit ez a rendelet szembeállít a *nyilas kalmárral*? Ez utóbbi azt hiszem nem szorol magyarázatra, mert hiszen idézetünk szövegéből is kiviláglik, hogy

olyan kereskedőt neveztek így, akinek vásárok alkalmával áruí kirakására szabad volt sátrat vernie. *Nyilasnak* azért hívták, mert a sátra helyét sorshuzással, „nyilas osztással” jelölték ki (L. Szokásmondások, 218—21.) A *kádas módon nyíl nélkül levőkről* csak annyit tudunk meg a rendeletből, hogy nem volt *nyiluk*, azaz sátorhelyük, sátort sem hoztak magukkal, sőt még szekerük sem volt az árujuk szállítására, tehát nyilván a kereskedők legalsóbb osztályába tartoztak, akiknek kevés cók-mókját a tulajdon testi erejük szállította vásárról vásárra.

De hát miért hívták őket *kádasoknak*? Csak nem egész káddal volt az árujuk? Hiszen ahhoz fogatra lett volna szükségük!

G. Steinhausen: *Der Kaufmann in der deutschen Vergangenheit* c. munkájában van egy XVI. sz. elejéről való fametszet, amely egy járó-kelő kereskedőt ábrázol, aki a nyakába akasztott táliban vagy lapos kosárban levő árukat az úri népnek kínálja; ennek a vándor kereskedőnek a neve *Wannenkrämer*. Grimm szótára szerint a *W. = Hausierer, der seine Ware in einem Korbe umherträgt*. A magyar *kádas* fogalma tehát pontosan megfelel a német *Wannenkrämer*nek, a neve is a német szó fordítása, csak hogy a fordításban egy kis hiba van: mert igaz ugyan, hogy a *Wanne* kádat jelent, de csak a XV. századtól fogva; eredeti jelentése f o n o t t kosár, majd később fából vagy fémből készült tojásdad edény. (Gr.)

KERTÉSZ MANÓ.

Vespecsenye. Melich János véleménye szerint a *vese* szónak eredetileg **ves* volt a nominatívusí alakja, s a mai szóvégi *e*-je *ë*-ből való s ez az *ë* a 3. szem. birt. személyrag (M. Ny. 11:362). Ehez az általánosan elfogadott véleményhez Zolnai is hozzájárul többek között azért, mert hallomása szerint a *vesepecsenyét* Szolnok-Doboka vármegyében *vespecsenyének* hívják (uo. 422). — Ez a kétségtelenül nagy bizonyító erejű *vespecsenye* alak a régiségből mindezideig nem volt kimutatva; én rábukkantam a Radvánszky Béla bárótól kiadott régi magyar szakácskönyvben, ahol egymás után négyszer is előfordul: Borju *ves peczenyeje* töltve (41. l.). Az borjunak az *ves peczenyejelet* az mint ki szoktak venni ved ki (uo.) Borju hus *ves peczenyeje*, szarazon sütvé (uo.). Az *ves peczenyejelet* az mint szoktak kivenni, ved ki (uo.). [Az szarvasnak] az *vespeczenyejelet* is felvagjad (vo. 168). Az adatok helyességét a Nemzeti Múzeumban levő (Quart. Hung. 1422. jelzésű) kéziratban ellenőriztem. Példáim ketteje megvan a NySz-ban is, csak hogy hibásan *vesepecsenyének* idézve.

KERTÉSZ MANÓ.

Jókai tájszavaihoz. A Magyar Nyelv c. folyóirat legutóbbi két-három évfolyamának néhány füzetében Jókai tájszavai címen Szendrey Zsigmond egy terjedelmes szójegyzéket tett közzé, és ebbe egy pár olyan szó is belevegült, amely egyáltalában nem mondható tájszónak. Ilyen pl. a töltött káposzta jelentésű *abszurdum*, amely kétségkívül diáknyelvi szó; a *bestek* [ném. *das Besteck*], amely a német műveltségű polgári osztály szava volt, ma már a köznyelvben nem használják, vagy csak nagyon ritkán, a népnyelvben még kevésbé. A *móherol* a tolvajnyelvből való; a *kidiózó szem* kifejezés jelzője pedig egészen bizonyos, hogy nem tájszó, hanem az írónak igen szerencsés egyéni alkotása. De

nem tájszó a *julep* (szirup a jelentése) sem, mert a Nyelvtörténeti Szótár tanúsága szerint a régi orvosi nyelv szava volt. Semmi kétségünk sem lehet afelől, hogy ezt Jókai nem a nép körében hallotta, hanem vagy a komáromi művelt köznyelvből vette, vagy pedig avatag nyelvű olvasmányából tanulta el. Legfeltűnőbb azonban az, hogy Szendrey még a *haváriát* is tájszónak tartja. A példának idézett mondat így hangzik: térdein, könyökein a hegymászás látható *haváriái*. Itt a *havária* azt jelenti, hogy valaki hegymászás közben térdén-könyökén apróbb-nagyobb sérüléseket szenvedett, s így teljesen bizonyos, hogy az író a hajókár, hajót ért baleset értelmű *havária* szót (ném. *Havarie*, ol. *avaria*, francia *avarie*) használta tréfálkozva. Csodálom, hogy ez a körülmény elkerülte a nép nyelvét máskülönben kitűnően ismerő Szendrey figyelmét.

ROLOZSI LAJOS

Szabolcsmegyei tájszók. *Beneméri*: női blúz, amely csak deréknél egy kissé lentebb terjed. Pl. Azt mondja az anyja a lányának: Hozd ki lányom a *bnemérit*, mert fel akarom venni, megyek a templomba.

Kanászka: rövidebb a beneméri nevezetű ruhadarabnál.

Vizitke: a *beneméri* és a *kanászka* elnevezésű ruhadaraboknál egy kicsit rövidebb, de ezekhez hasonló. Csak a zsellérosztály női hordják.

Kipiskó: személtlapát, szemétkihordó lapát. Pl. Tedd arrébb a kipiskót az útból!

Gebris, gebés: gyenge. Kótajban hallottam egyik esti sétám alkalmával, amint két földmives jött utánam, beszélgetve a következőket: „Hát bizony komám az a ló *gebris* egy ló, amit szombaton vettél a nyiregyházi vásáron“. Érdeklődésemre a *gebris* szót *gebés* szóval magyarázta meg. *Gebe egy ló*, am. rossz, gyenge ló.

Tupis, turpisa, a. m. pisze, tompa. A kislánynomnak *tupis* orra van. *Tupis* orrú, de szép kis barna lány.

Loncol: lubickol. Pl.: Ez a gyerek egész nap *loncol* a vízben. Ne *loncold* ki a kádból a vizet!

Pepeskél: babrácsol, babrálgat. Pl. Ne *pepeskél*d el az egész napot! Ez az asszony egész nap *pepeskél*.

Meg van pistulva: meg van hülyülve. Ez a lány tegnap óta *megpistult*.

Bederrintett: berugott. Szabolcsmegyében Kótajban és Oroson használják, másutt nem hallottam.

Sustyák: tengerihaj, kukoricahaj. Pl.: Pista bácsi! Szedjék össze a tengeri-földön a *sustyákokat*! A *sustyákok* le kell hántani a csőő! RADVÁNYI SÁNDOR.

Sajtóhiba. Mult számunkban *A tállós* cikk végére tévedésből került ez a megjegyzés: *Folytatjuk.* Roheim Géza könyvének a táltosról szóló fejezete ott véget ér.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Schmidt József. — Burvány, burványlik és még valami	131
Kőrösi Sándor. — Szóegyeztetések	132
Beke Ödön. — A tagadó és műveltető képző eredetéről	134
Prohászka János. — A <i>van</i> használata névszói állítmány mellett ...	137
Écsy Ö. István. — Szigetvár vidékének kettős nyelvjárása ...	139
Irodalom. Könyvek és folyóiratok	143
Gyászjelentések. Bánóczi József. (Harmos Sándor.) — Gragger Róbert. (Trostler József)	144
Nyelvművelés. — A <i>o</i> magánhangzó megnyúlásaihoz. (Zolnai Gyula) — A Pesti Hírlap szópályázata. (B. J.) — Milyen időhatá- rozó „három éve“, „egyhete“? (Kardos Albert) — „Matyókók“ és „ormán parasztok“. (B. J.) — Egy kapában. (Kardos Albert.)	146
Magyarázatok. — A Hadúr szó eredetéről. (Vyda Imre.) — Rivalda. (B. J.) — Az elvonásnak egy fajtájáról. (Beke Ödön.) — Megjegyzések Móricz Zsigmond népnyelvi megjegyzéseire. (Vyda Imre, Zolnai Vilmos.) — Szegedvidéki szókincs a halászat és hajózás köréből. (Barcsai Károly)	152

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1927. évre 50.000 korona (4 pengő).

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az 1920—1926. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 50.000 K. (4 P.) A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 1 pengő.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német aranyárka.

A legközelebbi szám 1927 február havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még néhány füzet kapható.

Előfizetési felhívás a NYELVÖRKALAUZ II. kötetére.

Az új Nyelvörkalauz (Tartalomjegyzék és Szómutató a Nyelvőr XXVI—L. évfolyamaihoz) munkában van s ha kellő számú előfizető jelentkezik, a jövő év elején meg is fog jelenni. Mivel csakis az előfizetők számára mért korlátolt példányszámban nyomtatjuk, kérjük a Nyelvőr t. előfizetőit, hogy minél előbb rendeljék meg a Nyelvörkalauzt.

Az előfizetési ár, ha 1926 december 31-ig beküldik, 80.000 korona. Külföldi előfizetők számára 6 német márka. A bolti ár jóval magasabb lesz.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 150—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIKVÁRIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9

Nagy raktárkészlet.

*

Angol és francia tudományos művek
előnyös beszerzése.

*

Vásárol egyes értékeesebb könyveket,
szakszerű gyűjteményeket
és tudományos folyóiratokat.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

BURVÁNY, BURVÁNYLIK ÉS MÉG VALAMI.

Irta Schmidt József.

A *burvány* és *burványlik* tájszavak jelentését illetőleg v. ö. Herman Ottó adatait: „E haltömegek... oszlopszerűen töltik be a viz egész mélységét... néha annyira, hogy a legfelsőbb réteg vickándozásától *burványt* vet a tó színe,” — és: „*burványlik*... a hal, mikor vergődve hullámot vet.” (MHalk. 434 és 2.775; id. *Gombocz*, Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink, 26. és MEt Sz. 579.)

Ami e szavak eredetét illeti, Munkácsi török forrásra gondolt, vö. pl. csag. *borayan* „Wirbelwind, Überschwemmung, Welle” stb., — hogy helyesen-e vagy „helytelenül” (MEtSz.), nem vagyok jogosult elbírálni. De bármint álljon is a dolog, nem lesz fölösleges egy oly magyarázati lehetőségre utalni, amely eddig, tudtommal legalább, nem merült föl s esetleg megérdemli a figyelmet.

A m. *burvány* főnévhez, ill. a belőle képzett *burványlik* igéhez [fény: fénylik, örvény: örvénylik] hangalkat és jelentés tekintetében meglepően közel áll a következő ó-ind főnév: *bhurván-* (RV.I. 134. 5: *apām... bhurváni*), jelentése „unruhige Bewegung (des Wassers)” (Böthlingk, Cappeller, Whitney-Zimmer, Persson), „agitation (de l'eau)” (Boisacq), „das Wellen, Wogen” (Capeller), „Gewoge, Flut” (Geldner); — vö. még ói. *bhurváni*: „unruhig, beweglich, rührig”, „inquiet, remuant, agité”.

Ez a *bhurván* szó — már akár < *bhurv-án-* (Persson, Boisacq), akár < *bhur ván-* (Whitney, Uhlenbeck) — erősen le van horgonyozva az ó-indben. Már védikus társai: *bhurana* és *bhuranyú-* = *bhurváni-*, valamint *bhuranyáti* (3 sg.) „zucken, unruhig sein, rührig sein” és „in unruhige Bewegung versetzen” (Böthlingk), „in wellende Bewegung versetzen” (Persson), „be restless or active” és „agitate (liquid)” (Macdonell).

Már most a felsorolt ói. szavak szoros kapcsolatban vannak az ói. *bhuráti* (3. sg.) „rasche und kurze Bewegungen machen, zappeln, zucken” igével, amely mellett az Avesztá nyelvében a következő ige áll: *bara'ti* (3. sg.) „sich rasch bewegen (von Wind und Wasser), *ava-bara'ti* „herabströmen” (Bartholomae), „to flow down” (Reichelt), „s'épandre” (Darmesteter). A két igealak, a gyökér-vokalizmus eltérése ellenére, egy és ugyanaz a praesens-formáció,

amelynek idg. alapalakja: **bhr̥réti* (Brugmann, Bartholomae, Reichelt), helyesebben: **bh̥réti* (Hirt, Persson) v. **bh̥aréti* (Güntert) < próto-idg. **bheréti* — a **bhere* kéttagú könnyű bázis első rövid vokálisának redukciójával (*š^ewa leve v. secundum*). E határozatlan színű vokális reflexe az Avesztában mindig (nem palatalizáló) *a*, az indben ellenben (nem palatalizáló) *i* vagy bizonyos hangkörnyezetben, jelesül labiális után és (egyidejűleg) *r* előtt, *u*, vö. ói. *purás*: av. *parō* „ante“, ói. *purávas*: av. *paravō* „multi stb. [Brugmann, Grr. I.² 456, 460—461. KV G. I. 131—132, 133. Hirt, Abl. 17—18. Idg. Vok. 83—86. Wackernagel, Ai Gr. I. 24. Thumb, Hb. d. Skt. 69, 325. Bartholomae, Ir. Grr. I. 25. Reichelt, Aw Eb 65 etc.]

A m. *burvány* szó tehát — föltéve természetesen, hogy árja jövevény — végső elemzésben ind nyelvtérületről való. Ha ez a megállapítás helyt áll, akkor ez is amellet szól, hogy oly esetekben, mint m. *gyúl* ~ szkt. *juvālati* stb. (Nyr 52: 65—67), nem *ős-árja*, hanem *ind* provenienciájú jövevényekkel van dolgunk. E tárgyra még visszatérek.

SZÓEGYEZTETÉSEK.

Irtá Kőrösi Sándor.

Palánk: olasz *palanca*, kerítésnek való hasított cövek, palánk: lat. *planca* > *planus*. Az olasz szó véghangzójának, a *palanca* végső *a*-jának a magyarban való eltűnésére nézve vö. damaszsk, † damaszka: ol. *damasco*; filigrán: ol. *filigrana*; karmazsin: náp. *carmosina*; † mazolány: ol. *mezzolana*; paszománt: ol. *passamano*; piac: ol. *piazza*; porcellán: ol. *porcellana*; rozmaring: ol. *rosmarino*; tulipánt: ol. *tulipano*.

Pamacs: ol. *piumaccio* rizsporozó, púderozó pamacs; eredetileg „pehellyel töltött párna“: lat. *plumacium*. — Mikl. ószl. *pomočiti* „benetzen“ igéből átvettnek mondja.

Pásztá. „Egy pásztát learatni, lekaszálni, megkapálni, az aratókat több külön pásztára szétrendelni; vadászoknál azon erdőréss, melyet hajtóvadászaton egy hajtásra fölvesznek.“ (CzF.) **Pásztás.** „Darabos, szakadékos, bizonyos területnek egy-egy részére terjedő. Mondják különösen esőről.“ (CzF.) Eredete: ol. *passata*, 1. átvonulás, elvonulás, 2. futó záporosó, 3. pásztá, németül *Ackerviesenstreif*, 4. (Vadászat:) vágás, csapás. Az olasz *passata* a *passare* „elvonul“ igéből, ez meg a lat. *passus*-ból származik. Van az olaszban még továbbképzett *passatella* és *passatina* alak is, mindkettő „futó zápor“ jelentéssel. A magy. *pásztá*-ból hiányzik az ol. *passata*-nak középső *a* hangja; erre nézve vö. dézsma: római, firenzei *descima*, ol. *decima*; kagyló: ol. *cochiglia*; szablya: vel. *sabala*, *sciabola*. Magyar melléknévképzővel a *pásztá*-ból *pásztás* lett, mint a ném. *schlecht*-ből a *selejtés*. A *pásztás*-eső irodalmunkban legelőször a Lőcsei Kalendárium 1671-i kiadásában fordul elő. (NySz.)

Pej: ol. *baio* gesztenyeszinű, pej (ló); pejkó: lat. *badius*. —
Vö. piskóta: ol. *biscotto*.

Perzsa: ol. *persa*, *perso*. **Perzsia:** ol. *Persia*. Az olasz *s*-nek magy. *zs*-szerű hangzására nézve vö. rózsza: ol. *rosa*. (Nyr 55. évf. 69. l.)

Petecs, petécs, patécs: ol. *petecchia* > gör. *πίκτων* kis tapasz. A magy. *petecs* szónak *cs* hangjára nézve vö. burcsella: ol. *burchiello*; csacsog, csácsog: vel. *chiachiarar* (ejtsd: csácsárár), ol. *chiacchierare*. Az olasz *petecchia* végső hangzójának, az *a* nak, eltűnésére nézve vö. narancs: ol. *arancia*, † pamarancs: ol. *pomarancia*.

Petrezelem (*petrezselyem*, † *petrosollyom*, NySz): ó-olasz *petrosell(in)o*, *petrosemolo* > lat. *petroselinum*. (Mey.-L.)

Piha! A toszkánai nyelvjárásban két mélyhangú magánhangzó közt álló *c*, vagyis *k* hang mindig *χ*-nak (*ch* nak) hangzik; pl. ol. *questa casa accanto* toszkánai ejtéssel: *k^uvesztá χázá áχánto*. Így a *fica* „női szeméremtest“ és így hangzik: *fih*á. Véleményem szerint ennek a toszkánai alaknak kellett szerb-horvát úton nyelvünkbe eljutnia, hogy *piha!* váljék belőle. A mai horvátban *pi!* az útálatot kifejező indulatszó, de valószínű, hogy a régi szerb-horvátban még teljes *piha* alakban volt meg. Hogy az olasz *f* a szerb-horvátban *p*-vé válik, erre nézve v. ö. magy. patyolat: szerb *patel*; ol. *fazzoletto* > lat. **facchiolus*. (Munkácsi, Nyr 10; Kőrösi Nyr. 14: 456, fátyol.)

Piciny: ol. *piccino* kicsiny és *pizzinino* kis baba, picike (Petroceni). A velencei nyelvjárásban, hol az olasz *ce*, *ci*-nek *cs* hangja mindig magyar *c*-ként ejtendő (Nyr. 47: 28), *picenin*, *picinin* és *pizzolo* alakokban használatos. A magyar *piciny* szövégi *ny*-je alkalmasint a tősgyökeres magyar *kicsiny* analógiájára alakult imígyen. Nyelvünk az így kialakult szót magyar kicsinyítő *ny* képzős szónak nézte és így vonta el belőle a *pici* szót, melyből a gyermeknyelvben az *ici-pici* ikerszó keletkezett. Az olasz *piccino* Meyer-Lübke szerint egyeredetű a *piccolo*-val.

Pillér: ó-olasz *pilière* (Petrocchi) = mai ol. *pila* pillér > lat. *pila*.

Pincsi: ol. *pince* (ejtsd: *pincse*).

† **Pinyol:** fenyőmandula (MOkISz. 1544): ol. *pignolo*, *pinolo*, *pignuolo* fenyőmandula > ol. *pino* > lat. *pinus* fenyő.

Pipi: (csibehívogató szó és a gyermeknyelvben fn.) csibe: ol. *pi pi*. Mayer Lübke szerint abruzzói és vel. *pi pi* „Lockruf für die Hühner“ és „Huhn“. Származik az ol. *piare* „csipog“ igéből.

Pipite: a madarak nyelvén támadó keményedés (CzF.) *Majd leesik a pipitém!* „Igen szomjas vagyok“ (Ball. Telj. Sz.); *Megnőtt a pipitéje* „Szeretne már férjhez menni“ (CzF.); *Lészakad a pipitéje*, ha nem kap abból, amit megkívánt (MTSz, Nyr. 23: 502); ol. *pipita* > lat. *pītūta*.

Piri piri! (tyúkhívogató szó, Háromszék, és a gyermeknyelvben fn.) kis csirke (Kriza, CzF.); így is: *pirike pirike!* Ol. *pira* (a gyermeknyelvben) tyúk; ol. *pire pire* „Lockruf für die Hühner“. Származására nézve l. *pipi*. (Mey.-L.)

Pisál: ol. *pisciare*, logudori (szárd nyelvj.) *pišare*, prov. *pisar*, franc. *pisser* (Mey.-L.). Választékos, finomult szinonim szó a magyar *hugyoz* mellett. Bizonyára az Anjou- és Mátyás-korabeli udvarnak olasz nevelői, dajkái, orvosai révén (Csánki, Mátyás udvara) terjedt el előbb felsőbb körökben, azután a gyermeknyelvben a középosztályban is, épúgy, mint a *kakál*: ol. *cacare* ige a nagyon is durvának tetsző eredeti magyar ige mellett. (Nyr. 14: 66)

Pisztoly: ol. *pistola*. V. ö. palánk *palanca*.

Pöcsolya: ol. *pozzuolo* kutacska. Az ol. *pozzetta* (magy. *pöcséta*) Zambaldi szerint annyi, mint „*ricettacolo di scoli*” szennyvizek medencéje. Mindkét olasz szó, a *pozzuolo* és *pozzetta* a *pozzo* főnévnek diminutivuma, mely az irodalmi nyelvben kutat és pöcegödrt is jelent. Ebből való a ném. *Pfütze* is. Eredete: lat. *pūteŭs*. A magyar *pöcsolya* szó *cs*-je az olasz *zz* (*tz*)-vel szemben gyakorta előfordul; pl. csámpás, † csámpa: náp. *ciampa*, ol. *zampa*; csánk: ol. *cianca*, *zanca*; † csimarin „schleppkleid”: ol. *zimarrino*; narancs: vel. *naranza*, ol. *arancia*.

Pompa: ol. *pompa* > lat. *pompa*.

Portestráng. Így nevezik a budapesti taligások a ló hátáról a heveder mellett jobbról-balról lefelé húzódó széles szíjat, mely a taliga két rúdját tartja. Eredete valószínűleg az olasz *portastanghe*, rúdtartó, rudallo. A magyar szó az olasz *portastanghe* és a magyar *istráng*-ból van összekombinálva.

Prés: vel *prescia*, *pressa*, ol. *pressa* > ol. *pressare* présel, nyom, szorít.

Prófont. Czfr a francia *proviand*-ból magyarázza. Sokkal valóbb színű, hogy az ol. *profenda* „adag takarmány, abrak” szót vette át az osztrák-magyar katonai nyelv és magyar hangilleszkedéssel lett belőle a *prófont* szó, ebből meg az osztrák-német *profunt*. Egyébként a francia és az olasz szó egyaránt a lat. *praebenda*-ból származik.

A TAGADÓ ÉS A MŰVELTETŐ KÉPZŐ EREDETÉRŐL.

Irta Beke Ödön.

Az igéhez és névszóhoz egyformán járuló tagadó képző már a legrégebb nyelvemlékekben kétféle alakban fordul elő és Simonyi, TMNy. 575 szerint az *-atlan etlen* és *-talan telen* közös **-atalan etelen* alakból fejlődtek¹. Természetesen ilyen hosszú képző nem lehet ősi, egyszerű suffixum, s már Simonyi rámutatott arra, hogy a tulajdonképpen tagadó képző **-tál tél* volt, mert a *-talan telen*, *-atlan etlen* vege az *-an -en* módhatározó rag. Ez az alak fönn is maradt egy elszigetelt adatban, a *mesztél-láb* szóban. A *mesztél*(láb)-é-jének hosszúsága azonban újabb keletű, mely a zárt szótagban

¹ A *-talan telen* előtt levő *a, e* hang azonban tkp. az alapszó tövégi magánhangzója.

úgy fejlődött, mint a *kéz kezét, tél telet, tehen tehenet, levél levelet, szekér szekeret* hosszú hangzója (vö. Horger, MNy. 10:115). Ezzel a *-tél *tál, *tel *tal* képzővel pontosan egyezik a vogul *-tal* tagadó képző.

A képző *-t* része más rokonnyelvek tagadó képzőiben is megvan, az *-l* helyett azonban ezekben *-m*-et találunk; pl. lapp *-tippme-, tebme-, tæm-*, cseremisiz *-tǫmǫ*, votják *-tem*, zürjén *-tem*. Ez az *-m* elem azonos azzal az *-m* deverbális igenév-képzővel, mely a magyarban az *öröm, álom* szókban, s az *-alom* elem képzőben maradt fenn. A magyar és vogul képzők *-l*-je nézetem szerint szintén deverbális névszóképző, még pedig a *fonál, kötél, földél* képzője (vö. NyK. 39:428). A *-t* azonban több nyelvben maga is lehet tagadóképző, pl. a cseremiszen: *küte* 'fövetlen'; *ketšə kuzšəde* 'a nap nem kelt fel' (tk. 'keletlen'); *tsəβə mǫndšəde* 'a tyúk nem tojott' (tk. 'tojatlan'); vö. CserNy. 165. Ilyen alak szerintem a déli-osztják *-Da* képző (pl. *tēDa, taDa* 'étlen', *semDa, samDa* 'vak', tk. 'szemetlen'); más osztják nyelvjárások az eredeti *-t*-t analógia folytán *-l*-féle hangokra változtatták (vö. NyK. 41:477). A magyarban is van *-l* telen alakú tagadó képzőre adat, még pedig a *sötét, sētét, siūtét, sitét* szóban, mely a *sūt* ige tagadó alakja (vö. Nyr. 53:13), továbbá a *mezít-láb* összetételben, melynek első tagja a régi nyelvben más szóval összetéve is előfordul (*mezét szárral, mezít fővel*). A *sötét, sötít* és *mezét, mezit* hosszú *-é* *i*-jére világot vet a *mezítelen, mezételen, mezejtelen, meze(c)htelen* alak, melyek arra vallanak, hogy az *-ét it* tagadó képző eredetibb **-kt*-ből fejlődött. Ezt bizonyítják a rokonnyelvek is, hol a felsoroltakon kívül a következő változatokat találjuk: lapp *-htem-, -tippme-*, finn *-ttoma-ttömä-*, mordv. *-vtomo -ftōma*; vö. továbbá: lapp *kūälētiš* (attr.) 'halatlan', középfoka: *kūälētabbu* (Wiklund, Lulelapp Dial. 276), finn *kalattuus, kalatuus* 'nalhiány, halatlanság', *leivätyys, -tlyys* 'kenyerhiány, kenyértelenség', *armottuus, -tuus* 'kegyetlenség' (NyK. 39:425).

Tehát nemcsak a magyarban van a *-xt jt ét it* mellett egyszerű *-t*, hanem a finnben és a lappban is hasonló a hangviszony, de azért nem kell arra gondolnunk, hogy kétféle tagadó képző volt a fgr. alapnyelvben: **-t* és **-kt*. Budenz ugyan (UA. 198) a *mezejtelen j* elemét deverbális névszóképzőnek veszi, de ennek ellene mond, hogy a *só-nak*¹ is van *sojtalan, sajltalan*² tagadója, s meg-

¹ A *-v*- hang mássalhangzó előtt való nyomtalan kiesésére nézve vö. *ön* (vö. övé), *kin, kiinn*, a régi nyelvben *kin, kiin* (vö. kívül, kivé), *ét, étel, etel, etlem* (vö. evő, evés, evett), *it, ital, Ökörítő, itat, illam* (vö. ivó, ivott) stb. (Nyr. 54:18).

² Nyelvészeink figyelmét elkerülte, hogy az őrségi nyelvjárásban egy elhomályosult összetételben a *só-nak* is van *j-s* alakja: *sőj-törü* 'sótörő', de azt hiszem, hogy ez csak analógiás alak, s nem cáfolja meg azt a felfogást, mely szerint a *sojtalan, sajltalan* *j*-je a tagadó képzőhöz, nem pedig a szótőhöz tartozik. Hisz a tagadó alakok mar legrégibb nyelvméleinkben megvannak, az alapszó *j-s* alakjára azonban csak ez az egyetlen nyelvjárási adat van.

magyarázhatatlanok lennének a lapp, finn és mordvin alakok, melyeket az én feltevésem teljesen világossá tesz.

A Nyr. 54:134 alatt több adatot idéztem, melyek szerint a fgr. **-kt*-nak a legtöbb rokonnyelvben lehet *-t* és *-kt*-féle megfelelése, s így annak a nézetnek sem állhat semmi az útjában, hogy a fgr. **-kt* műveltető képző is kétféle alakban jelenik meg a rokonnyelvekben. A zürjénben pl. rendszeren *-t*-ből fejlődött *-d* a műveltető képző, egy adatban azonban megmaradt a *-kt* is: *juktal-*, *jukted-*, *juktišt-* 'ítat', azonban ez is előfordul *-t* képzővel: Ud. *jutinj* 'itatni' Fokos, Szöv. 198, *jutasnj* 'itatják' 208.¹ — A magyarban ket biztos adatunk van a fgr. **-kt* > magy. *-t* megfelelésre: *két* (*kettő*)² és *tetem* (vö. Setälä, NyK. 26:196). A *-xt*, *-jt*, *-ét*, *-ít* tagadó és műveltető képzők azonban arra mutatnak, hogy azokban az esetekben, melyekben a nyelvtörténet folyamán csakis egyszerű *-t*-re van adatunk, a **-kt* > *-t* hangváltozásnak, vagyis a *-k* kiesésének már a nyelvemlékek kora előtt meg kellett történnie. A *mesztelen* alakra azonban a TMNy. 576 szerint csak a XVII. sz. óta vannak adataink, ez tehát arra vall, hogy a nyelvtörténet folyamán is fejlődhetett ilyen *-t*. Hasonló a helyzet a többi rokonnyelvben is, melyekben szintén megmaradhatott az eredeti *-k* hang, de ki is eshetett.³ Abban nincs semmi különös, hogy rokonnyelvekben a nyelvközség megszűnte után is végbemehetnek hasonló hangváltozások (vö. MNy. 11:103 és Nyr. 54:53), sem pedig abban, hogy ugyanaz a képző vagy rag a fejlődés folyamán két, sőt több alakot is ölthet.⁴ Zolnay-nak az a gondolata (Nyr. 55:8), hogy a *-t* képző előtt levő elem lehet „puszta, képző-értéknéiküli ősi szóvég“ egy nyelvre nézve elfogadható, hogy azonban több fgr. nyelvben is ugyanez a jelenség mutatkoznék, az nem valószínű.

¹ Vö. a cseremiszen P. *šorikteš* és C. *šortes* 'sír'. A szó jelentése szerint nem műveltető ige, s alapszava ismeretlen. Emlékeztet azonban a magyar *síral* *megsíral* igére, mely szintén csak alak szerint műveltető, mert kauzativ jelentésben a *rihal*, *megrihal* ige használatos. (A cser. ige azonban ragozása miatt bennható.)

² Rendkívül becses alakváltozatát közli a *két* számnévnek Hermann Ottó A magyar halászat könyvében a Latorca mellékéről: *kejt-ág* 'keresztikötél', mely szintén arra vall, hogy a fgr. *-kt*-ből *-t* is, *-jt* is fejlődhetett.

³ A szamojéd nyelvekben is az eredeti **-kt* képviselője *-kt*-, *-bt*-, *-pt*- és *-t*- (vö. Paasonen Beitr. 68.).

⁴ Erre a jelenségre nézve több új adatot tárgyalok a határozóragok történetéhez c. dolgozatomban (Nyr. 55.).

A VAN HASZNÁLATA NÉVSZÓI ÁLLITMÁNY MELLETT.

Polyóiratunk legutóbbi számában Kardos Albert *Két ágy van eladó* c. cikkében a cikk címűl írt mondatot tősgyökeres magyarosságnak mondja s cikke végén azt kérdezi, melyek azok az állitmányi névszók, amelyek megtűrik, esetleg megkívánják maguk mellé a *van* és *vannak* kopulát (Nyr. 55 : 125.). Kardos állításához szó fér, mert az ilyen szerkezet tősgyökeres magyarságát nehéz eldönteni már csak annál fogva is, mivel kérdésére nem sok hasonló használatot hozhatni föl feleletül. Nyelvészeti irodalmunkban nem ő veti föl először e kérdést, többször fölmerült már, de határozott feleletet nem kaptunk rá, ellenben minden nyelvtanunk szabályként tanítja, hogy a névszói állitmány mellett a jelentő mód jelen idejének egyes és többes 3. személyében az idg. nyelvekben ilyenkor kopulául szereplő létigének *van* és *vannak* alakját nem tesszük ki. Az iskolai nyelvtan tanításában a létigének ezt az elhagyását eredeti magyar sajátosságnak mondjuk. Maga Kardos is — aki szerint pedig a *két ágy van eladó* szerkezet tősgyökeres magyarosság — azt állítja, hogy a magyar nyelvnek „legsajátabb sajátása”, hogy nem kell neki kopula az alany és állitmány kapcsolásához.

Melyik tehát az eredeti magyar sajátág: a *van* elhagyása vagy kitétele az ilyen jelentő mondatokban? Kétségtelen, hogy mai nyelvhasználatunk szerint is, meg a nyelvtani szabályoknak megfelelően is idegenszerű és szokatlan a Kardos idézete s én nem merném tősgyökeres magyarosságnak állítani, különösen akkor nem, mikor ez a használat előfordulásának helyén, Debrecenben sem általános, mint azt a cikkben idézett másik apróhirdetés mutatja: *Egy jó karban levő szűrő rosia eladó.*

Simonyi nagy történeti mondattanában azt mondja, hogy „mivel néhány finnugor nyelv ilyenkor is kiteszi a létigét, néhány más pedig nem: bajos eldönteni, vajjon a mi szerkezetünk eredeti-e vagy pedig valaha kitették-e a 3. személyben is a *van* igét” (Mutatvány a M. Mondattan c. pályamunkából, Nyr. 47 : 50). Szerinte az utóbbi föltevés mellett szól a *van* kitétele két esetben. Ez a két eset egyben válasz Kardos kérdésére is.

1. Az ú. n. *nyomatékos állítás* esete, amikor pl. beszélgetésben az egész mondat tartalmára vonatkozó tagadás és állítás áll egymással szemben, pl. a gyerek *nincs* még tíz éves. De bizony a gyerek *van* már tíz esztendő (uo., s bővebben Nyr. 4 : 165 és 29 : 2).

2. A megőrzött régiségnek látszó palóc és dunántúli sajátág, mely a *bojtárkodik, kocsiskodik, katonáskodik*-féle állapotot jelentő igék helyett *van* igével szerkesztett névszót használ pl. Hol *van* most bojtár (t. i. János)? eh.: hol bojtár most (János)? (Példákat l. Nyr. 29 : 2, 47 : 50.)¹

Hogy valóban eredeti s megőrzött régiség-e ez a ma feltűnő használat, fölötte kétes, mert nyelvemlékeinkben nem mutatható ki s éppen ezért idegen hatásra is gondolhatunk, mintahogy határozottan tót és szerb hatásnak magyarázza Simonyi is a Zolnainak Mátyusföldről idézett következő szemrehányó kifejezéseit: „Noiszen *van* maga legény! Noiszen *vannak* maguk katonák!” a. m. nohiszen legény is maga stb. (Mátyusföld nyjárása 103, Nyr. 29 : 231) és a Nyrenek a Sajóvölgyből meg a

¹ Ezt a szerkezetet a palócból már Szvorényi Nytana is idézi (54. §.), sőt már Kalmár György Prodromusában is megvan, hogy egyes nyjárásokban a Hol bírő? helyett Hol van bírő? járatos.

Sárközből gyűjtött köv. adatait : Noiszen *van* maga ember ! Noiszen *van* maga legény ! Hamis embör *van* kieké ! Tán bolond *van* ké ! (29 : 3, vö. Simonyi Nyr. 47 : 51.)

A Simonyi említette két s az utóbbi példákkal már három esettel ki is merült a Kardos kérdése, mert ezeken kívül nem szoktuk kitenni a létigét. A Kardos-féle mondat egyik csoportba sem tartozik, teljesen különálló használat. Ilyen egyedülálló használat volt, de a legújabb korban rohamosan elterjedt az ország nagy részében a *kész van* kifejezés s ez azután az irodalomba is beférkőzött.¹ Hogy ez a használat is mennyire idegenszerű volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az a nagy fölzúdulás, melyet Szabolcskának ez a vessora indított meg : Kicsi fehér házunk *kész van* már egészen (Üzenet, 1894.). Nagy és hosszantartó vita indult meg a Nyelvőrben.

Voltak, akik azt állították, hogy a kifejezés országszerte dívik. Szarvas nyomozást indított s kiderült, hogy csakugyan el van terjedve az ország igen nagy részében, leginkább a nagy Alföldön, annak északi részein, de ezektől keletre és nyugatra is, Kolozsvártól Komáromig és Kecskeméttől Zemplénig. Kiderült azonban az is, hogy csak újabban terjedt el. Legrégibb néprajzi adat a Simonyi Kecskemétről 1883-ból (Nyr. 14 : 225). Nyelvészeink egyrésze határozottan idegen — német és oláh — eredetűnek tartotta, míg mások mint eredeti magyar használatnak védelmére keltek. (I. Nyr. 23 : 134, 170, 229, 24 : 423, 25 : 463 és később is : 26 : 306, 27 : 87, 28 : 296, 547, 575, 29 : 234, 30 : 433). Legvalószínűbb magyarázat az, hogy „Már *kész van* a csizmám ?“ a következő két egyértékű szerkezet összezavarásából keletkezett : *kész* a csizmám \times *készen van* a csizmám (Simonyi Helyes magyarság 314 és Nyr 47 : 51).

Idetartozik még a Füredi I. idézte adat is (Nyr. 26 : 306), mely szerint a *tilos van* kifejezés Sárköz-Ujfaluban (Szatmár m.) egész általános (egy lóvasuti kalauz állítása). Ámbár ennek is természetes a magyarázata az előbbi szerint : *tilos* \times *tiltva van*, mégis valószínűbb az oláh hatás.

Ilyen mondat szerkesztésbeli kombinálódások elég gyakoriak nyelvünkben. Így pl. Zolnai két vidékről is közli ezt a mondatot (Nagybányáról és Fehér megyéből) : *mi a bajod van* s e két kapcsolat kombinálódásából magyarázza : *mi a bajod* \times *mi bajod van* (Mondattani bűvárlatok NyK. 23 : 57, Nyr. 30 : 280, idézi Kertész Nyr. 34 : 69).

Végezetül megemlítem még, hogy a *tele* (*teli*) *van* kapcsolatot is idetartozónak veszem. Nyelvemlékeinkben gyakori anélkül a latin *plenus*nak megfelelő *tele* melléknév mint állítmány, mely a bőség tárgyát *-val vel* raggal vonzza, pl. Teli vízzel a tenger (Mel. Pred. 154). Némely város minden iokual tele (Kár. Bibl. I. 463.) Az ő feiő edéni téjjel telic : viscera eius plena sunt adipe (524 b). Mikor éheznek, hidgyék erőssen, hogy teli torkokborza-túróval (Pázm² : Kal. 836, NySz) stb. stb. Ma már annyira általános a *tele van* kapcsolat, hogy a *tele* szót a *van* ige igekötőjének tartják, csak lazább kapcsolatúnak, mint a *kivan*, *levan*, *megvan*, *odavan* stb. összetételeket (I. Nyr. 40 : 169.)² Ezért ma már senkisé sem ütközik meg e vessoron : Tele van a város akácfavirággal (Szabolcska). Ez a szerkezet is nyilván e két egyértékű szerkezetből keletkezett : *tele* \times *telve van*. Már CzF.

¹ Simonyi Gyulai Páltól és Aranytól is idézi, mint legrégibb irodalmi példát, Nyr. 47 : 99. — Szilágyi Dezsőtől (1865) Nyr. 30 : 433.

² Külömben a *tele* igekötő más igékkel is gyakori : *teleönt*, *telerek* stb. — Horger szerint is a *tele* mint igekötő rövidült *teli*-vé, miként azt a csak mostanában igekötővé váló *messzi* példája mutatja (Nyr. 39 : 295).

azt írja: „Midőn a *tele* mnév *van* vagy *lesz* igével fordul elő a mondatban, akkor igerészesülő *telve* gyanánt használtatik.” — Megjegyzem, hogy Simonyi szerint a *tele* eredetileg nem melléknév, hanem határozó volt s mellette eredetileg ki kellett tenni a *van* igét s ennek elhagyását talán a *teljes* szerkezetének analógiája okozta (Nyr. 33: 256).

Cikkem végére hagytam, amit elejére is tehettem volna, következő megállapításomat. A *két ágy van eladó* mondatban az *eladó* nem névszói állítmány, hanem értelmező. Épen azért felel ez a kijelentő mondat teljes pontossággal, „rápaszolással” a *mi van eladó?* kérdésre, mert azzal teljesen azonos szerkezetű. Ebben a kérdésben pedig az általános jelentésű *mi* névmás körét szorítja meg az értelmező épügy, mint a többi hasonlókban: *Mi van bohóság?* (Arany Szentiv. á.) *Mi van odafenn változás?* (Jókai) *Mi van azon sírni való?* (Szabolcska) *Mi van itt látnivaló?* stb. (Vö. *mi látni való* van itt? stb., példákat l. Simonyi: A jelzők mondatnana 128.) Az ilyen mondatokban a jelzettet mintegy külön előkészítő mondatrészzül alkalmazzuk, az értelmezőn pedig a mondatnak főnyomatéka van; ez az ú. n. *szükséges értelmező* (Apposition mit prädiativem Nachdruck, Delbrück Vergl. Synt. 3: 197), melyet Brassai „tulajdonítmánynak” tart, vagyis Kardossal egyezően névszói állítmánynak (vö. Simonyi uo. 118). PROHÁSZKA JÁNOS.

SZIGETVÁR VIDÉKÉNEK KETTŐS NYELVJÁRÁSA.

Irta Écsy Ö. István.

Az alföldi nyelvjárás ama nagy nyelvsszigete, amelyik a Drávától északra fekszik s Déldunántúl nagy részét elfoglalja, egyáltalán nem egységes nyelvű terület. E terület népének nyelvére a legerősebb bélyeget kétségtelenül az alföldi nyelvjárás sajátosságai ütötték, de nagy hatást tett rá a dunántúli népnyelv, a szlavóniai (eszékvidéki) beszéd, sőt egyebeken kívül még palócos kiejtést is találunk.

Az alsódrávavidéki nyelvjárasterület legkülönbözőbb hatásokat mutató része a Szigetvár körül elterülő kis nyelvterület, mely magában foglalja Délsomogy szigetvári járását, Baranya nyugati szélét s a barcsi járás egy részét. Keleten nem lehet határát élesen megjelölni, nyugaton a (sváb) Szulok, délen a dráamenti horvát és sváb községek jelölik határát, míg északon ismét elmosódik. De ennek a kis területnek beszéde sem egységes, sőt elég éles különbségeket figyelhetünk meg.

A nyelvjárást két részre osztja a következő sajátosság. Míg a Szigetvár közvetlen közelében fekvő keleti nyelvjárás a kettős hangzóktól tartózkodik, s az *aj-*, *ej-*t is összevonja: *ganyédomb* (ganajdomb), *téřő* (tejfel), *rőřő* (rejtő); továbbá: *lăn* (leány) (többségre már: *lányok*), *műtel* (mióta); addig a nyugati (kisebb) nyelvjárás (Darány, Istvádi vidéke) ejt kettős magánhangzókat: „*aóra futtam* (arra futottam), *meőre a fíjam vőőř*”. Az első hang ugyan egy kissé elmosódik, de — különösen az öregebbek — beszédében tisztán kiérezhető. Ugyanez a vidék az *a* helyett néha zárt *ă*-t s az *e* helyett pedig néha zárt *ă*-t mond. Darány nevét pl. *Děrány*-nak mondja, de a tagadó szót *nēm* helyett *nam*-nak ejti, szinte hosszan.

E főkülönbségen kívül a részletek tárgyalásánál számos más eltérést is fogunk látni. Viszont jellemző kapocs a két nyelvjárás közt az özésen. kívül a

végmássalhangzó elhagyása vagy megmásítása, a pótlónyújtás igen gyakori alkalmazása és az összevonásnak egy faja. A névragozás folyamán fogjuk majd látni, hogy az *l* és *n* hangra végződő ragok végmássalhangzója elvesz: *háztú* (háztól), *födbe* (földben) stb.; a hitvány leány *hiűfán lán*, de a káplán és hasonlókból *káplány* stb. lesz. Itt megjegyzem, hogy a „hitvány” természetesen sovány, gyenge, igénytelen és nem rossz; ellentéte nemcsak a „dörék”, hanem főleg az „érött” (tehát mindig testi értelemben).

A pótlónyújtás meg különösen *e* elveszése esetén gyakori: *ékötte* (elkötötte), ellenben *éköttele* (elkötötte) stb., *ékütle* (elküldte), *éfé* (éjfé), *dé* (dél), „*débe vót elt*” (itt). Megjegyzendő, hogy míg az *l* végű szók végéről számtalan esetben elmarad az *l*, addig a *-va*, *-ve* végű igenév mellett mindig megvan: „*fő lött köttel*” (fel lett kötve); néhány más esetben is: *mütel* (mióta).

A hanghasonulás is igen tág keretek között mozog (értve a mássalhangzók asszimilációját is); a holmi = *hummi*, a tegnap = *ténnap*, a holnap = *hónap*. Ami pedig a hangzó és a mássalhangzó kieséseken, valamint a két szomszédos szó összevegyülése révén keletkezett összevonásokat illeti, ezek igen gyakoriak: *há mén kē* (hova megy kend'), *Kis-Kács* (Kis-Kovács), *hallámmá* (hadd lássam már). Ez utóbbi közös jellemvonása a két résznek, de tagadhatatlan, hogy nyugaton gyakoribb. Szigetvár tövében „*lovak mönnék*”, de Istvándi felé már *laak*, *lák* (a két *a* teljesen egybefolyik egy hosszú *a*-ba).

Még egy, első pillanatra is szembetűnő választófalat emel a két testvérnyelvjárás közé az *-ít* képző használata. A keleti megkettőzteti a *t-t* s rövid *i-t* mond, a nyugati röviden ejti a *t-t* s a hosszú *i* helyett kettőshangzót ejt. Szorít 1. *szoritt* 2. *szorejt*, (sajátságos, hogy a határon, Dobszák vidékén, megvan az átmeneti „*szoreitt*”); takarít, 1. *takaritt*, 2. *takarejt* (*takaréitt*). Természetesen így aztán *tanított* van itt s *tanejlő* ott, amiből összevonásos esetekben *tanilluram*, *lanétram*, *tanejtram* (tanító uram) lesz; sőt „*fuvágittó*” is akad.

Ugyanitt említhetünk meg egyet-mást az *i* hang használatáról is. A különben másutt is divatos *ē* hang betolakodik igen sok *i* helyére. Istvándi lakosa *Esfándi*-nak ejtik lakóhelyük nevét, természetesen az István is hajlik az *Esvány* felé, de azért gyakrabban *Isfány*. Az ispán már majdnem mindig *ispány*, de a „meg is . . .” *mög* és . . . Ismer = *ösmer*. Itt = *étt*. Hívta = *hitta*, *hélla* és *heélta*.

Viszont az ünnep = *innep*. *Inneplős* (és nem ünneplő!) *ruhába kő temp-lomba lönnyi* (ienni).

Ezeknek előrebocsátása után a könnyebb áttekintés kedvéért hang, alak és mondattan fonalán húzzunk elő egy-két példát a nyelv bemutatásának céljából.

1. Hangtani szempontból már említettük a gyakori pótlónyújtást: Elment = *émönl*, de meszelt = *meszéll*; így is: *botlá*, *evvú*, (ezzel), az orrom = *a zórom*, merre = *möre*, arra = *ára*, (nyugaton *őóra*), koldus = *kódis*, tavaly = *lavá sē vót szántval* (sőt *szántlal*) a föld.

Megkettőzteti a mássalhangzót mind a nyugati, mind a keleti népnyelv *féllök* (félek), de viszont *főlök* (fel-lök), *segéll* és *segill*, *segejt* (segít).

Az *ü-t* röviden ejtik: *büz*, *tüz*, *füz*. Az *ü* helyett *i* is előfordul, mint már jeleztük: *mihel* (műhely) stb.

Az özés igen erős: *könyér*, *embör*, *löhel*, *mögy*, *lösz*, *vösz* stb.

Az *ú* hangot is röviden ejtik: *tur*, *dul*, *ful*; *hosszu*, *bosszu*, *bubánat*.

Ő helyett néha *ü*: *lű* (lő; de nem vadat, mert a vadat itt puskával is csak „fogják”).

U helyett *i*: *lik, lík*, mint ez a tyúk és lyuk helyett számos nyelvjárásban általános.

Az *a* helyett *o* van ezekben *lábom, kokas, de házam, bába, hárman* sohasem *o*-val.

Az *a + l* szóközében legtöbbször *ó*: *kóbász* (kalbász), *fókás* (falkás); kivételesen: *táp* (talp); viszont: *átú* (által).

Az *ly, lj* = *l, ll*, mint a nyugati nyelvjárásokban: *hallommög* (haljon meg), *mulu* (mulya) a. m. buta, *golva* (golyva), *folosó* (folyosó), betegség (orvosi nyelven alszárfekély); viszont: milyen és melyik = *millen, möllik*. Érdekesekek még a következők: *mellem* (sohase mejjem), *nőslény, legén, vőfény* (nem *vőfély*), *guggú* (guggol); *danú* (dalol), a tölgy = *töl* és *tő* is; mindjárt = *mingyá*, mert = *mör*.

II. Alaktani szempontból legkiemelkedőbb jelenség a már említett ragvégmássalhangzó elhagyása a névragozásban; s ez egyébként sok más szóalakra is kiterjed. *Urtú, bolontú mindönt fő kő vönni. Templomba ütem. Emégy a háztú családostu* (gyakran *csalárdostú*, mert a *család* = gyermek, de *csalárd* = familia), „*Tanéllóna szógát, mos mög paphó mögy*“ (néha *mén*; a *mén(ló)* t. i. mindig *monyas*). Nemkülönben monyas a tyúk is, ha monyasoláskor kitűnik, hogy ma fog tojni).

Ebből látszik, hogy mely ragok végső mássalhangzója esik el. A *-kor* rag, nem lesz *kó*. A *-leg, -kép, -ként* alig használatos. A *kor* helyett is inkább a *-ben*, ragot használják: „*éfébe gyült*“ (éjféltkor jött).

Hova = *há*, hol = *hun*, hát = *há*. Nem *hol vollál*, hanem *há vótá*? A felelet rá nem *Pécsell*, hanem *Pécsön*. Ellenben a szigetvárvidéki embür nem *mögy Atádba förönni*, mint a Barcs és Csurgó körül lakó, hanem *Atádra megy, szintén förönni*, vagy *förödöre*.

Az *ért*-ből is lekopik a *t*: *Mér succ?*

A névmásoknál is több érdekes sajátságot látunk. Így: *ű* (ő), *mink, lík, űk*; a *zű* *lovik* (az ő *lovuk*), *magik, magikká* stb.

Az enyém a *zenyömé*, 2. sz. *tiedé*, 3. sz. *züvé*; tb. 1. *mienké* (v. *mihönke*). 2. *tietőké*. 3. *züvéké*, (Sőt az egyes 3. sz.-ben *züveje* is előfordul gyakrabban nyugaton, de néha keleten is.) A mutató névmás a tárgyragot gyakran keitőzteti sőt nemcsak *aztat, ezlet* fordul elő, hanem *aztatot, ezletöt* is.

A *kié* névmást így ejtik szintén ragszaporítással; *kijejje*? S ezt így kérdi a keleti rész is a legtöbb esetben.

A más nyelvjárásokban is gyakori *aki* vonatkozó névmás tárgyra vonatkozva itt is megvan. Mindig így: *aki lovat völlé, épusztút*; sohasem amelyik, amely vagy ami. Emellett a nyugati rész a személyre is *akit* használ, míg a keleti inkább *amöllik*-et: *A zollan embör, amöllik*...

A szóképzést illetőleg nem sok eltérést találunk a köznyelvtől. Lássunk mutatványként néhány képzett névszót: *Béltakarodás* (a gabona behordása). *Vágás* (ami másutt rendszeren irtott erdőt jelent, itt sövényyszerű kerítés, hasonló hozzá a *gyepű* és *megye*, ami mesgyéből lett.) *Egy űltibe ő silet könyeret mögövétt. Silemény*, vagy keleten *silemén* (minden sült tészta, perec is stb.) *csínyálmány, tákómány, kelevény* (kelés). *Pecsinye* (nem sült hus, hanem csak sült szalonna.)

A *félős* a. m. félénk. Várandós (az áldott állapotú asszony) = *állapotos*. A gyerek *lovazsdig* és *lapdázsdig* játszik. A nagy lányok husvét előtt narancssal *csingáznak*. Kicsinyítőképzőt ritkán hallunk. Inkább kis hordó, mint hordócska. A fiúcska *kis gyerök*, természetesen a *lán*, az nem *gyerök*. A főnévi igenév *innya* (inni), *önnyi* (enni), mint rendszeren a Dunán túl.

Az említett összevonások erősen mutatkoznak a *t* tövű igék multidejében: *fultam*, (futottam), *költem* stb. Az igeképzést névszóképzéssel toldva különös szavak kerülnek elő: *csinyáगतolódzó* (fűrő, faragó ember), *icsócskodik* (csintalankodik). A *szoktam* igét jelenben is használják: *Aztától mingyá lássa-ja zembör, hogy szok-é a föld lerönni, va se* (vagy sem).

Néhány igét különös értelemben használnak: *Ólik* (némelyik) *embör leadi a voksát innend is, túrú* (túl) *is, oszt* (aztán) *lantó* (énekel) *a sok bortü* stb. Aki csendesesen lapul, de azért esetleg mosolyog magában, az: *kusmorog*. Aki bohó ember, az: *kusló*, tehát *kuslódik*. Aki tréfásan civakodik, az: *veszkódik*. Némely gyakorító igeképző, pl. a *-gál, -gél*, igen ritka, — különösen nyugaton. *Kifakélt az* (kifakít, fakóvá tesz). A szakít = *szakaszt*, még gyakrabban *szakajt*; innen *szakajló, szakajló-ruha* stb.

Leggyakrabban használt igék, illetve szólások: *aszondi* (azt mondja), *hallám* (hadd lássam), *nécsak, niccsak* (nézd csak), valamint a hallani ige alakjai. A magázás ugyanis csak ennek segítségével történhetik, mert a maga alig használatos. Így szólnak tehát az öregebb paraszthoz: „*Halliké!* s a kabátos emberhez *hallije!*“ A nem tudom = *nemtóm*, a kellene mindig *kőne*. A *jön* ige felszólítója nem *jer*, vagy *jöjj*, hanem *gyű*: *gyű má no!* *Osztég* (azután) *mögen* (megint) *ünne* (úgy ne) *gyűjj ám bé, hollehordazsd a szárfát!*

A *megyek* ige ragozásában ilyen alakok akadnak: *émők* (elmegyek), *há mész?* Elég gyakoriak az ilyen alakok: *ordibá* (ordít + kiabál), *sikonyá* (sikít + kiabál).

Számos igét és kifejezést találunk, mely másutt is ismeretes, de más alakban. A balatonmenti *güzmöl, güzmölődik* itt kivételesen *gizmó-vé* lesz. A *göröncöl-t* (horzsol és zajt ad értelemben) *görincö* alakban használják. A *göröngy*, mely a Dráva (közvetlen) partján *göröngyeg*, itt *gorongyog*. A baranyai köstörködik itt *köstörög* alakban gyakori szó.

Néhány öregebb egyéntől a keleti részen lehetett hallani a *véletlen szöröncsét* szerencsétlenség, baj értelemben. Ezt a nyugotin sohasem hallottam. A *miért* helyett leggyakrabban *minek* járja. De míg keleten mindig *minek*, addig nyugaton sokszor *meélt* vagy *meét*. A *nyúká*, mint a Csallóközön, de *nyuszikol* itt, ami ott *nyíszol*, (keleten *nyíszál* is). A pápavidéki *gyömösöl* itt *gyomiszó*, vagy (nyugaton gyakrabban) *gyömiszú*. Az egész Somogyban divatos *ött-kátt* nyugaton kissé az *(ü)ött k(a)átt* (kaját) felé hajlik.

III. Befejezésül egy kis párbeszéd, mely a két testvérnyelvjárás beszélői közt folyik.

A) *Há mén ké, sógorom?*

B) *Esfándi* (Istvándi + i) *vására.*

A) *Isfándiba?* *Oszt halli kéd-é, há valósi kéd?*

B) *Deránba valósi vaok!* *Há ké hunnand?* (honnan).

A) *Pötlére valósi vónék,* (t. i. Pettend-re) *oszt* (aztán, néha: *osztég*) *emők én is vására, mör lennap a csás lovam* (balfelől járó) *mögrükta a hajszást* (jobb felől), *addég veszköttek, hogy geréble, barana, mindön fenyé északati. Mostannék vönni kőne!*

B) *Derága ám a saógor; a nászom, a kámáncsheli* (= kálmáncsai) *vött a múltkoriba. Ollan derága vaót, hommék két konyty* (nem hajviselet, hanem egy nagyon szép és drága virág és szalagokból álló fejdisz menyecskék részére), *mög lét takarejlaó* (takarító, a konty-ról elől lecsüngő finom fátolyféle) *ára is sömmé*

hozzája. Szögén nászom elatta-ja két elúhasú (először vemhes) göbéjél, oszt hát úgy füzelle mög.

A) Hm. Nem-tom (tudom) mennyi löhet. Sokat nem szánok rájja.

B) Hát a vetés keetők feleé?

A) Nem dicseködhessünk; hát ára?

B) Löhelős (meglehetősen szép); deisz (de hiszen) azért messzi a tavalihaó (tavalyihoz képest). Sömmi se mén egészen jaó!

A) Hásze mögkeverődött a zegész vőlág, aszondom (azt mondom) én sokszor. Dógoznyi se dógozik má úgy a zembör, legkivált a zasszonféle. Ujjár (úgy jár), mind a (mint a) páva, Párútt (szapolást jelent) magaszüttesbe (szötvöttes) nem mén sehá (sehova), ráncosbikla (alsó-szoknya), nem ké halom (= hanem) pirosított festék) akhó, kiskeszkenő (fejkendő) helött kalap, szallag, mög mindön rosseb.

B) Akhát, abbiony; láti ked-é, aóra mi feléink má nöm is jászónak (gyászolnak) a vénnyebbek sē fejérbe!

A) Hát az a sok bidős lán! Dobi lē ja ruhát, mingyá aszondi fistős (= szennyes, piszkos; a füstös, kéménytelen lakások már lassanként kivesztek, de azért a szennyes ruha ma is „fistős“ maradt); nyavalás népség, minha szömverte vóna minnyát (mindet), még lánságát sē monhati [még azt se mondhatja hogy lány volt, v. ő. hallá holtát stb.], miháncs (miheyl) csüppörözik, má férhő mönue, má akurú, szabásrú jár a zeszi (alku, eljegyzés, mikor a leányért fizetendő díjat kialakudják; szabás pedig e vizit visszaadása, mikor a leány szülei a házi vászonból ünnepélyesen inget, gatyát szabnak a vőlegénynek). No, tisztösséggē ne essék szován, iszö nem kēnek felelöm, — a hēlfenye rágyya ki minnyát, ho még vesse e a borgyát, ha cifraságot lát.

B) Hásze én is aszondom a zisten sose ágya mög, nüm is lēssz ám ennek jaó vőge!

IRODALOM.¹

Könyvek és folyóiratok.

Irodalmi Lexikon. Szerkesztette Benedek Marcell. Győző Andor kiadása. Budapest. 1927. (1224 l.)

Ez a gazdag tartalmú lexikon az irodalomtörténeti anyagon kívül figyelemmel van a nyelvtudomány legfontosabb kérdéseire is. A stílus, a nyelvújítás, a nyelvhelyesség, a nyelvjárások s más nyelvtudományi kérdések fejtegetése helyet kapott az irodalmi és esztétikai tárgyak mellett s nyelvészeink rövid életrajzi adatait is közli a lexikon. Kár, hogy a sietős munka és a felgyülemlett anyag kényszerű megrövidítése közben néhány érdemes nyelvészünk neve kimaradt (pl. Klemm Antal, Mészöly Gedeon) s elmaradt a nyelvtudomány történetéről szóló összefoglaló cikk is.

A török hozza tréfái. Török eredetijét gyűjtötte és magyarul megírta Künnös Ignác. [Naszreddin tréfáinak új kiadása. A minden tekintetben művészi külsejű bibliofil kiadás Kner Izidor nyomdájának ízlését dicséri].

Magyar Elymologiai Szótár, írta Gombocz Zoltán és Melich János. VIII. f. Csobontos—Daru.

¹ Könyvismertetéseink hely szűke miatt a jövő számra maradtak.

Barcsai Károly. Költők, írók jellemrajza. Beszédék. A szerző sajátja. Győr. 1926.

Kodolányi János. Kántor József megdicsőülése Budapest. Athenaeum.

Spinoza levelei. Fordította s bevezetéssel, jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátta *Posch Árpád.* Franklin-társulat.

Hellai Jenő. Az asszony körül. Elbeszélések. — Papírkosár. Elbeszélések. Athenaeum.

Élet és Tudomány: Dr. Verzár Frigyes. Életről, betegségről és halálról. — *Arrigo Solmi.* Itália feltámadása. Athenaeum.

Csokán Pál. Rovások a legősbibb magyar város: Hódmezővásárhely multjáról. 1926.

A Gyermekek. 19. évf. 1—4. sz. *Z. Beke Ágnes.* Az Adler-féle individuálpszichológia főbb szempontjai. *Dr. Herrmann Imre:* Kísérleti tanulmányok a gyermeklélektan köréből.

GYÁSZJELENTÉSEK.

Bánóczi József 1849—1926. Ravatalra rakták szépen, amit kerülgertetett és amiket elért: a régi babérokat és a friss töviskoszorút . . .

Mi itt nem sorsát, hanem szellemét idézzük. A szónak abban az értelmében, melyet egy félszázaddal ezelőtt a Magyar Nyelvőr hasábjain ő adott neki: „Meghalt férfiaknak, ha élünkben nagy elméjük volt, igenis van nagy szellemük.” Ő életében nagy elme volt, a szónak abban az értelmében, melyet ő adott neki, ugyancsak akkor, az idők távolában, ugyancsak e hasábkokon: volt benne, Bánócziban, értelem és érzelem egyaránt.

Emlékezzünk előbb az utóbbiról a két elmeműködés közül. Szarvas Gábor legszűkebb baráti köréhez tartozott. Érzelmi okok, szeretete és tisztelete Szarvas Gábor iránt magyarázzák, hogy Bánóczi nagy műveit kivéven, a legtöbb, amit írt, a Nyelvőrben jelent meg. De nagy művét, a Révait is, mint *Emlékeiben* vallja, tisztára és kizárólag Szarvas Gábor buzdítására írta.

„Eleinte tétovázva fogadtam fölhívását: a téma nyelvészeti részéhez nem értek eléggé. Kinevetett.” — Érzelmi okok, a magyar nyelv és a magyar műveltség szeretete, féltő gondja, nemzeti büszkeség sugallják Szarvas Gábor folyóiratának 5., 6., 7., 8. és 11. kötetében megjelent e téren alapvető dolgozatát a bölcsélet magyar nyelvről.

„Nem keil éppen valakinek filozófusnak lennie, hogy elismerje, hogy e műszók magyarártása kívánatos. Aki a francia, angol vagy német irodalmat ismeri, tudja, mert látja, hogy ezek telítve vannak filozófiai műveltséggel. S valamint a bölcsélet az irodalomra, akként hat ismét az irodalom a közönségre.” Szarvas Gábor meleg, meghitt barátsága is magyarázza Bánóczi e munkálatának a keletkezését is; hiszen ugyanakkor, ugyanitt vívta Szarvas Gábor nyelvtisztító harcát Brassai Sámuellel „A nyelvfilozófia” c. cikksorozatában.

De volt Bánócziban nagy értelem is a nyelvészeti feladatok megoldásához. Céltudatos és következetes minden munkájában; nyelvévrzéke kitűnő és igen gondos a stílusa. Az ő dolgozatának megjelenéséig a magyar filozófiai műnyelv nem volt megállapítva. Ritka volt az a bölcséleti fogalom, melyre több kifejezés használatban ne lett volna és ritka volt az olyan kifejezés, amelyet egyszerűsége, természetessége ajánlott volna. Mert ebben is a németek után indultunk. Filozófiai nyelvünk gyakran a német szó szolgál fordítását igyekezett meghonosítani. S az írók nem vették eléggé figyelembe a meglevő szókincset. Bánóczi állapította meg nyelvünk bölcséleti szavainak értékét. Tiltakozott a mesterségesen alkotott szinonimák ellen, hiszen nyelvbölcséleti elv, hogy a nyelv elvont fogalmakra azonos szókat nem teremt. Viszont azt is jól látta, hogy nyelvünknek nincs meg minden szükséges bölcséleti szava. Bánóczi beérte a továbbképzéssel. Ilyen a Nyr. ajánlotta *bölcsélet*; így állapítja meg Bánóczi az *érezni, érzés, érzet és érzelem* szavak jelentését, az *észrevenni* és *észlelni* közti különbséget.

Ajánlja az *elmélkedik, elmélkedés* szavakat a *reflexiv* megjavítására s ajánl népnyelvi szavakat (melyeknek nagy gyűjtője volt); ilyen az *elmemozdító (anregend)*. Régi magyaros műszokot elevenít fel. Így 200 éves veszteglés után felveszi szókincsünkbe Apáczai szavát, a *magánvaló-t* a *res in se, Ding-an-sich* kifejezésére. Édes reménye volt e munkája közben, hogy valamikor majd nálunk is lehet hétköznapi, egyszerű szavakkal filozofálni.

Nemcsak műveiben s abban a műben, mellyel az ő szellemét idéztük, volt ő filozófus, nemcsak szóalkotás, szómeghatározás nála, hogy az ember lelke: elme, vagyis érzelem és értelem egyaránt, hiszen a Nyelvőr bölcsőjétől a saját koporsójáig erről ékes vallomást tett.

Az ő szavaival végzem e tiszteletadásomat nemes emlékének: „A boldogult szelleme vezet át bennünket azon felfogáshoz, mely szerint a szellemet külön minden anyag-hüvely nélkül is képzelhetni vagy inkább gondolhatni.”

HARMOS SÁNDOR.

Gragger Róbert 1887—1926. Csak négy évvel élte túl mesterét, Heinrich Gusztávot . . . Mint Heinrich G. legtöbb tanítványa, ő is összehasonlító irodalomtörténeten, magyar-német kapcsolatok, kölcsönhatások kiderítésén kezdte (*Beck Károly, Irod. Forrástanulmányok* stb.), s munkássága később is ezen a területen járt a legtöbb, leggazdagabb eredménnyel. Amikor kinevezték a berlini egyetem magyar tanszékére, a berlini *Magyar intézet*, az *Ungarische Jahrbücher*, az *Ungarische Bibliothek* révén intézményesítette a magyarországi germanisztika hagyományait s tágabb, európai háttérrel adott eddigi kezdeményezéseinek. A *Jahrbücher* első füzetében közölt munkaterve a magyar szellemi és gazdasági élet egésze mellett helyet juttatott a vonatkozásuk és kultúrkapcsolatok minden ágának, sőt ezen is túl a finnugorság, ural-altájiság egész problémakörének. Szívós, céltudatos munkával, páratlan

munkabírással igyekezett valóra váltani, amit e programmban ígért. Cikkék, tanulmányok hosszú sorában dolgozta fel régebbi s újabb kutatásainak anyagát. Emellett egy pillanatra sem szünt meg szolgálni a magyar szellemi élet ismertetésének ügyét. Kiadott egy magyar antológiát (*Insel-Verlag*), Petőfi német fordításainak válogatott gyűjteményét, egy történeti bibliográfiát, egy balladás könyvet (*Ungarische Balladen*.) Az utolsó évek legjelentősebb irodalmi felfedezését, az *O-magyar Mária-síralm*-at ő tette hozzáférhetővé a tudományos világ számára. (Nem tudom elkészült-e német nyelven irt magyar irodalomtörténete, melyet a Walzel-féle *Handbuch*-nak szánt?) Mindig fogékony érdeklődést mutatott nyelvtudományi problémák iránt, előadásai között több ízben akadnak nyelvtörténetiek; tárgyátörténeti s összehasonlító dolgozatai révén (*Ethnographia*, *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, *Archiv für das Studium der n. Sprachen u. Lit.*) meg-megfordult az irodalom- s néptudomány határterületén . . . Helyét bajos lesz betölteni, mert kortársai között nincs senki, aki az övéhez fogható szervezőképességgel rendelkezne, olyan széleskörű világirodalmi tájékozottságra, a magyar és német szellemi életnek olyan organikus, közvetetlen forrásokból táplálkozó ismeretére támaszkodhatnék . . .

TROSTLER JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

Az o magánhangzó megnyúlásaihoz. Kardos Albertnek „Terjed az ó-járvány” c. főljszólásával (Nyr 55:91) némely pontokban nem érthetek egyet. Azt mondja nevezetesen, hogy az Akadémia által szalonképesse lett *szalón*, *vagón*, *telefon* hatása alatt került bele az *anekdóta*-ba is a hosszú *ó*. Ez szerintem tévedés. Az *anekdóta* ejtést én már igen régen megfigyelhettem. Ez annak a hangtani jelenségnek egyik példája, amelyet a következő görög-latin szóknak magyar kiejtésében is tapasztalhatunk: *analógia* (igy. pl. MNy. 22:230, Szinnyeinek stb.), *analógiás* (pl. uo. 232, Szinnyeinek, NyK. 46:253 stb.), *filológia*, *filozófia*, *harmónia* stb., amelyeket csaknem állandóan így ejt a művelt magyarság, természetesen a pontosságra törekvő filologusok kivételével. Ezzel a jelenséggel rokon az a kiejtésbeli fejlődés is, amelyet az eredetileg rövid *o* hangon a szó első tagjában tapasztalunk, mikor pl. *opium* (< lat. *opium* < gör. *ὀπιον*) helyett *ópium*-ot mondunk. Egy tősgyökeres magyar egyetemi tanártól a mozit is rendesen *mózi*-nak hallottam ejteni. Ilyen a *körút* szónak igen általános *körút* ejtése is a közbeszédben. Az első szótagbeli *é*-féle megnyúlások nyilván a hangsúlyos helyzet folyamányai, az *analógia*, *anekdóta*-félék harmadik szótagbeli hosszú *ó*-ját pedig szintén e szótag mellékhangsúlyának rovására lehet írni. Az *anekdóta* alak tehát az élőbeszéd kiejtismódjából hatol az irodalomba, függetlenül az akadémiai helyesírástól jóváhagyott *szalón*, *vagón* alakoktól, amelyeket egyébként szintén az általános ejtismód vétetett föl ilyen írással a

szabályszerű formák közé. Az *anekdótán* azt az ékezetes ó-t inkább a magyarosodás szerény jelének nézném, s jobban sajnálom azt, hogy ma holnap teljesen lemondunk a magyar *adomákról* és *'adomázásokról*, hiszen a nyelvújításnak életben maradt alkotásai ellen, főképp ha keletkezésüket valami analógiával vagy analógiával kimenthetjük, a küzdelmet időszerűlennék tartom immár. (Vö. A *-si* képző eredete. Bp. 1920. 34. 1. és Nyr 50:2.)

A másik dolog, amivel szintén nem érthetek egyet, a *zárkózottság* hibáztatása, amely szót a cikk a Nyugat c. folyóirat szavaként ró meg. Megvallom, hogy magam is, amennyire csak emlékszem, *zárkózott* embereket és *zárkózottságot* ismertem eddig, nem is álmodva, hogy helytelenek lehetnének ezek a szóalakok. Most, a hibáztatás után a szó történetének utána nézve, azt látom, hogy eredetileg valóban *zárkozottak* voltak némely magyar felebarátaink, de idővel *zárkózottabbakká* lettek. CzF és Ballagi Teljes Szótára (1867), sőt még Uj Teljes Magyar és Német Szótárának 1890-i kiadása is *zárkozott-at* ismer ugyan, azonban Simonyi-Balassa 1902-ben már csak *zárkózott-at* és *zárkózottság-ot* szótároznak, Kelemen pedig míg Kézi Szótárának 1. kiadásában (1904) *zárkózott-at* és *zárkózott-at*, ill. *zárkózottság-ot* és *zárkózottság-ot* mint párhuzamos alakokat ismer, addig nyolc év múltán, 2. kiadásában (1912) már csak *zárkózott-at* és *zárkózottság-ot* vesz föl, beszédes jelzéséül annak, hogy a közbeszédben ez az utóbbi ejtés mód a régebbit szerinte már teljesen kiszorította. Megjegyzem, hogy a *bírkózik*, *mérkőzik*, *zárkózik*(!), *vetkőzik* szóképzési alakok meglétét s ezzel szabályszerűségüket is a TMNy 448 már 1895-ben megállapította.

Ne zúgolódjunk tehát hiába a *zárkózott* és *zárkózottság* szavak ellen, mert nem hibás ejtés, hanem új, de szabályszerű analógiás képzés útján támadtak.

Ami a Móra Ferenc *pószpász*-át illeti, kérdés: nem olyan hangsúly-okozta megnyúlás-e ez is az író nyelvjárásában, mint aminők a főntebb említett *ópium* és *kőrüüt*-félék. Ha igen, akkor az amúgy is ritka tájszó ellen köznyelvi szempontból szintén nem tehetünk kifogást.

ZOLNAI GYULA.

A Pesti Hírlap szópályázata. Mult számunkban beszámoltunk a P. H. szópályázatáról s említettük, hogy egy-két érdekesebb véleményt vagy hozzászólást közölni fogunk. A nyelvész szempontjából a legérdekesebb egy egyszerű munkás pályázata volt, aki minden egyes ajánlott szóhoz bővebb magyarázatot csatolt. Az ajánlott szavak nem voltak elfogadhatók, de a hozzájuk fűzött magyarázatokban igen sok érdekes népnyelvi megfigyelést találtunk, s ezeket itt közöljük (a fogyatékos helyesírást rendbehozva). A beküldő: *Magyar Sándor* gépész, Algyő (Csongrád m.).

Sztrájk: *huja*. A *huja* régi szó, munkaszünetet jelent. Ezelőtt ötven évvel még használatban volt. Uradalmakban, ahol sok munka volt széjjel a pusztában, csősz vagy pálcs vagy aki a „Hajja-

kigyelme“ volt, kiáltotta a *huját*, azután egymásnak adták a szót délben. (Dél akkor volt, ha az árnyékra rá lehetett lépni, vagyis mikor legrövidebb.) Este is *huját* kiáltottak. De kiáltottak maguk a munkások is, ha valamivel nem voltak megelégedve, vízhiány, kevés bér, vagy ha valamelyikkel az erővezető rosszul bánt, akkor leültek, nem dolgoztak. A csósz megjelentette a gazdatisztnak és eligazították. Ajánlanám a *hujja* szót, mert szerintem megközelíti a sztrájk fogalmát. — *Darvadozás*: munkaszünetet jelent; *dángovál*: nem dolgozik eső miatt; *szegődik*: kötözködik, megszegi magát, nem dolgozik, az ilyen „szegődi, de nem tőti“, rossz dolgos. *Bérdallás*: ezt nem tudom eléggé értelmezni; gyerekkoromban hallottam: „Aggyonisten hetes esőt, hármás ünnepet, bérdallást (béres danolást?), gazda morgást“, ez szintén munkaszünet. Ezeket a sztrájk fogalmához vélem, hogy tartoznak.

Garde de dames: *gügyü*. A *gügyü* asszonyhivatal volt régente: Ha valami aggság volt a háznál (csók¹, tor, céció, lakodalom, ünnep), a *gügyü*nek ott kellett lenni. A *gügyü* a lányok pártfogója, vezetője, irányítója. Kezdi a meggyérési kisebb lányokon (14-15 éves), a nagyokat gondozza a mulatságokban. A *gügyü* legeleje a fehér-cselédeknek, bátor, beszédés, eleven mozgású. Badár² menyecske, olyan, hogy a kard az oldalára illett; darázsderékú, ahogy hajdinomban apáink mondták, meg azt is: „Csillom a szemed, de bogár! Hogy vagy Lilla?“ „Igy né la! fiatalosan, hányom a fogam!“ vágta vissza nagy hetykén. — A legény kicsóváztta a leányt a bucsún, vagyis gyékényt kötött a hajába. (Az én szülőházamban, Szegváron így volt régente.) Ez csak a kezdet. A *gügyü*t kérte föl, hogy avatkozzon bele, ez tudta a dürgést a leányok körül. Nagy-szerű sorja volt ennek. A *gügyü* egy nagy kanállal ment, megzörgette vele az ablakot, megsattogtatta a kilincset, az erős *gügyü* még az ajtót is kiemelte sarokvasából, se szó, se beszéd, hirtelen leült a tűzhelyre. Ekkor már a leány fölhődzött: Éde, itt a *gügyü* — sügja az anyjának. Ha meg tudták a dolgot beszélni, elment a legény is háztűznézni. *Háztűz*: sok család egy tűz, egy kenyéren élt, ez volt a *törzsök*, szegvárian ez mutatta a módot. Noha képesint mindenütt volt valahogy. A *gügyü* azután is viselte a tisztjét, míg jegyben járt a leány, vele ment templomba, multságba, ügyelt reá. Ő ajnározta menyasszony korában, ekkor már mint nyoszolyó-asszony. A *gügyü* énszerintem kifejezi a *garde de dames*-ot. Volt *leánycsósz*, az értékesebb lányokat kísérte a multságba. A csin-talan legények másképp is nevezték, de azt ide nem lehet leírni. — Az *örzető*, a fonyókba, dombérházakba lányok jártak és legények s ha valamelyik nem tartotta be a régi rendet, arra rámondták, hogy „fogy a vadsárgarépa virágjából a piros, de fogy is a lányok szem-érme“, meg „no ez is az Isten ménesiből való (szabadon van eresztve)“, Judi néni *örzetőjébe* jár“, mivelhogy Judi néni ügyelt rájuk a fonyóban.

¹ A csók Szeged vidékén, Csongrád megyében keresztelési lakoma.

² Badár csongrádmegyei tájszó, a. m. szép.

(*Fantasztkus: csudálatos, garaboncos.* A *garaboncos* egy fantasztkus régi magyar alak, akire én is tudok száz csudálatos mesét a régi jó világból a *tátossal* együtt. Csakhogy a *tátos* földiesebb, de a *garaboncos* az eget és a nagy minderséget használta. *Tátosokat* még én is ismertem. Édesanyám állította, hogy engem három éjjel magához szorított, mert el akartak vinni a *tátosok*. Bölcs foggal születtem, burokban hetedik család, hét évre, kioldtam a ködököm (ez pedig nagy eset). Ezt azért meg lehet érteni, de a *garaboncos* viselt dolgait, azt nem, az csudálatos csuda. Minthogy a magyarság ezt a szót használta mindenre, ami meghaladta a fantasztkus képzelmet, bátorkodok ajánlatba hozni¹

Incidens: hajcihel. A *hajcihel* szó egyez az incidenssel ilyen értelemben, hogy szoktuk mondani: volt köztük egy kis hajcihel. A *hajcihel* szó értelme egy kisebb szólalkozás-féle, de azért nem hasítottak nagyon elevenbe, csak csipkedték egymást. Az ilyenre reámondtuk, hogy az egyik *kalahuttyos*, a másik *neszegógyó*.

Laikus: barkács. *Barkács* az, aki nem tanult ember, hanem magából fejlődött tudománya van. Az ilyenre mondták apáink: *szakmánytalan*, míg az értelmes, tanult emberre azt mondták: *szakmányos* ember. A *barkács* szó mesteremberek között volt használva és nem is neheztelt érte az, akire alkalmazták, mert szerényen elismerte, hogy ő *barkács* csak. *Barkács* van minden rangi foglalkozásnál, ha jól széjjelnézünk és bátorkodok ajánlani. Van olyan szelíd kifejezés, mint a *laikus*, mert az *értellen* is konyít hozzá, de erős és sértő, mint ahogy: *Erigy te, értetlen, tökkel ütött!*

Szenzáció: zenebona, zúzaj. *Zenebona* parlagi fogalmaink szerint zajt, riadalmat, zúzajt jelentett. Nem közelíti meg a szenzáció fogalmát egészen, csak részben, de használtuk úgy, ha valami hír nagy eset volt: *Zenebonás* hirt hozott vagy azt ujságoit. Soha illet, ami történt, hogy sokan *csihések* lettek tülle (ijedtek). Leccsihült az idő, elült a *tátorján*, ez megint másképp hangzik, mert viharos fölzúdulást jelentett, *zenebonás* időt. Tehát kétféleképp értelmeztük a *zenebonát*. Szerintem a *zúzaj* áll a szenzációhoz legközelebb, mert ha valaki zúzajt hallott, az alatt valami izgató, riasztó hírt, eseményt értett.

Ide iktatjuk még a pályázat befejező sorait:

„Tisztelettel tudatom a bíráló bizottsággal, hogy én egy régi magyar családbul való idős iparos vagyok. Valamennyire olvasott ember. A haladás azért nem bírt annyira átalakítani, hogy nagyapám, szépanyám szavait el bírtam volna felejtetni. Nagy fának nagy gyökere, sok gyümölcsöt terem. Én ezeket onnan szedtem, mert

¹ Megjegyzés a táltoshoz. Ebben az adatban három különböző eredetű néphitkomplexum olvad össze. A közös nevező tudattalan jelentőségük; a férfi viszonya az anyához. 1. A foggal született gyermek táltos, akit a többi táltosok el akarnak rabolni. (Lásd Nyr. 55. évf. 4. szám.) 2. A gyermeket anyjától akarják elvenni vagyis elváltani. A váltottat egyébként is gyakran táltosnak nevezik. (V. ö. Róheim: Adalékok a magyar néphithez. 1920. 188. l. jegyzet.) 3. A köldök zsinor megoldása. U. a.: u. o. 281. l.).

60 év után és lilomvirágos bölcsőm tájárul visszhangzik dajkám, szülő édes anyám ringató dala, hallom énekhangi virágos beszéd-jit és tudom azt, hogy az ilyen fajta magyar maholnap kiveszöbe van, mint a tűzokmadár a magyar pusztákról.“

B. J.

Milyen időhatározó „három éve“, „egy hete“? Induljunk ki Arany „Családi kör“-ének ebből a két sorából.

„Három éve múlik, hogy utána kérdez, Még egy esztendőt vár, nem megy addig férjhez.“ Mindkét sor első mondatát könnyen átalakíthatjuk időhatározóvá s akkor így hangzanék: „Három éve kérdez utána; még egy esztendeig nem megy férjhez.“

Nincs semmi kétség, az így átalakított első mondatban a „három éve“ erre a kérdésre felel: mióta? és hogy a „három éve“ nem egyéb, mint egy egész mondatból rövidült időhatározó minden rag vagy névutó nélkül.

Nem sokat kell gondolkoznunk és rájöhetünk, hogy a „három éve“ bizvást használható *mikor* kérdésre felelő határozóképpen is. Aki után a leány kérdez, katoná, aki bizonyára akkor lett honvéd, mikor Kossuth 40,000 katonát kért az országgyűléstől. „Mikor állott be a kéreztett legény katonának?“ Erre a kérdésre a legtermészetesebben felelhetjük, akár csak így • röviden: „három éve“, akár teljes mondatl: „három éve beállott katonának.“

Most tegyük fel a *meddig* kérdést!

„Meddig nem megy férjhez?“ Ugyebár erre lehetetlen azt felelnünk: „Még egy esztendeje nem megy férjhez.“

Ilyen egyszerűen, mondjuk, szinte szemléltető indukcióval, próbáltuk bebizonyítani s azt hisszük, be is bizonyítottuk, hogy „három éve“, „egy hete“, bármikor felelhetnek *mikor?* és *mióta?* (esetleg *mennyi idővel ez előtt?*) kérdésekre, de sohasem a *meddig?* *mennyi ideig?* kérdésre.

Mégis mit tapasztalunk? Ezt a tősgyökeres magyar fordulatot, ezt a főmondatból rövidített időhatározót kezdik rosszul használni, kezdik eredeti jelentéséből kiforgatni, kezdenek vele *meddig?* kérdésre is felelni s így a „három éve“, „egy hete“ kifejezéseket általános időhatározóvá tenni s nekik olyan jelentést tulajdonítani, amely *contradictio in se*, mert e hibás használat szerint ez az időhatározó a cselekvésnek az elejét is, a végét is kifejezheti, egy-zerre lehet ablativus is, lativus is.

Ez a hibás használat hol kezdődött volna másutt, mint a fővárosi hírlapokban, amelyekre úgy ragad minden nyelvi betegség, mint a gyengeszervezetű gyermekekre a himlő, a torokgyulladás, az influenza, a fültőmirigy stb.

A budapesti újságokban, még pedig ú. n. konstruktív és destruktív újságokban egyaránt, találkozunk ilyen mondatokkal:

A kúriai ítélet véget vetett a frankügynék, amely majdnem *egy éve* tartotta izgalomban az országot.

A láz *egy hete* folyton gyötörte és csak ma kezdett leszállani.

Ezeknek a példáknak pontos helyét nem tudom most meg-

jelölni, ellenben a következő klasszikus példát az Ujság szolgáltatja 1926 nov. 17-i számában a következő színházrovati hírrel: „Rózsahegy Kálmán, aki *több hónapja* Amerikában vendégszerepelt, táviratot küldött családjának stb.“.

Nyilván azt akarja mondani: *több hónapig* vendégszerepelt.

Ha e jelenségnek az okát keressük, alighanem a német nyelv volt ismét a károkozó, a fertőző. A német a fenti mondatok időhatározóját pusztán accusativussal is kifejezheti: *fast ein Jahr, eine Woche fortwährend, mehrere Monate*; ezt a ragtalan accusativust könnyű nominativusnak nézni s a magyarban is nominativussal visszaadni.

De bárhogyan és bárhonnan keletkezett is a mai nyelvnek ez a legújabb betegsége, bizonyos, hogy szembe kell vele szállani és meg kell próbálni a kiirtását. Nincs nagyobb veszedelme valamely nyelvnek, mintha éppen a tősgyökeres kifejezései veszítik el az izóket és színöket; nincs nagyobb károsodása a stílusnak, mintha egy és ugyanazon kifejezés sajátosból általánossá válik, mindenre használhatóvá lesz.

Ezer *esztendeje* él a magyar nyelv a Duna-Tisza mentén, újabb ezer *esztendeig* (és nem: *esztendeje*) csak úgy marad meg, ha megóvjuk és megtartjuk legsajátabb sajátságait.

(Debrecen, 1926 október.)

KARDOS ALBERT.

„**Matyókok**“ és „**ormán parasztok**.“ A „matyók“ hímzésről és a derék „matyókok“-ról gyakran olvashatunk, pedig nem olyan nehéz megtudni és megjegyezni, hogy a *matyó* nép készíti azokat a szép hímzéseket s a *matyók* többes számú főnév. Nemrég a drávamenti magyar nép egy új elnevezésével ismerkedtünk meg, amely épígy a figyelemtelenségnek és tájékozatlanságnak köszönheti születését. Kodolányi János igen érdekes új regényében (*Kántor József megdicsőülése*) ismét a Duna-Dráva közének magyar népét rajzolja s egy bírálója így dicséri a regényt: „Ormánsági faluban játszódik le ez a regény is, a hősei *ormán parasztok*, akik között az író született, nevelkedett és élt.“ A vidék neve még a török időkben származik; *orman* a. m. hegy, *Ormánság* a. m. hegyvidék. Tehát nem beszélhetünk „ormán“ parasztról, legfeljebb ormánsági parasztról.

B. J.

Egy kapában. A magyar *How do you do?*-ra, *Hogy vagy?*-ra sokféleféleképp felelnek még a mai Csonka-Magyarországon is. Felelnek komolyan és tréfásan, tartalmasan és semmitmondóan. Egv ilyen félig komoly, félig tréfás felelet a című kitett szólás. Debrecenben és még inkább a Debrecen körüli hajdúvárosokban (Nánás, Szoboszló) elég gyakran követi a „Hogy vagy?“ kérdést ez a válasz: „Megvagyok egy kapában“, vagy „Megvagyok úgy egy kapában.“ Hogy ez a szólás mit jelent, inkább sejtem, mint tudom, csak annyit tudok, hogy az *egy* hangsúlyos, sőt erősen hangsúlyos, mint akár ebben a kifejezésben: *Megvagyok egy állatban*, amely nem is áll nagyon távol a szóban forgó szólástól.

Még kevesebbet tudok a szólás eredetéről, de erre nézve hadd közöljek egy érdekes hozzászólást. Sass Béla debreceni egyetemi tanár, aki maga is kedvvel használja ezt a szólást és aki ezt egy nánási rokonától sajátította el, úgy vélekedik, hogy az *egy kapában* kifejezés a tengeri-kapálásra vihető vissza. Tudniillik az a tengeri, amelyet csak egyszer kapáltak, amely csak *egy kapát* kapott, nő is, meg nem is, inkább tengődik, mint díszlik. Aki tehát magáról azt mondja: „Megvagyok egykapában,“ ezzel azt akarja értetni, hogy *se jól, se rosszul*, hogy nincs különösebb baja, de nincs is nagy gyönyörűsége az életben.

Nekem ez a magyarázat nagyon is racionális oly annyira, hogy alig merem elfogadni. Éppen azért felteszem a kérdést a Nyelvőr dolgozótársaihoz és olvasóihoz: ismerik-e a címben levő szólást. Ha igen, milyen értelemben használják és honnan származtatják?

Debrecenben, 1926 október.

KARDOŠ ALBERT.

MAGYARÁZATOK.

A Hadúr szó eredetéről. Az utóbbi időben közéleti vita indult meg a Hadúr szó és fogalom állítólagos pogány eredetéről. A vita voltaképpen csak egyoldalt volt, mivel csak a szó pogány voltát bizonyították. Ezzel szemben arra akarok rámutatni, hogy a *Hadúr* szó a bibliából ered, fogalma a régi zsidókig vezethető vissza.

A bibliában, főképp az Ó-Testamentumban gyakran előfordul. (Az alábbi helyeket idézem: Jeremiás könyve XLVI. feje, X. feje. 16., VII. 3. Jezsájás könyve II. feje. 12, III. 1, IV. 3., IV. 5., VIII. 13, IX. 7, 13, 19. XLVIII. 2, LI. 15., I. Törvények könyve XV. 2. XVII. feje. 36. XVII. 45. II. Törvények könyve VII. 27. XVIII. 15. II. Krónikák könyve XIII. 18. Máté ev. XXVII. 7. Lukács ev. XIII. 11, XXI. 20.) Ezekben a helyeken *Dominus exercitus* ill. Jehova *exercitus* és ragozott alakjai fordulnak elő. Bibliáink így fordítják: *Seregek Ura*.

A *sereg* szó nem fedi teljesen a *had* szó értelmét. Az előbbi csak a rendezett sokaság, az utóbbi az akcióra kész rendezett sokaság. A fenti helyek értelme kétségtelenné teszi az *exercitus* szó *had* jelentését. (Az utolsó három hely pedig éppen földi vonatkozású hadról szól.)

Az *exercitus* szó kétségtelenül *hadat* jelöl. Az a csekély árnyalat, mely a *had* és a *sereg* között van, magyarázza, hogy az etimológiával nem foglalkozó biblia-fordítók nem törődtek vele. Az *égi hadak* bibliai fogalom, a hibás fordítás következtében, mint égi seregek mentek a köztudatba. (L. Madách Az E. Tr. I.: Dicsér eléggé e hitvány sereg. *Arany* Tetemrehívás: Tanum az ég s minden seregi. De már Helt. Bibl. I. A 3. Eszt 8 minden *seregével reaia gyül.* Stb.)

A helyes fordítása a *Dominus exercitus*nak a *Hadak Ura*. E kifejezést Aranyos-rákosi Székely Sándor egy szóba egyesítve használta: *Hadúr*, ill. *Haddúr*.

Mivel Aranyos-rákosi Székely Sándor unitárius püspök biblia olvasó volt és az akkori szokás szerint eredetiben latinul, héberül, sőt talán görögül is olvasta a bibliát, mivel a bibliában előfordul a *Hadúr* fogalma, s mivel Székely nem volt új szavak alkotója, minden valószínűség szerint a bibliából vette át a *Hadúr* szót.

Látszólag ezzel szemben állana, hogy ő *pogány istent* jelöl vele, ez azonban mit sem bizonyít. Az Egyisten tulajdonságait a sokisten-hívők többek között osztják szét. Az Egyisten az összes legfőbb tökéletességek letéteményese és így bármely legfőbb tiszta tökély jelölheti. A pogányoknál más különböző legfőbb tökélyek különböző isteneket jelölnek. (Legfőbb jó a jóság istenét, legfőbb ész az ész istenét stb.)

GYDA IMRE.

Munkatársunknak ez a cikke már szeptemberben került a Nyrhöz. S itt meg kell említenünk, hogy ugyanezt a gondolatot fejtette ki HEGEDÚS LORÁNT is a Pesti Hírlap szeptember 30 án megjelent számában. „Hadúr, Csongor, Tünde és társaik“ c. cikkéből idézzük a következő érdekes részeket. „Aranyos-rákosi Székely készítette a Hadúr szót, amit sem Árpád, sem Rákóczi, senki nem ismert és nem is hadakozott vele. Nagyon csodálkoznának, ha őket erre esketnék meg. A különös most következik. Honnan merítette ezt a szót Aranyos-rákosi Székely és utána Vörösmarty Mihály? Méltóztassék csak ott fent a minisztériumokban egy kicsit utána nézni és mindjárt könnyebb lesz az én helyzetem, de talán a felekezeti surlódások is megszűnnek. Horváth István volt akkoriban a magyar történelemnek a mestere. A történelemhez semmit sem értett, de roppant lelkesítette az egész nemzedéket azzal, hogy már Ádám és Éva is magyarok voltak és ezt annál könnyebben lehetett bizonyítani, mert Ádám azt jelenti: ádám, Éva pedig azt jelenti: éve, és mert kálvinista prédikátorok voltak, a magyar történetírók arra törekedtek, hogy az ótestamentumba kapcsolják bele a magyarságot, mint egyedülvaló népet, mint Istennek kiválasztott nemzetét. Aranyos-rákosi Székely ezen gondolkozván, csakugyan kiszedte az ó-testamentumból a Szentírás „adonáj cebaoth“-ját, ami héberül a hadak ura. Ezt a magyar Istent beletette költeményébe, onnan átvette Vörösmarty Mihály és mi el akarjuk hitetni magunkkal azt, hogy erre kell katonáinkat megesketni, holott ép olyan költői fogalom, mint Csongor és Tünde.“

Rivalda. A napilapok egyik kedvelt divatszava a *rivalda*, s ezt használják, ha a színpadot valami szép, hangzatos szóval akarják megjelölni. Olyan találó szó; a *rivaj*, *rivalgás* szavakra emlékeztet s formája a nyelvújítás korát juttatja eszünkbe, amikor a *tanoda*, a *szálloda*, a *redut* helyébe a *vigarda* (a mai *Vigadó*) s más efféle szavak keletkeztek. Pedig a Nyelvújítás Szótára nem ismeri, sőt egyetlen szótárunkban sem fordul elő. Új szó, melyet

az újságírás gyorsan felkapott. Magyaros hangzása tehette hamar kedvelté, pedig idegen eredetű, s nem más, mint az olasz *ribalta* átvetele. Az olaszban a *ribalta* a *ribaltare* (am. felfordítani, fellökni) igéhez tartozik, s jelentése: csapódeszka, csapóajtó s különösen az a fel- és lecsapható deszka, amely a színpad előterében a lámpasor előtt van, hogy fényét, ha kell, elfogja. Általánosítással jelenti azután a színpad előterét s magát az egész színpadot is. Hogy hogyan és mióta került bele a magyar újságírás nyelvébe, nem tudom megmondani; annyi bizonyos, hogy nem régóta használatos. B. J.

Az elvonásnak egy fajtájáról. Simonyi Elvonás c. munkájában (NyF. 11:10) még csak az egy *dij* szót említette, amely keletkezését annak köszönhetné, hogy az eredeti *dija* alak személyragnak tekintett végső hangját elvonta a nyelvérzék. Ilyen esetet mások is mutattak ki, pl. Szinnyi így magyarázta már (NyK. 27:240) az *arc*, *orc* szót az *arca*, *orca*-ból, ami valószínűleg az *orr* és *szá(j)* elhomályosodott összetétele, amint erre Szinnyi előtt Schiefneren kívül (l. Budenz. Ért. a nyelv. és széptud. kör. IX. 1:15, NyH.⁵ 53) már Sándor István is gondolt Sokféléjében (7:159, vö. R. Prikkel, NyF. 60:48). Hasonlóképp keletkezett véleményem szerint a török eredetű *szak* 'toka, stb.' a *szaka* szóból (vö. Nyr. 47:82). Simonyi a Nyr. 47:80 már egész sereg jövevényszó végső *-a* e hangjának elveszését vezeti vissza hasonló okra; pl. *szombat* < egyh. szl. *soⁿbota*, *beszéd* < egyh. szl. *besčda*, *kolbász* < egyh. szl. *kl^ubasa*, *lapát* < egyh. szl. *lopata*; *piac* < olasz *piazza*, *bolt* < ol. **bolta* stb.

Somogy megyében (Balatonkeresztúron, Kéthelyen) a *lóhere* neve *lóher*, azonban a *heré*-t sohasem mondják *-e* nélkül, ami világosan mutatja, hogy a nyelvérzék a *lóhere* szót birtokos összetételnek fogja föl, s az *-e*-t személyragnak tekinti. A Székelységben a *guta* szonak *gút*, *gút* alakja van, s valószínűleg ezek is elvonás következményei.

Eddig még senki sem mutatott rá arra, hogy nemcsak a harmadik, hanem a második és az első személyrag alakja is adhatta okot hasonló elvonásra. Asboth (Nyr. 34:462) szerint a magyar *medve* szó a szláv *medvěd*, a *jegenye* a szláv (szerb-horv.) *jačnyed*, a *rásza* (káposzta-rásza: fiatal káposzta-palánta MTsz.) a szláv (szerb) *rásad* átvetele (vö. Nyelvészeti Tanulmányok 1:48). A szláv szókból Asboth szerint a magyarban szabályszerűen **medvéd*, **jeg(e)nyéd*, **rászad*, majd *d > t* hangváltozással **medvét*, **jeg(e)nyét*, **rászát* lett; ezeket a magyar nyelvérzék tárgyesetnek érezte, s azután *medve*, *jeg(e)nye*, *rásza* nominativusokat következtetett ki belőlük. Melich (MNy. 8:152) kétkedéssel fogadja ezt a magyarázatot; Pais (uo. 10:268) nem tartja lehetetlennek, de szerinte valószínűbb, hogy a szóban forgó *-d* véget kicsinyítő képzőnek tekintették. Ha azonban meggondoljuk, hogy a *-d* kicsinyítő képző nyelvtörténetünk elején alig, vagy csak nagyon rövid ideig volt eleven képző, természetesebb az a felfogás, hogy a **medvéd*,

**jeg(e)nyéd*, **rászád* szókat második személyű birtokragos alakoknak érezték, s a vélt személyrag elhagyása után keletkezett a *medve*, *jeg(e)nye*, *rásza* forma.

Rendkívül érdekes a *beszéd* szó, amely — mint föntebb említettük — a szláv *besěda*-nak megfelelő **beszeda*, **beszede* alakból vonódott el. Nyelvelmékeink tanúsága szerint a nyelvérzék még ezt a — már egyszer kikövetkeztetett — *beszéd* alakot sem tekintette ragtalan formának, hanem ebből még **besze* alakot vont el. Ilyen ragtalan alakra azonban nincs adatunk, csak tárgyragosra: *bézet* (BécsiK. Dán. IX. 23. X. 1., MünchK. Máté XIII. 31., Luk. XIX. 11). A Döbr.K-ben azonban van egy 2. sz. ragos alak is: *te bezidbe* (63). A *beszél* ige nézetem szerint szintén ebből a **besze* szóból alakult -l képzővel, nem pedig *beszéd*-ből, mert — amint az EtSz. is rámutat már — **beszéd*-l változat nyelvelmékeinkből nincs kimutatva. Simonyi (NyF. 11:20) a **besze* alakot a **beszél*-ből való elvonásnak tartja, a Nyr 34:331 azonban, ahol Asboth *medve*, *jeg(e)nye*, *rásza* szókról írt cikkeit ismerteti, ezekkel veszi egy kategóriába.

Az 1. sz. birtokragot érezték nézetem szerint a *sulyom* nevű vízi növény nevében, s így keletkeztek a *súly*, *sűj*, *snj*, dunántúli alakváltozatok. Pais (MNY. 22:135) szerint a rövidebb alakok az eredetibbek a *súlyom* pedig -m kicsinyítő képzős alak. Ennek azonban ellene mond az a körülmény, hogy legrégibb nyelvelmékeinkben sehol semmi nyoma a rövidebb változatoknak, ellenben a *sulyom* a népnyelvben is ismeretes (fől vannak jegyezve Ceglédről, a Bodrogekőzből). Megjegyzem, hogy ennek a 'pondus, onus' jelentésű *súly*-hoz semmi köze, már azért sem, mert ezt a *súly* szót a régi nyelvben még melléknévként 'nehéz' jelentésben használták.

BEKE ÖDÖN.

Megjegyzések Móricz Zsigmond „népnyelvi megjegyzései”-re.

I. M. Zs. írja (I. Nyr. 55:62) „*szotty* a szülés, a *trotty* az emésztés hangutánzásából kelt” — Hogyan, a *szotty* a szülés *hangutánzata*? Ez egészen új. A *szotty*, a puhának zuhanását jelenti. *Szottyán* = zuhan. A pisze orra és a beesett arcra, mint a puha beütődésére, formáltságára szintén használtatik a *szotty* és *szottyant* szó. A *szottyant*-t használhatták tán egyesek olyan értelemben is, mint azt Móricz írja, az általános jelentése azonban a puha ütődésének hangutánzása. *Trotty* jelentése hasonlatos a *szottyéhoz*, a durvább tömeg esését, összeesését jelenti. Eredeti jelentése az összeesett testet jelölte. „... Be könnyen *szottyantál* ki a lelkemből. Ha jobban kínlódtam volna veled, te is különb volnál.” Ez a mondas nem egyezik a nép gondolkodásával. A nép nem gondolja, hogy a gyermek sikerültsége a szülés kínjával egyenes arányban áll. Sőt fordított arányt hisz. Emellett szól a szólás-mondas „Könnyen szült mint a tik, mikó toji a tojást, de jegésségös is a gyөрök, mint az állat.”

GYIDA IMRE.

II. „*szotty*: lelkem szottyá, vő. Tsz. vén szotty = vén trotty, totykos vén ember”. *Szotty* bizony nem annyi, mint *trotty*. Kedvesebb szó, inkább becéző, mintha azt mondaná: „Be könnyen szottyantál ki lelkemből. Ha jobban kínlódtam volna veled, te is különb volnál”. Hasonlít a „lelkemtől lelkedzett” képhez, de durvább kép. Különb a *trotty* is ugyanez a kép, csakhogy a *szotty* a szülés, a

trotty az emésztés hangutánzásából kelt. „oh te trotty“, te málé, olyan vagy mint egy... ezt a szót így szokták leírni a nyelvészek.

A „szotty“-ot inkább gúnyos értelemben használják, mint becézőnek. Pl. „szivem szottyá“ valaki valakinek, mikor nem szereti valóban, csak gúnyolódik az esetleges lehetőségével a hozzá való szerelemnek, mikor tréfásan megöleli és mondja „szivem szottyá“. Vagy ha nem egyenrangúról, vagy nem hasonló korúról van szó, ha fiatal férfi idősebb, többnyire rokon asszonynak mondja „szivem szottyá“.

„*hambár* = granárium [ez is talán, de csak átvitten! = gabonaeltartásra készített nagy deszkaláda, szuszék]“.

Nem „hambár“, hanem „hombár“; nagy, szellős, deszkából készült, két oldalán lécekkal kirakott, lábakon álló faépület, mely kukoricaszárításra szolgál.

„*kuncog*—[magában nevet, úgyhogy hangot ad, vagy ugyanígy sír] kuruttyol“

„*kuncog*“, csak nevet. Sohasem sír is. Ha sír, akkor „*szipog*“, mert a *kuncog* és *szipog* hangutánzó szavak. A *kuncog* a nevetés-szerű köhögés hangutánzása, mikor a tüdőből a levegő kifelé tódul, a *szipog* pedig a *szí*, *szív*-ből ered, mikor a levegő betódul a tüdőbe, mint a sírásnál.

ZOLNAI VILMOS.

Szegedvidéki szókincs a halászat és hajózás köréből.

Kece: három szegletre kifeszített háló.

Kilisiz: horogra alkalmas tiszaparti giliszta.

Csikli: kis laposfenekű, könnyű csónak. (Baján is használt elnevezés.)

Bögös hajó: a régi tiszai hajók egy nemét hívták így, mivel orrtőkéjük hasonlított a nagybögő csavaros részéhez. E hajók orránál fülke volt, amelyben a hajó védőszentjét helyezték el. Ezt a fülkét ezért *szentes*-nek hívták.

Orradzó: a hajó orrán, *lenta*: a hajó tatján (NySz. III. 491.), vagyis farán levő evező. — *Kurtula*: vontatókötél.

Burcsella: vontató lovak átvándolásánál (egyik partról a másikra való átmenetnél) szükséges nagyobbfajta csónak.

A szegedi *vízi csúváros* elnevezés a hagyomány szerint a német „*Zufahrer*“ kifejezésből származott. Állítólag egy ilyen nevű ember hordta a szegedi régi vízimalmokba az őrlőni való gabonát.

Puttyogtatás: a nagy harcsa hangját utánozó halászó mód.

Ciklantás: egy törzsből kivágott csónaknál alkalmazott evező mód, melyre jellemző a csavarnak megfelelő mozgás. — *Dalladzás*: evező mód.

Hálhasító tanyák: a ficsérök az 50-es években a Tisza partján bérelt hajlatokban ütöttek fel tanyájukat s e tanyákat nevezték így.

Pöckös: aki a háló keskenyebb részének a kötelét hátradőlve tartja.

Szaboly: kis vízmerítő lapát.

Bajusz: kis oldalfa a hajó orrtőkéje végén, faragással.

Burkony vagy bókony: hajóvázt borító deszka.

Gubelá: kis faerősítmény a hajó fartőkéjén.

Habláb: a burkony vége, amelyhez az oldaldeszák támaszkodnak.

Habrontló: hullámtörő-készülék. (NySz. II. 1458.)

Habruha: fehér, vékony ruha.

Kis prém (perem): hajón a járó szegélye.

Stampfli: mesterséges bordázat.

Timon: a hajó hátulján levő irányító-készülék, melynek részei: a kormányfő, a kormánylapát, a kormánykerék és a *köldmök*.

BARCSAI KÁROLY.